

OÉ Gaillimh
NUI Galway

Acadamh na hOllscolaíochta Gaeilge

2017

Clár

Eagarfhocal		iii
<hr/>		
Réamhrá	<i>Caoimhín Ó Dónaill</i>	1
<hr/>		
Micheál Cíosóg agus an Ghaeilge i gCumann Lúthchleas Gael	<i>Cathal Billings</i>	5
<hr/>		
An Dátheangachas agus Saothair Dhrámaíochta TG4: iniúchadh ar dhomhan scéalaíochta <i>An Klondike</i> agus <i>Corp + Anam</i>	<i>Seán Breathnach</i>	19
<hr/>		
Deiseanna Saibhrithe Teanga tríd an Sinéistéise idir Míreanna Cartlainne faoin gCeantar Áitiúil	<i>Niall Mac Uidhílin</i>	31
<hr/>		
Nodaireacht Theangeolaíoch i WordPress	<i>Mícheál Mac Lochlainn</i>	55
<hr/>		
Risteárd Ó Glaisne: Ceanródaí Iriseoireachta	<i>Dorothy Ní Uigín</i>	77
<hr/>		
Oideolaíocht an Trasteangaithe i mBunscoileanna na hÉireann: Páipéar Seasaimh ar a Poitéinseal i gComhthéacsanna Áirithe	<i>Conchúr Ó Brolcháin</i>	89
<hr/>		
An Scannán Aiste: teicníc eile inste scéil nó seánra ar leithligh? Léiriú an scannáin <i>Fís na Fuiseoige</i>	<i>Aodh Ó Coileáin</i>	101
<hr/>		
Ag Saothrú Cartlann RTÉ Raidió na Gaeltachta mar acmhainn taighde	<i>Seathrún Ó Tuairisg, Cormac Ó Comhraí & Bríd Nic Dhonncha</i>	113
<hr/>		
Léirmheas ar an iris <i>Béaloideas</i>	<i>Dónal Ó Droighneáin</i>	127
<hr/>		
Léirmheas ar <i>A History of the Irish Language from the Norman Invasion to Independence</i>	<i>Helen Conlon, Dolores de Bhál, Daithí Ó Gallachóir, Deirdre Uí Liatháin</i>	131
<hr/>		
Nótaí Beathaisnéise		135
<hr/>		

Eagarfhocal

<https://doi.org/10.13025/wpk8-an32>

Fáilte is fiche chuig an gcúigiú heagrán den *Reiviú*, iris acadúil atá á foilsiú ar bhonn bliantúil ag mic léinn an chúrsa MA (Léann Teanga) le hAcadamh na hOllscolaíochta Gaeilge. Cuimsítear réimse leathan ábhar san iris i mbliana, lena n-áirítear pleanáil teanga, teangeolaíocht agus sochtheangeolaíocht, teagasc teangacha, cúrsaí cumarsáide agus na meáin Ghaeilge. Táthar ag súil go mbeidh an t-eagrán seo ina acmhainn luachmhar agus taitneamhach do lucht léinn na Gaeilge.

Ba mhaith leis an gCoiste Eagarthóireachta buíochas a ghabháil leo siúd a chuir comhairle orainn agus a thug cabhair agus cúnaimh dúinn an t-eagrán is déanaí den *Reiviú* a fhoilsiú. Tá muid go mór faoi chomaoin ag an Dr Caoimhín Ó Dónaill, Léachtóir Sinsearach in Ollscoil Uladh, as réamhrá na hirise seo a scríobh.

Léiríonn scríbhneoirí na bliana seo saibhreas na hoibre atá idir lámhe ag pobal acadúil na Gaeilge. Gabhaimid buíochas leo as a gcuid eolais, taighde agus ama a roinnt go fial flaithiúil linn. Bhí ról an-tábhachtach ag ár bpiarmheasúnóirí freisin; d'oibrigh siad go dian le hardchaighdeán na hirise a chinntiú agus tá muid fíorbhuíoch díobh.

D'oibrigh an coiste i gcomhar le Shannon Reeves i mbliana chun dearadh nua a chur ar shuíomh an *Reiviú*. Molaimid a chuid cruthaitheachta agus samhlaíochta, a chuir go mór leis an táirge deiridh. Is mór againn freisin an urraíocht a chuir Foras na Gaeilge ar fáil i mbliana agus an tacaíocht leanúnach a thugann siad don togra.

Ní mór dúinn aitheantas a thabhairt d'fhoireann Acadamh na hOllscolaíochta Gaeilge agus Áras na Gaeilge, a bhí sásta a gcuid ama agus a gcuid saineolais a roinnt linn i gcónaí. Mar fhocal scoir, is mian linn buíochas ó chroí a ghabháil leis an Dr Dorothy Ní Uigín as an treoir agus comhairle a thug sí dúinn leis an bhfoilseachán seo. Is mór againn a cúnaimh agus foighne.

An Coiste Eagarthóireachta – Léann Teanga: An Reiviú
Helen Conlon, Dolores de Bhál, Daithí Ó Gallachóir, Deirdre Uí Liatháin

Réamhrá

Caoimhín Ó Dónaill

<https://doi.org/10.13025/vntq-2p18>

Tá *Léann Teanga: An Reiviú* cúig bliana ar an fhód i mbliana agus léiríonn an cúigiú heagrán seo den iris go bhfuil sí ag teacht in aibíocht i gcónaí agus ag feidhmiú mar mhaighnéad do scoláireacht ilghnéitheach, úrnua agus dhána. Nuair a cheap Acadamh na hOllscolaíochta Gaeilge an cúrsa MA sa Léann Teanga agus foilsíú na hirise piarmheasúnaithe seo mar thasc do mhic léinn an chúrsa sin, is dócha nach bhféadfaí a thuar go nglacadh an pobal acadúil, idir údair, léirmheastóirí agus léitheoirí chomh fonnmhar léi agus a ghlac nó go n-earcófaí mic léinn bliain i ndiaidh bliana a bhí sásta tabhairt faoin dúshlán seo! Is léir, áfach, gur cinneadh fadradharcach gaoiseach a bhí ann agus is teist í saibhreas agus réimse na dtéamaí a phléitear san eagrán reatha ar an mhuinín a chuireann scoláirí san iris mar ardán dá saothar. Bealach eile ina raibh an iris dea-cheaptha ná go bhfuil rochtain oscailte ar na hailt trí láithreán gréasáin tiomnaithe. Cinneadh ar an mhodh seachadta seo ag am nuair atá rochtain oscailte ar thorthaí taighde á cur chun cinn mar choincheap agus mar thosaíocht ag rialtais náisiúnta ar fud an domhain. Is é leas taighdeoirí, mac léinn agus an ghnáthphobail atá mar bhunús leis an chlaochlú seo, cuspóir a thagann le fíis na hirise seo. Gura fada buan í!

Pléann alt Chonchúir Uí Bhrolcháin le fealsúnacht oideachais an trasteangaithe agus a himpleachtaí do cheist an tumoideachais i scoileanna lán-Ghaeilge agus Gaeltachta in Éirinn. Léiríonn taighde a rinneadh i Stáit Aontaithe Mheiriceá go háirithe, gur mór an faoiseamh an cur chuige seo do pháistí atá ag fáil a gcuid scolaíochta trí mheán teanga nach í an mháthairtheanga í, go speisialta nuair nach raibh rogha acu a bheith oilte trí mheán na máthairtheanga amháin. Thar aon ní eile, léiríonn na ceisteanna a phléitear san alt nár mhór an tsraith a chur ar an chapall ceart, is é sin, go mbaineann buntáistí le cur chuige dátheangach i gcomhthéacsanna ar leith, ach i gcás na tíre seo agus an teagmháil stairiúil a bhí idir an Ghaeilge agus an Béarla gur ghá a bheith cúramach faoi bheartas ar bith nach féidir linn a bheith cinnte de go dtreiseoidh sé an Ghaeilge mar ghnáth-theanga cumarsáide.

Lonnú an scannáin *Fís na Fuiseoige* i measc sheánraí na scannaíochta is cás le hAodh Ó Coileáin ina pháipéar siúd. Maíonn sé gur le seánra an scannáin aiste a bhaineann sé agus déanann sé scagadh fuarchúiseach ar thréithe an scannáin, scannán a stiúir sé féin, ag féachaint lena thréithe a mheas i dtaca le haicmí aitheanta i léann na scannánaíochta. Tríd an scagadh seo léirítear gur féidir an scannán a aithint mar scannán aiste go deimhin, ach feicimid leis go mbriseann sé múnla sa mhéid is go dtugann sé dúshlán an scannáin faisnéise a bhfuilimid cleachta nó róchleachta leis. Is freagairt í *Fís na Fuiseoige* dar leis ar stíl insinte atá uileláithreach, stíl a aithnítear trí ‘reacaireacht i nglór fir...agus an chuma air gur glór Dé atá ann.’ Molann Aodh an scannán aiste mar mheán a thugann ‘deis don scannánóir rogha fhairsing teicnicí inste scéil a úsáid in éineacht’.

An luach as cuimse atá le cartlann Raidió na Gaeltachta atá faoi chaibidil ag Seathrún Ó Tuairisg, Cormac Ó Comhraí agus Bríd Nic Dhonncha. Léiríonn siad dúinn trí chur síos ar thogra triallach go mbaineann dua nach beag le hábhar a aimsiú sa chartlann ach go saibhríonn togra ar bith dá leithéid na meiteashonraí atá mar bhunús leis an chatalóg agus dá réir sin go laghdaítear an dua d’úsáideoirí a thagann ina ndiaidh. Faighimid léargas ar an ról lárnach a d’imir Ollscoil na hÉireann, Gaillimh i gcaomhnú agus i ndigitiú ábhar na cartlainne agus an cumas teicniúil atá de dhíth ó fhoirne taighde agus iad ag saothrú na cartlainne. Tá oiliúint ar fáil san alt seo d’aon duine a bheadh ag iarraidh ceird na coimeadaíochta digítí a fhoghlaim, go háirithe faoin tslí le feidhmiú laistigh de phrionsabail agus coinbhinsiúin aitheanta. Taispeántas ar líne a bhí mar thoradh ar an togra seo ar thug na húdair faoi, áis eiseamláireach atá ann a chruthaíonn an luach atá le cartlann RnaG mar bhunfhoinsé le haghaidh taighde ach an cumas cuí a bheith ag na taighdeoirí.

Ina halt ar Risteárd Ó Glaisne roinneann Dorothy Ní Uigín a saineolas ar shaol agus saothar an fhathaigh seo de chuid na hiriseoireachta Gaeilge, saineolas a chruinnigh sí trí dhianscrúdú ar chorpas a chuid scríbhinní iomadúla agus ilghnéitheacha agus trí agallaimh leis an Ghlaisneach féin. Mar gheall ar an teagmháil phearsanta seo faighimid léargas ar mheon an Ghlaisnigh i leith na hearnála inár oibrigh sé agus ar an chaidreamh a bhí aige lena chomhaoisigh, ina measc Ciarán Ó Nualláin agus Peadar Ó Ceallaigh. Tugann an t-alt seo cuireadh dúinn machnamh a dhéanamh ar an éacht oibre a rinne ‘an t-intleachtóir, tráchttaire, iriseoir agus éacúiméinici’ seo agus fiafraí an mbeidh a leithéid arís ann.

Dinimic teanga agus nuálaíocht i ndrámáí teilifíse Gaeilge is ábhar don chuntas a thugann Seán Breathnach uaidh ar an dá shraith *An Klondike/Dominion Creek* agus *Corp + Anam*. Féachann sé le forás coincheapúil agus léiriúcháin na sraitheanna seo a ríomh agus aird aige ar na deacrachtaí praiticiúla a bhí le sárú laistigh de chultúr coimisiúnaithe a linne, cultúr atá ag teacht in aibíocht, agus féachaint le teorainneacha an domhain scéalaíochta a leathnú amach don lucht féachana in Éirinn agus go hidirnáisiúnta.

Is fada Micheál Mac Lochlainn i mbun ceannródaíochta ar chúrsaí ríomheolaíochta agus is é cur síos ar thoradh a chuid scileanna ríomhchláráithe a fhaighimid sa pháipéar seo aige. Tá breiseán modúlach don chóras bainistíochta inneachair Wordpress cumtha aige ar a dtugann sé Músgraí WYSIWYM WP, ina stíl shainiúil féin. Rachaidh an breiseán seo chun sochair do na sluaite a úsáideann Wordpress chun láithreach

ar an idirlíon a chruthú dóibh féin, dá n-eagraíocht, dá dtionscadail srl. Déanann sé cas do chóras marcála WYSIWYG thar WYSIWYM agus léiríonn sé na buntáistí a bhaineann le Músgraí WYSIWYM WP dóibh siúd a bhaineann úsáid as Wordpress le hábhar a fhoilsiú ar líne. Moltar réitigh sa pháipéar fosta faoin tslí le siombail foghraíochta a léiriú go sásúil ar an scáileán, áis eile thar a bheith fiúntach atá inti seo do theangeolaithe a bhaineann leas as Wordpress.

Micheál Cíosóg agus an Ghaeilge i gCumann Lúthchleas Gael atá faoi chaibidil ag Cathal Billings. Díríonn sé ar an neamart a rinneadh i dtaca le cur chun cinn na Gaeilge i measc na mball i mblianta luatha an CLG, agus a íorónta a bhí sé seo i bhfianaise na spéise a bhí ag na bunaitheoirí sa teanga. Ceadaíodh réimse foinsí comhaimseartha leis an fhócas dochloíte a bhí ag Micheál Cíosóg ar athbheochan na teanga agus na gcluichí náisiúnta sna blianta corracha ag deireadh na naoú haoise déag a léiriú.

Is le cúrsaí teicneolaíochta sa chóras oideachais a bhaineann páipéar Néill Mhic Uidhílin, saothar atá bunaithe ar thaighde a rinne sé i scoileanna Gaeltachta i gConamara. Is ar mhaithe le coincheap na sinéistéise a thástáil a bhí an obair allamuigh seo, agus sa chur chuige a triailleadh bhí páistí scoile ag baint feidhme as cartlann Raidió na Gaeltachta le míreanna fuaimne a cheangal le híomhánna le déantán nua a chruthú. Léiríodh go mbaineann tascanna den chineál seo leas as teicneolaíocht chun litearthachtaí nua a fhorbairt a bhfuil luí ag na daltaí féin leo, agus go bhfuil impleachtaí dá réir sin ag an taighde seo do dhearadh siollabais ag leibhéal náisiúnta.

Anuas ar an obair eagarthóireachta a thug mic léinn an MA orthu féin, tá siad tar éis cur le hábhar na hirise i bhfoirm léirmheasa ina nochtann siad a dtuairim thomhaiste ar *A History of the Irish Language from the Norman Invasion to Independence* le Aidan Doyle. Tá léirmheas tomhaiste eile le léamh in eagrán na bliana seo ar *Béaloides 6* a bhuí le Dónal Ó Droighneáin.

Tá ábhar den scoth in eagrán na bliana seo de *An Reiviú* agus tá na húdair, na léirmheastóirí, an coiste eagarthóireachta agus a stiúrthóirí in Acadamh na hOllscolaíochta Gaeilge le moladh as a gcuid iarrachtaí.

Micheál Cíosóg agus an Ghaeilge i gCumann Lúthchleas Gael

Cathal Billings

<https://doi.org/10.13025/5d6x-cb58>

Réamhrá

Dhá chuid de thríonóid naofa Mhichíl Chíosóig a bhí i gceist leis an nGaeilge agus le cluichí dúchais na hÉireann: an tríú cuid den tríonóid seo ná stair na hÉireann (Ó Caithnia, 1982: 176). Bhí an cháil ar Chíosóg gurbh í an Ghaeilge a chleacht sé i gcónaí ina shaol poiblí (Ó Caithnia, 1982:119). Mhaígh Cíosóg féin go mbeadh an Ghaeilge ag teastáil ó aon iriseoir a bheadh ag iarraidh cuntas a thabhairt ar an iomáint i bPáirc an Fhionnuisce i dtús na 1880í ós í an Ghaeilge teanga na himeartha ar fad (Ó Caithnia, 1982: 118). Ba athbheochanóir teanga é a thacaigh le cúis na Gaeilge go dtí lá a bháis freisin agus thuill sé cáil mar gheall ar a dhíograisí a bhí sé maidir le labhairt na Gaeilge. Caithfear a aithint nárbh í an Ghaeilge a chleacht Cíosóg agus é i mbun ghnó Chumann Lúthchleas Gael (CLG), áfach; níor luadh an Ghaeilge ar chor ar bith i gcomhthéacs CLG nuair a bhí sé á bhunú in 1884. Bhí spéis an phobail sa pholaitíocht náisiúnach i rith na 1880í agus na 1890í luatha, rud a tháinig salach ar stádas na Gaeilge i CLG agus a chuaigh go mór i bhfeidhm ar réachtáil ghnó an chumainn sna blianta tosaigh. Mar sin féin, bhí idéal Gaelach ag Micheál Cíosóg maidir leis an nGaeilge a bheith ina dlúthchuid den chumann spóirt agus den saol náisiúnta i gcoitinne. D'aithin Cíosóg gurbh í an Ghaeilge bunchloch na féiniúlachta Gaelaí. D'aithin sé íon-Ghaelachas a bheith go smior i gcluichí dúchais na hÉireann freisin. D'fhéach sé leis an teanga agus na cluichí a nascadh le chéile mar chuid de shaol iomlán Gaelach agus chothaigh sé an nasc seo ina chuid scríbhinní féin.

Scrúdóidh an páipéar seo idéal Mhichíl Chíosóig maidir leis an nGaeilge a bheith ina cuid bhunúsach den fhéiniúlacht Ghaelach. Déanfar anailís ar scríbhinní Chíosóig a nochtann an t-idéal seo agus a ghaireann ar chomhoibriú níos fearr idir an dá thaobh den athbheochan Ghaelach, idir spórtúil agus teangeolaíoch. Tabharfar léargas ar thionchar na polaitíochta náisiúnaí sa chumann spóirt sna blianta i ndiaidh a bhunaithe,

rud a tháinig salach ar fhís athbheochana Chíosóig. Breathnófar ansin ar deireadh ar theacht chun cinn Chonradh na Gaeilge agus idéal Chíosóig á chur i bhfeidhm sa dlúthcheangal a cothaíodh idir teanga agus cluichí i dtús an fichiú céad.

Athbheochanóir teanga agus fear spóirt

Ba chainteoir dúchais Gaeilge é Micheál Cíosóg. Rugadh é sa Charn, i gContae an Chláir in 1847. An Ghaeilge a bhí mar theanga bhaile aige agus é ag fás aníos agus tugann Ó Caithnia le fios nár labhair sé mórán Béarla go dtí gur fhreastail sé ar an mbunscoil sa Charn; níor bunaíodh an scoil seo go dtí go raibh Cíosóg féin 11 bhliain d'aois: '[Bhí] an saghas máistríochta ar Ghaeilge aige nach mbíonn riamh ach ag an té a thug leis í ó bhaclainn a mháthar' (Ó Caithnia, 1982: 115). Ba é an cainteoir ab fhearr dár chuala Dubhghlás de hÍde riamh, más fíor do Ó Caithnia (1982: 115). D'oibrigh sé mar mhúinteoir san Iúr i gCo. an Dúin, i gColáiste Chill Chainnigh agus sa Choláiste Francach sa Charraig Dhubh, i mBaile Átha Cliath, agus i roinnt áiteanna eile, ach níor múineadh an Ghaeilge sna scoileanna seo san am sin, a bhuí sin de chineál na scoileanna agus de stádas na Gaeilge ag an am (Ó Caithnia, 1982: 66). Bhunaigh sé a acadamh féin i mBaile Átha Cliath i 1877, chun daoine óga a ullmhú le haghaidh scrúduithe Státseirbhíse, agus bhí an-rath ar an scoil seo; measadh nach raibh aon acadamh eile dá leithéid chomh rathúil céanna maidir le torthaí i scrúduithe iontrála státseirbhíse (Rouse, 2009: 49).

B'athbheochanóir teanga díograiseach é Cíosóg a bhí gníomhach i gciorcail agus i gcumainn Ghaeilge i mBaile Átha Cliath sna 1880í luatha, roimh bhunú CLG. Bhí sé ina bhall den *Gaelic Union for the Cultivation and Preservation of the Irish Language* (Aondacht na Gaedhilge) a bunaíodh sa bhliain 1880. Bhí sé ina chisteoir ar Aondacht na Gaedhilge ó 1882 go dtí 1885 agus ina chathaoirleach ó 1882 go dtí 1886 (Ó Caithnia, 1982: 138-9); reáchtáladh sé cruinnithe den chumann ina theach féin go minic. Bhí mórán ball in Aondacht na Gaedhilge a bhí báúil le cúis na Gaeilge ach gan an teanga féin a bheith ar a dtoil acu agus dá bharr sin is i mBéarla a reáchtáiltí cruinnithe agus comhdhálacha na gcumann seo (Ní Mhuiríosa, 1968). Bhí Cíosóg féin chun tosaigh, áfach, maidir le húsáid na Gaeilge agus thug sé an t-aon óráid i nGaeilge ag cruinniú cinn bliana na hAondachta in Eanáir 1883 (Ó Caithnia, 1982: 127).

Ba mhór an tionchar a d'imir gluaiseacht na Gaeilge ar Chíosóg ó thaobh an spóirt de. Go dtí 1882 ba iad rugbaí agus cruicéad an dá chluiche ba mhó a chleacht sé i mBaile Átha Cliath agus níor luaigh sé cluichí dúchais na hÉireann ina chuid alt roimh an mbliain sin. Chuir sé an rugbaí agus an cruicéad chun cinn agus é ag múineadh i gcoláistí éagsúla agus bhí foireann rugbaí aige ina acadamh féin; bhí cáil air mar phrappa go dtí gur éirigh sé as an imirt agus é 35 bliana d'aois. I rith na samhraí, d'imríodh sé cruicéad agus mhol sé fiú gur chóir club cruicéid a bhunú i ngach paróiste in Éirinn (Ó Caithnia, 1982: 80). Bhraith sé

gur fheil an cruicéad go maith do mheon an Ghaeil agus gur mhaith an oiliúint a chuir sé ar fáil don fhear óg: ‘You may be certain that the boy who can play cricket well will not, in after years, lose his head and get flurried in the face of danger’ (Rouse, 2015: 168).

Ba é foilsíú *Irisleabhar na Gaedhilge*, uirlis oifigiúil Aondacht na Gaedhilge, i 1882, ba mhó a spreag é chun na cluichí Gaelacha a athbheochan (Ó Caithnia, 1982: 159; Mandle, 1987: 2). Chuaigh an trácht a bhí san *Irisleabhar* ar Fhionn agus na Fianna go mór i bhfeidhm air (Beatháisnéis Mhichíl Chíosóig, www.ainm.ie/Bio.aspx?ID=134:9.3.17) agus leag sé béim ar an nasc idir an iomáint agus na laochra Fiannaíochta seo:

The full strength of Fionn’s national guard in the fourth century was one hundred and five thousand men. When I look at a good hurling match I go back to the past, a film comes over my eyes, and through that film the scene is transformed. The forty-two players become three times one-hundred-and-five-thousand hurlers, sweeping across the country with the speed of a cloud shadow on a March day (Kildare Observer, 12.5.1888).

Bhí tionchar nár bheag ag scéal Chú Chulainn air freisin, ar cuireadh leagan nua-aimseartha de ar fáil i leabhar Standish James O’Grady, *Cuculain: An Epic* an bhliain chéanna. Chuir sé seo laoch eiseamláireach Gaelach ar fáil le hidéalú agus aithris a dhéanamh air (Rouse, 2015: 18). Tharla claochlú meoin i gCíosóg sna 1880í luatha, a chuir ar thóir an dúchais é i gcúrsaí teanga agus spóirt, agus is míniú amháin é seo ar an bhfáth nach raibh ballraíocht glactha aige sa *Society for the Preservation of the Irish Language* (Cumann Buanchoimeádtha na Gaedhilge), cumann a bhí ar an bhfód ó 1876, ceithre bliana roimh bhunú Aondacht na Gaedhilge féin.

Theastaigh ó Chíosóg cumann spóirt a bhunú a dhéanfadh na cluichí dúchasacha a athbheochan díreach mar a bhí Aondacht na Gaedhilge ag iarraidh a dhéanamh ar son na teanga:

About that time and arising from my connection with the Council of the Gaelic Union for the Preservation of the Irish Language came the conviction that the hurling should be restored to its old place in the fabric of Irish national life (Ó Caithnia, 1982: 159).

Tá sé seo spéisiúil i gcomhthéacs a bhfuil ráite ag Dubhghlas de hÍde, bunaitheoir agus chéad Uachtarán Chonradh na Gaeilge, faoi fhoilsíú an irisleabhair mar eachtra chinniúnach san athbheochan: ‘Fá Shamhain san mbliadhain 1882 do cuireadh amach an chéad uimhir d’Irisleabhar na Gaedhilge agus is leis do thosnuigh áth-bheodhughadh agus saothrughadh na nua-theangan’ (de hÍde, 1937: 25). Is tar éis fhoilsíú an irisleabhair in 1882 a thosaigh sé ag imirt iomána i mBaile Átha Cliath, roimh bhunú CLG; bhí sé gníomhach sa *Dublin*

Hurling Club agus sa *Metropolitan Hurling Club*, a d'eascair as an gclub iomána a bhunaigh sé ina acadamh féin in 1883 (Rouse, 2009: 52-3). Chuir sé an iomáint chun cinn ina chuid alt as sin amach agus bhí deireadh tagtha leis an gcaint ar chúrsaí cruicéid.

Stádas na Gaeilge i gCumann Lúthchleas Gael

I bhfianaise an inspreagtha a fuair Cíosóg ón ngluaiseacht teanga, is díol spéise é nár luaigh sé an Ghaeilge ina chuid litreacha chuig Muiris Ó Dáimhín agus an tArd-Easpag Cróc maidir le bunú CLG i dtreo dheireadh na bliana 1884. De réir na litreacha seo, a d'fheidhmigh mar chatalaíoch do bhunú CLG, ba é a bhí uaidh ná cur i gcoinne thíorántacht Shasana i réimse sóisialta an spóirt agus neart agus téagar na nGael a athbheochan agus a chothú trí mheán na gcluichí dúchais ('A Word about Irish Athletics', *United Ireland*, 11.10.1884). Leag sé béim ar thábhacht na gcluichí mar chuid den fhéiniúlacht náisiúnta agus mar bhealach chun cur i gcoinne Shacsanú na tíre:

(Cusack) had a well-developed conspiracy theory on the reasons for the Anglicisation of sport in Ireland, seeing it, rather as did Archbishop Croke of Cashel, and later, Douglas Hyde, as a corrupting influence deliberately being brought to bear by a wish to demean as well as to dominate (Mandle, 1987: 5).

Mhol sé athghabháil an spóirt in Éirinn agus cumann spóirt náisiúnta a bhunú a thabharfadh cead imeartha do chosmhuintir na hÉireann ('A word about Irish athletics', *United Ireland*, 11.10.1884). Buille i gcoinne na gcumann spóirt gallda in Éirinn a bhí i mbunú CLG. Ba chumann iad seo a bhain le ciorcail shóisialta agus le haicmí áirithe den phobal agus a bhí dílis don Choróin agus do nósanna spóirt Shasana. Níor luaigh sé an Ghaeilge sna litreacha seo, in ainneoin na spéise a bhí aige sa teanga agus in ainneoin an tionchair a bhí ag athbheochan na Gaeilge air.

Níor léirigh na bunaitheoirí ná na patrúin eile spéis in athbheochan na Gaeilge mar ghné den chumann spóirt. Níor luaigh Muiris Ó Dáimhín an cultúr ar chor ar bith i gcomhthéacs bhunú CLG ('Irish Athletics', *United Ireland*, 18.10.1884). Níor luaigh an tArd-Easpag Cróc, a bhí ina phátrún ar Aondacht na Gaedhilge freisin, an Ghaeilge go sonrach ina chomhfhreagras leis na bunaitheoirí eile in 1884, cé go luann sé gnéithe eile den chultúr dúchais ('The Gaelic Athletic Association', *United Ireland*, 27.12.1884), ná níor luaigh Michael Davitt, pátrún eile, aon chúram teanga ina chomhfhreagras faoi CLG ach oiread, in ainneoin go raibh taithí acu beirt ar an nGaeilge ina saol féin agus gur thacaigh siad le gluaiseachtaí teanga ag pointí éagsúla dá saoil (Tierney, 1976: 188; Sheehy-Skeffington, 1908: 17). Níor luadh an Ghaeilge mar chuid de

thuaisc nuachtáin ar bhunú CLG ach oiread agus níor léir aon pholasaí teanga i CLG nuair a bunaíodh é. Ní ar mhaithe leis an spórt amháin a bunaíodh CLG, áfach; bunaíodh é ar bhonn cultúrtha, d'fhonn muintir na hÉireann a ath-Ghaelú:

The GAA was never conceived by Cusack, Davin, or any of the other founders or early activists as a straightforward sporting body that would bring hurling and Gaelic football back to life as Irish pastimes. The founders conceived the organisation as one that would underpin parallel efforts elsewhere to create an Irish culture, and neither would it restrict itself to specific sporting activities. The association, from the time of its founding, had a large-scale agenda which sought to promote a series of different sports (but with associated specific Irish, moral and philosophical values), as well as elements of non-sporting culture which would bring communities together in a common celebration of Irishness (Cronin, 2009: 223).

Rinne cuid mhór ball agus oifigeach de chuid CLG neamhaird de chúraimí cultúrtha an chumainn spóirt, áfach, ní nach ionadh má smaoinítear ar an dearcadh a bhí ag an bpobal i gcoitinne ar an nGaeilge ag an am: de réir litir a tháinig isteach ó léitheoir anaithnid chuig an *Freeman's Journal* go gairid roimh bhunú CLG, 'most sensible Irishmen thought the sooner it is dead the better' (Letters, *Freeman's Journal*, 21.6.1884). Bhí an pholaitíocht chun cinn i measc bhaill CLG, rud a bhí contrártha le fíis Chíosóig maidir leis an gcumann a bheith neamhpholaitiúil (Mandle, 1987: 8). Tháinig sé seo salach ar a idéal féin maidir leis an teanga a chur chun cinn mar bhunús na féiniúlachta Gaelaí taobh leis na cluichí, beag beann ar an bpolaitíocht (Grote, 1994: 42). Bhí fir Bhráithreachas Phoblacht na hÉireann (IRB) gníomhach go ciúin i CLG ó lá a bhunaithe ach tháinig siad chun cinn ann de réir a chéile, go háirithe tar éis theip an Bhille Rialtas Dúchais i 1886, agus d'fhéach siad le ról níos lárnaí a ghlacadh sa chumann. Tharla scoilt i CLG idir náisiúnaithe pharlaiminteacha agus antoisceacha nuair a toghadh iarrthóir de chuid an IRB, Edward Bennett, mar uachtarán seachas Muiris Ó Dáimhín ag Comhdháil 1887. Tharraing sé seo aird na n-údarás ar CLG agus d'fhág sé gur imigh Ó Dáimhín agus an Crócach ón gcumann:

The crime special report for the South East Division noted that Davin, 'the only remaining non-Fenian on the executive has been weeded out' and reported that a local Fenian had said that 'The Gaelic is a useful thing to keep us together if our organisation was failing' (Mandle, 1987: 43).

Is ar éigean a mhair CLG an tréimhse seo idir 1886 agus 1891 de bharr na scoilteanna polaitiúla seo agus chuaigh sé seo go mór i bhfeidhm ar na cluichí. Bhí Cíosóg féin imithe faoin am ar thit sé seo ar fad amach, áfach. Briseadh as a phost é mar rúnaí i CLG i rith shamhradh 1886 tar éis dó titim amach le naimhde agus le seanchairde araon:

The problem for Cusack is that he fought with his allies as freely as with his enemies. The evidence of this is everywhere – even in his relationship with the three original patrons he had convinced to support the founding of the GAA. He insulted Archbishop Croke in a letter in 1886 which led to the archbishop threatening to withdraw from the associations – the outcry to this spat was critical to Cusack’s loss of authority in the GAA... To succeed in being ejected from a thriving organisation which you yourself have founded suggests a considerable talent for making enemies (Rouse, 2009: 54).

Bhain conspóid chomh mór sin le Cíosóg gur féachadh lena dhíbirt ó stair an chumainn; fágadh amach as liosta na mbunaitheoirí é in alt a bhí sa *Freeman’s Journal* i nDeireadh Fómhair 1886 agus tugadh an chreidiúint ar fad maidir le gineadh an chumainn don Ard-Easpag Cróc agus do Mhuiris Ó Dáimhín (*Freeman’s Journal*, 30.10.1886).

Idéal Gaelach Chíosóig

D’fhéach Cíosóg le nasc idir CLG agus an Ghaeilge a chothú ina chuid oibre leis an gcumann teanga, áfach. D’aithin Aondacht na Gaedhilge an éacht a bhí déanta ag Cíosóg agus CLG á bhunú aige in 1884. Ag cruinniú i Nollaig 1884 luaigh siad nasc a bheith idir an dá chumann, ar bhonn idé-eolaíoch ar a laghad:

The council of the Gaelic Union beg to congratulate their energetic fellow-member Mr. M. Cusack on the success which has attended his efforts towards the establishment of a Gaelic Athletic Association for the promotion of Celtic sports and pastimes, a movement intimately connected with the Irish nationality and language, and on the high and influential patronage he has been the means of securing for it (Aondacht na Gaedhilge, 24.12.1884).

Tugann easaontas a bhí ag Cíosóg fianaise shoiléir dúinn maidir leis an ngaireacht a shamhlaigh sé idir an eagraíocht spóirt agus an teanga; ba é sin nuair a thug sé cás leabhair i leith an nuachtáin *The Irish Sportsman* i mí an Mheithimh 1885:

In an action for libel instituted by Mr. Cusack, hon. Secretary of the Gaelic Athletic Association, against the proprietress of the Irish Sportsman, and tried last week... Mr. Cusack obtained a verdict of £10, in addition to £2 lodged in court.

He writes to say that his proposal was that the defendant should pay £20 to the Gaelic Union for the Preservation of the Irish Language (Freeman's Journal, 13.6.1885).

Ag cruinnithe den Aondacht, gheall Cíosóg go dtabharfadh CLG cúnaimh do chúis na teanga (Aondacht na Gaedhilge, 26.9.1885). Nuair a d'iarr an Aondacht tacaíocht airgeadais ar CLG i rith 1886, le fiacha na hAondachta a ghlanadh, ba é Cíosóg a chuir na hiarratais seo faoi bhráid Fheidhmeannas CLG ag cruinniú i nDúrlas Éile (Aondacht na Gaedhilge, 26.2.1886 & 6.3.1886). Ghair sé ar chomhoibriú níos dlúithe idir CLG agus na cumainn teanga agus mhol sé úsáid na Gaeilge ar an bpáirc imeartha. Bhraith sé gurbh ionann an cleachtadh seo agus comhlíonadh an chláir Ghaelaigh ina iomláine:

Any person witnessing the hurling contest between Tipperary and Galway men would see that the race has not degenerated since. By the way, we are informed on good authority that some of the best of the Athenry team either could not or would not speak a word of English. This was carrying out the Gaelic programme to the extreme of consistency (Freeman's Journal, 19.6.1886)

Mhol sé na himreoirí agus na réiteoirí a bhí páirteach sa chluiche seo ag cruinniú de chuid Aondacht na Gaedhilge arís cúpla seachtain ina dhiaidh sin (Freeman's Journal, 3.7.1886). Luaigh Cíosóg, agus é sa chathaoir ag an gcruinniú seo, go raibh sé ag cuimhneamh ar nasc oifigiúil a dhéanamh le CLG mar mhodh chun cabhrú le deacrachtaí airgeadais na hAondachta agus luaigh sé go sonrath gur chuspóir de chuid na hAondachta é cur chun cinn na gcluichí dúchais (Aondacht na Gaedhilge, 26.6.1886).

Tar éis dó a bheith briste as a phost ar fheidhmeannas CLG feiceann muid idéal Chíosóig maidir leis an nGaeilge i CLG go han-soiléir. In ainneoin na binbe a bhain lena dhíbirt ó CLG, lean sé de bheith dílis do na cluichí dúchais agus chuir sé chun cinn iad ina chuid alt. Leag sé béim leanúnach ar thábhacht na Gaeilge mar chuid den fhéiniúlacht Ghaelach agus nasc sé an spórt agus an Ghaeilge le chéile. Shamhlaigh sé go raibh gá leis an gcorp agus an intinn a Ghaelú le chéile, agus shamhlaigh sé go bhféadfaí é sin a dhéanamh trí mheán cluichí agus teanga. Nuair a cuireadh Cíosóg as oifig i CLG chaill sé an colún rialta a bhí aige in *United Ireland*. Mar fhreagra air seo chuir sé tús lena nuachtán cúise féin, *The Celtic Times: a weekly newspaper for the preservation and cultivation of the language, literature, music and pastimes of the Celtic race*, a d'fhoilsigh sé ar feadh na bliana 1887 (Clare Local Studies Project, 2003). Bhí an teachtaireacht athbheochana ríshoiléir sna hailt a scríobh sé ann. Shamhlaigh sé slabhra órga a cheangail na cluichí dúchasacha le sinsir Ghaelacha agus leis an am nuair nach mbíodh á labhairt in Éirinn ach an Ghaeilge. Bheadh an cleachtadh seo le sonrú i measc bhaill Chonradh na Gaeilge ní ba dhéanaí; scríobh Dubhghlas de hÍde faoin slabhra seo a cheangail an tseanré Ghaelach nuair a bhí an teanga i réim agus Éire saor leis an iarracht a bhí ar bun ag athbheochanóirí teanga an Ghaeilge a chur ar a cosa arís ag deireadh an naoú céad déag (Ó Conchubhair, 2009: 22). D'fheidhmigh

sé seo, de réir O'Leary, 'as a principle source of cultural integrity and validity' a thug seasamh níos daingne don ghluaiseacht (O'Leary, 1994: 30). Dar le Cíosóg, bhí an teanga agus an náisiún doscartha lena chéile agus ba léir ina chuid scríbhinní go raibh sé go mór faoi thionchar laoch dá chuid, Tomás Dáibhéis, maidir le bunchloch an náisiúnachais:

To make Ireland 'a nation once again' let us see exactly what we have to do. In the first place we have our language to look to. 'No language, no nation' should be our motto. It is not dead yet; but alas! It is to the greater part of Ireland (Celtic Times, 26.3.1887).

D'ionsaigh sé na 'scavengers' a ghlac ceannas ar CLG ina áit agus a thug cúl le cultúr ar mhaithe le polaitíocht antoisceach náisiúnach (*Celtic Times*, 4.6.1887). Ba í an teanga agus an cultúr ba chóir a bheith chun tosaigh sna gluaiseachtaí náisiúnacha seo, dar leis féin (*Celtic Times*, 23.4.1887). Cháin sé polaiteoirí agus náisiúnaithe nár thug aird ar an teanga agus bhraith sé go dtiocfadh an Ghaeilge ar ais i gceart dá bhfaighfí réidh leis an bpolaitíocht náisiúnach:

The Irish language could be spoken this day by every child of Erin south of the Suir and West of the Shannon and Foyle, if the Irish people were as national at heart as they are on public platforms, and in their time-serving, self-seeking, political press... We have the most profound contempt for the audacious knave or slobbering fool, who was brought into the world and reared up by Irish-speaking parents, and who poses as a Nationalist while using, at all times, the Language, and very often, the cloth, of a foreigner (Celtic Times, 16.7.1887).

Bhraith sé an rud céanna faoi CLG, mar a raibh an pholaitíocht ag fáil tús áite ar an gcultúr. Tar éis na scoilteanna inmheánacha polaitiúla a chuir CLG i mbaol i 1887, b'áil le Cíosóg cumann atheagraithe a thabharfadh neamhaird ar an bpolaitíocht agus a thiocfadh ar ais dá chuid idéal féin:

I have been looking around lately and I have intense pleasure in stating that I see an all-round crash in the near future, and that out of the best burst on record, the sterling friends of our national tongue and of our national pastimes will emerge, mayhap with bloody plumes, but for certain with the field fought and won (Celtic Times, 4.6.1887).

Ba chuid lárnach den idéal sin an nasc idir athbheochan na Gaeilge agus na spóirt Ghaelacha, dar leis féin:

Are we nationalists? If our question, with truth, can be answered in the affirmative, the Irish language revival movement under the auspices of the Gaelic Union, should start new, shoulder to shoulder with the regenerated Gaelic Athletic Association (Celtic Times, 3.12.1887).

Mhol sé tionól lúthchleasaíochta i gCill Áirne as an nGaeilge bhreá a bhí ag an lucht féachana agus ag na hiomaitheoirí (*Celtic Times*, 6.8.1887). I 1887 d'éiligh sé go gclófaí rialacha CLG i nGaeilge, rud a chuirfeadh an Ghaeilge chun cinn i measc bhail CLG ar bhonn náisiúnta (*Celtic Times*, 10.12.1887). Tháinig deireadh le *The Celtic Times* i 1888 de bharr deacrachtaí airgeadais ach scríobh sé ar na téamaí céanna i nuachtáin eile ina dhiaidh sin. Mar shampla, mhol sé go reáchtálfai gnó CLG i nGaeilge aon áit ar labhraíodh an Ghaeilge (*Freeman's Journal*, 8.12.1888), an chéad ghairm ar a leithéid agus ceann a dhéanfaí arís agus arís eile i mblianta luatha an fichiú céad ag cruinnithe de chuid CLG agus Chonradh na Gaeilge.

D'éirigh leis an Ard-Easpag Cróc CLG a aontú arís go luath i 1888 ach níor léir go raibh aon chúram teanga ag an gcumann athbhunaithe. I litir a cuireadh chuig an *Freeman's Journal* cuireadh in iúl:

The Gaelic Union is not the same as the Gaelic Athletic Association. The latter is for the purpose of encouraging Irish athletic sports, the former for preserving and cultivating the Irish language (Freeman's Journal, 18.2.1888).

Lean Cíosóg leis ag ceangal an dá thaobh le chéile ina chuid scríbhinní, mar sin féin. Leag sé béim ar thábhacht na Gaeilge i gcúrsaí iomána san ochtú céad déag in eagrán na Nollag den *Freeman's Journal* in 1892; mhaígh sé nach bhféadfadh duine gan Ghaeilge nádúr agus spioradáltacht na hiomána a thuiscint i gceart agus gur bhoichte na daoine seo dá bharr (*Freeman's Journal*, 24.12.1892). Ba léir mian a chroí go gcasfaí cúl le polaitíocht agus go dtabharfaí aghaidh ar chultúr na hÉireann ina háit mar bhunchloch na náisiúntachta. Ag caint ar 'Cuimhne na Marbh', dán a d'aistrigh sé don *Freeman's Journal*, dúirt sé:

He (scríbhneoir an dáin) must have had young Gaels...before his mind and looked to them for the preservation of a more enduring nationality than the necessarily ovanescent political nationality which is unfortunately absorbing so much of the time and life in Ireland (Freeman's Journal, 11.2.1893).

Léiríonn an fhianaise seo ar fad an t-idéal a bhí aige maidir le cluichí agus teanga, dhá chuid dá thríonóid naofa, a bheith ina mbunchlocha don fhéiniúlacht náisiúnta Ghaelach. Tháinig an pholaitíocht laistigh de CLG salach ar an iarracht sin, áfach. Ní go dtí deireadh na 1890í, nuair a tháinig borradh as cuimse faoin náisiúnachas cultúrtha mar fhreagra ar thurnamh na gluaiseachta polaitiúla, agus nuair a cuireadh spéis níos forleithne sa ghluaiseacht athbheochana teanga, a chonacthas ceannas lárnach agus gnáthbhaill CLG ag tabhairt aird ar stádas na Gaeilge sa chumann spóirt.

Conradh na Gaeilge agus Cumann Lúthchleas Gael

Agus suim an phobail sa pholaitíocht náisiúnach ag meath, chas daoine i dtreo an chultúir agus na teanga chun neamhspleáchas pearsanta agus anama a bhaint amach, beag beann ar an bpolaitíocht; ‘*Self-help nationalism*’ a thugann McMahon ar an bhfeiniméan seo (2008: 10). Is é Conradh na Gaeilge an eagraíocht is mó a chuir an deis seo ar fáil. Pósadh CLG le Conradh na Gaeilge mar chuid de ghluaiseacht Éire-Éireannach, rud a tharraing CLG amach as an gcruachás ina raibh sé i dtús na 1890í nuair a bhí an cumann ar an dé deiridh. Bhí Cíosóg féin gníomhach sa Chonradh ar feadh tréimhse i ndiaidh a bhunaithe agus bhí sé i láthair ag cruinniú tionscnaimh Chraobh na Gaillimhe in 1894, mar ar thug sé óráid spreagúil i nGaeilge; tugadh stádas ar leith dó ag an ócáid mar bhunaitheoir CLG (Mac Aonghusa, 1993: 46). Cé nach raibh sé ina bhall gníomhach den Chonradh ach ar feadh tamaill, lean sé de bheith gníomhach i gCiorcail Ghaelacha i mBaile Átha Cliath go dtí a bhás tobann sa bhliain 1906 (Ó Caithnia, 1982: 297).

Réitigh idéil Chonradh na Gaeilge go maith le hidéil Chíosóg; ní hamháin gur fhéach siad le náisiúntacht na hÉireann a bhunú ar an teanga agus ar an gcultúr, ach d’aithin Conradh na Gaeilge tábhacht na gcluichí Gaelacha mar mhodh ath-Ghaelaithe lasmuigh den seomra ranga. Chothódh CLG corp an Ghaeil fad agus a bhí an intinn á Gaelú i ranganna Gaeilge. Ba mhór an tionchar a bhí ag an tacaíocht seo ar CLG mar chumann, go háirithe i bhfianaise an bhorrtha a tháinig faoi Chonradh na Gaeilge isteach san fhichiú céad, nuair a tháinig fás cúig oiread ar líon na gcraobhacha idir 1901 agus 1905 (Ó hAilín, 1969: 99). Bhunaigh na craobhacha nua seo den Chonradh a gclubanna CLG féin agus chuir siad cluichí Gaelacha chun cinn thar chluichí eile, rud a chabhraigh go mór le CLG:

The Gaelic League, founded in 1893, was originally a body with no political aspirations. It introduced a new spirit, especially among younger members, through its various activities. League members were introduced to a new cultural atmosphere that became known as the Irish Ireland movement, which embraced activities way beyond the Irish language. This wave of energetic idealism, so different from the political bickering of the 1890s, when transferred to an ailing GAA, transformed the association in the first decade of the 20th century (Nolan, 2005: 69).

Bhí díograis na mball nua seo i dtaobh na teanga i gcleachtas agus i mbeartas teanga CLG a tháinig chun cinn i mblianta luatha an fichiú céad. Nuair a bhain Séamus Ó Nualláin, uachtarán CLG agus Conraitheoir as Cill Chainnigh, úsáid as an nGaeilge agus miontuairiscí CLG á síniú aige i 1900, thacaigh sé leis an bhfeachtas a bhí ar bun ag Conradh na Gaeilge maidir le húsáid oifigiúil ainmneacha i nGaeilge, rud a bhí ina ábhar mór nuachta i dtús an chéid (Mac Aonghusa, 1993: 42; Uí Chollatáin, 2004: 80). Éilíodh leaganacha Gaeilge de leabhráin rialacha CLG i 1903, i 1907 agus arís i 1915, ar mhaithe leis an nGaeilge a chur chun cinn ar fud na tíre i measc mhuintir CLG, rud a thabharfadh stádas oifigiúil don Ghaeilge laistigh den chumann (féach CLG, 13.12.1903; 28.6.1907; 4.4.1915). Glacadh le rún suntasach i 1912 a rialaigh go mbeadh an Ghaeilge

amháin in úsáid ag Comhdhála CLG as 1917 amach, rún nár cuireadh i bhfeidhm ar deireadh nuair a tháinig an t-am chuige sin, áfach (CLG, 7.4.1912; féach Billings, 2013: 32-53). Cé go mbíodh na rúin seo ina n-ábhar conspóide agus gur mhinic a cheistítí fíorthiomantas CLG don Ghaeilge nuair nár comhlíonadh geallúintí dá leithéid seo, léiríonn na samplaí céanna tionchar Chonradh na Gaeilge ar CLG agus an ról tábhachtach a ghnóthaigh an Ghaeilge mar shuaitheantas náisiúnach i dtús an fichiú céad.

Conclúid

Is í an Ghaeilge a spreag Micheál Cíosóg tabhairt faoi na cluichí dúchais a athbheochan i dtosach agus ina intinn féin bhí an teanga agus na cluichí doscartha lena chéile mar eilimintí bunúsacha den fhéiniúlacht agus den náisiúntacht Ghaelach. Níor éirigh leis dul i bhfeidhm ar bhaill eile CLG ina thaobh seo le linn dó a bheith ina oifigeach i CLG, áfach. Bhí spéis an phobail sa pholaitíocht ag an am agus tháinig coimhlintí polaitiúla agus pearsantachta salach ar chur i bhfeidhm an idéil sin i CLG lena linn féin. Agus Cíosóg díbeartha ó fheidhmeannas CLG, lean sé leis de bheith ag ceangal chúis na Gaeilge leis na cluichí. Bhí an ghráin aige ar an bpolaitíocht agus ba náisiúnach cultúrtha críochnaithe é, rud ba léir ina chuid scríbhinní féin a thug tús áite don Ghaeilge agus a d'fhéach le nasc a chruthú idir an teanga agus na cluichí Gaelacha. Ní go dtí teacht in inmhe na gluaiseachta athbheochana teanga agus teacht chun cinn Chonradh na Gaeilge a fíoraíodh aisling Chíosóig maidir leis an teanga agus na cluichí a bheith ceangailte go dlúth lena chéile mar chuid den iarracht Éire íonghlan Ghaelach a chruthú.

Leabharliosta

Leabhair:

De hÍde, D., (1937) *Mise agus an Connradh*. Baile Átha Cliath: Oifig Dhíolta Foilseacháin Rialtais.

Gan údar, (1908) *Gaelic Athletic Annual and County Directory 1908-9*. Baile Átha Cliath: Sealy, Bryers & Walker.

Grote, G., (1994) *Torn between politics and culture: the Gaelic League 1893-1993*, Nua-Eabhrac: Waxmann Muenster.

Mac Aonghusa, P., (1993) *Ar son na Gaeilge: Conradh na Gaeilge 1893-1993: Stair Sheanchais*. Baile Átha Cliath: Conradh na Gaeilge.

Mandle, W.F., (1987) *The Gaelic Athletic Association and Irish Nationalist Politics*, Baile Átha Cliath: Gill and Macmillan.

McMahon, T.G., (2008) *Grand Opportunity: The Gaelic Revival and Irish Society 1893-1910*. Syracuse: Syracuse University Press.

Ní Mhuiríosa, M., (1968) *Réamhchonraitheoirí: nótaí ar chuid de na daoine a bhí gníomhach i ngluaiseacht na Gaeilge idir 1876 agus 1893*. Baile Átha Cliath: Clódhanna Teoranta.

Nolan, W., (2005) *The Gaelic Athletic Association in Dublin 1884-2004*. Baile Átha Cliath: Geography Publications.

Ó Caithnia, L.P., (1982) *Micheál Cíosóg*. Baile Átha Cliath: An Clóchomhar Tta.

Ó Conchubhair, B., (2009) *Fin de Siécle na Gaeilge: Darwin, Smaointeoireacht na hEorpa agus Athbheochan na Gaeilge*. Indreabhán: An Clóchomhar Tta.

O'Grady, S.J., (1882) *Cuculain: An Epic*. London: Sampson, Low, Searle, Marston & Rivington.

Ó Riain, S., (1994) *Maurice Davin*. Baile Átha Cliath: Geography Publications.

O'Leary, P., (1994) *The Prose Literature of the Gaelic Revival, 1881-1921: Ideology and Innovation*. Pennsylvania: Pennsylvania State University Press.

Rouse, P., (2015) *Sport and Ireland: A History*. London: Oxford University Press.

Sheehy-Skeffington, F., (1908) *Michael Davitt: Revolutionary, Agitator and Labour Leader*. Londain: TF Unwin.

Tierney, M., (1976) *Croke of Cashel: The Life of Archbishop Thomas William Croke*. Baile Átha Cliath: Gill and MacMillan.

Uí Chollatáin, R., (2004) *An Claidheamh Soluis agus Fáinne an Lae 1899-1932*, Baile Átha Cliath: Cois Life Teoranta.

Ailt

Cronin, M., (2009) 'More than just Hurling and Football: the GAA and its Other Activities'. Cronin, Mike, Murphy, William & Rouse Paul (Eag.), *The Gaelic Athletic Association 1884-2009*. Baile Átha Cliath: Irish Academic Press 221-36.

Billings, C., (2013) 'The First Minutes: An Analysis of the Irish Language within the Official Structures of the Gaelic Athletic Association, 1884–1934'. *Éire-Ireland* 48(1&2) 32-53.

Ó hAilín, T., (1969) 'Irish Revival Movements'. Ó Cuív, B. (Eag.), *A View of the Irish Language*. Baile Átha Cliath: Stationery Office 91-100.

Rouse, P., (2009) 'Michael Cusack: Sportsman and Journalist'. Cronin, M., Murphy, W. & Rouse, P., (Eag.), *The Gaelic Athletic Association 1884-2009*. Baile Átha Cliath: Irish Academic Press, 47-60.

Foinsí Cartlainne:

Miontuairiscí Ardchomhairle CLG, 1899-1934

Miontuairiscí Aondacht na Gaedhilge, 1882-1887.

Foinsí Nuachtáin:

Kildare Observer (1888)

The Celtic Times (1887-1888)

The Freeman's Journal (1884-1899)

United Ireland (1884)

An Dátheangachas agus Saothair Dhrámaíochta TG4: iniúchadh ar dhomhan scéalaíochta *An Klondike* agus *Corp + Anam*

Seán Breathnach

<https://doi.org/10.13025/5pcn-3t07>

Réamhrá

Cé go bhfuil ficsean nuascríofa i nGaeilge á choimisiúnú agus á chraoladh ag TG4 ó bunaíodh an stáisiún i 1996, feictear go bhfuil borradh suntasach tagtha ar an aschur drámaíochta ó Bhaile na hAbhann le roinnt blianta anuas. Feictear freisin go bhfuil ceangal ag an mbisiúlacht drámaíochta seo le teacht chun cinn roinnt cistí maoinithe lasmuigh den stáisiún, mar an scéim *Fuaim agus Fís* atá faoi chúram Údarás Craolacháin na hÉireann, ag tabhairt cosán do scriptscríbhneoirí i nGaeilge insint drámaíochta i nGaeilge a fhorbairt. Tá chomh maith is atá ag éirí le maoiniú a tharraingt i dtreo saothair dhrámaíochta i nGaeilge ag dul chun tairbhe TG4 sa chomórtas oscailte seo, go deimhin, tá os cionn €17 milliún¹ dáilte ag Údarás Craolacháin na hÉireann ar 36 togra drámaíochta i nGaeilge ó 2006 (Údarás Craolacháin na hÉireann, 2017). Cé gur iomaí slat tomhais atá ann le go bhféadfaí áitheas na saothar ficsin seo a scrúdú, ar nós méid an lucht féachana mar shampla, b'fhiú a thabhairt ar aird go bhfuil soláthar drámaíochta TG4 ag tarraingt aire na léirmheastóirí agus na gcriticí go rialta, ní hamháin in Éirinn ach go hidirnáisiúnta chomh maith.

Tá dhá shraith drámaíochta a chraol TG4 agus a bhain duaiseanna náisiúnta agus idirnáisiúnta amach á n-iniúchadh sa pháipéar seo. Is iad sin, *Corp + Anam* (Magamedia, 2011 agus 2014) a scríobh Darach Mac Con Iomaire agus a bhí á stiúradh aige, agus *An Klondike/Dominion Creek* (Abú Media, 2013 agus 2017) a chruthaigh agus a stiúir Datháí Keane. Roghnaíodh na saothair seo mar go dtugann siad léargas ar na dúshláin

¹ Tá 36 saothar drámaíochta i nGaeilge maoinithe ag Údarás Craolacháin na hÉireann agus craolta ag TG4 faoin scéim *Fís & Fuaim* ó 2006. Tugadh €17,645,157.10 i bhfoirm deontas suas go dtí Márta 2017. Fuair Magamedia €550,000 ón Údarás don chéad sraith de *Corp + Anam*, agus €775,000 don dara sraith. Fuair Abú Media €600,000 don chéad sraith de *An Klondike*, agus €450,000 don dara sraith.

atá le sárú ag scríbhneoirí scrípte i nGaeilge, cothromaíocht sna léirithe a bhaint amach i dtaobh chruthú na scéalaíochta, agus cur i láthair i mionteanga. Roghnaíodh iad chomh maith, mar go bhfuil cosúlachtaí sna léiriúcháin seo i dtaobh scóipe agus i dtaobh buiséid de, ach an-éagsúlacht sa chaoi a gcuirtear an domhan scéalaíochta i láthair i nGaeilge. Scrúdófar próisis forbartha agus deartha scrípte na mórtoghraí drámaíochta seo trí agallamh leathstruchtúrtha a chur ar na scríbhneoirí, ina ndéanann siad anailís ar na mianta aeistéitice a chruthaigh siad. Tarraingítear freisin ar agallamh leathstruchtúrtha le hArdstiúrthóir TG4, Alan Esslemont, a thugann forléargas agus comhthéacsú ar an drámaíocht físe i nGaeilge, ina bpléitear an glacadh atá ag an lucht féachana leis.

TG4, an teanga, agus an margadh nualibrálach teilifíse

Tá sé deacair aschur físe agus aeistéitice TG4 a scrúdú gan a bheith tarraingthe i dtreo dioscúrsaí atá sáite i bpolaíocht na teanga a cheanglaítear go minic le cúrsaí maoinithe agus líon an lucht féachana a bhfuil Gaeilge acu. Ceapann Máirín Nic Eoin go bhfuil ‘sé ionann is dodhéanta aon táirgeadh cultúir i dteanga mhionlaithe a phlé’ ar nós TG4 ‘beag beann ar stádas nó ar easpa stádais na teanga ina gcruthaítear é.’ (2008: 51); dar le Mike Cormack, airíonn pobail mhionteangacha go minic go mbíonn an teanga ag iompar mar a deireann sé ‘...the entire burden of cultural differentiation’ (1999: 294); agus síleann Mairéad Moriarty, go bhfuil ar a laghad ról indíreach ag TG4 in athbheochan na Gaeilge, (2008: 141). Ní iontas é go gceanglaítear an stáisiún le polaitíocht na teanga má thugtar sracfhéachaint ar stair TG4, stair atá fréamhaithe i ngluaiseachtaí teanga agus Gaeltachta a bhí ar bun ó na 1970í. Mar chuid den seimineár, *TG4@10: Deich mBliana de TG4*, a eagraíodh in Ollscoil na hÉireann, Gaillimh, in 2006, mheabhraigh Ité Ní Chionnaith nach ‘...go héasca a baineadh TnaG amach’ ach ‘mar thoradh ar bhreis is fiche bliain d’fheachtais leanúnacha a réachtáil’ (2008: 30). Is argóintí eacnamaíochta is mó a úsáideadh le beag a dhéanamh den stáisiún. Dar léi, bhí freasúra glórach i gcoinne Theilifís na Gaeilge ón gcéad lá, leis an ‘*Sunday Independent* i dtús cadhnaíochta san obair seo’, de shíoraí ag ceistiú chostas an stáisiúin; ba ‘*gravy train*’ a bhí i Teilifís na Gaeilge dar le Diarmuid Doyle; agus bhaist Kevin Myers san *Irish Times* ‘Teilifís de Lorean’ ar an gcainéal, sular tosaíodh ag craoladh fiú (2008: 32).

Tá an Ghaeilge ceannasach i misean, fíis agus croíluachanna an stáisiúin de réir mar a luaitear sa tuarascáil bhliantúil is déanaí a foilsíodh in 2015, ina bhfuil sé mar sprioc ‘an Ghaeilge agus cultúr na hÉireann a chur chun cinn chun áit lárnach a chinntiú do TG4 i saol an Éireannaigh, in Éirinn agus thar lear’, ach ar an leathanach céanna, tá béim ar chláir ‘atá in ann a bheith san iomaíocht le haghaidh leibhéal ard lucht féachana agus atá in ann na leibhéil arda sin a bhaint amach agus a choimeád ar bun’ (2015:3). Is féidir na gluaiseachtaí ar son cearta do mhionteangacha agus na hargóintí airgeadais a cuireadh i gcoinne na ngluaiseachtaí céanna sin a cheangal le hathruithe idé-eolaíochta a bhí ag teacht chun cinn i gcúrsaí craoltóireachta sna 1990í. Dar le

hIarfhlaithe Watson in *Broadcasting in Irish – Minority language, radio, television and identity*, tháinig Teilifís na Gaeilge ar an bhfód i dtréimhse nualíobráilach inar tugadh aghaidh ar thimpeallacht dhomhanda (2003: 116). Ba é an dúshlán a bhí ag TG4 ón tús, an fód sin a sheasamh sa tionscal teilifíse nualíobarálach seo, ina gcuirtear béim ar fhigiúirí féachana agus teacht isteach fógraíochta, ach go gcaithfear *táirge* cultúrtha a fhorbairt freisin. Aithníonn Watson na deacrachtaí agus na contrárthachtaí a bhí le sárú i mBaile na hAbhann i 1996:

Broadcasting in Irish has had to navigate between two opposing ideologies. Each ideology promotes its own nexus of ideas and ways of behaving. The traditional ideology supports the promotion and restoration of Irish – two difficult and, to some extent, contradictory demands in themselves. However, the modern liberal-neoliberal ideology makes further demands – expects commercial viability. In broadcasting, this implies realising finances via advertising revenue and directs attention toward attracting a large audience to gain the ratings required by advertisers. Nonetheless, one must not forget that rights are a central component of the liberal philosophy. This adds a further component – Irish speakers have a right to be informed and entertained in Irish (2003: 127).

Tá múnla an fhoilsitheora/chraoltóra ina bhfuil comórtas oscailte ann idir léiritheoirí neamhspleácha fós i bhfeidhm i mBaile na hAbhann, ach go bhfuil na céadta cainéal teilifíse breise ann anois (gan trácht ar na seirbhísí físe atá ar líne), agus é seo tar éis TG4 a chur faoi thuilleadh brú. Ceapadh Alan Esslemont ina Ardstiúrthóir ar an stáisiún i gcomharbacht ar Phól Ó Gallchóir i Meán Fómhair 2016 agus is léir dósan go bhfuil gá idirdhealú a dhéanamh ar lucht féachana TG4. Mar chuid den cheiliúradh fiche bliain a bhí ag TG4 i mí na Samhna 2016, thug Esslemont le fios ar an gclár *Seacht Lá* (1 Samhain 2016) go bhfuil ar a laghad dhá chineál lucht féachana ag an stáisiún, an ‘croí-lucht féachana’, agus iad siúd ‘nach bhfuil Gaeilge chomh maith sin acu nó, nach bhfuil Gaeilge acu ar chor ar bith’. Mar sin féin, mheas sé go gcaithfí ‘freastal air sin’. Feictear dó go mbaineann an t-aschur drámaíochta go príomha, leis an gcroí lucht féachana:

Tá a fhios againn gur féidir linn go leor ceannlínte a fháil go náisiúnta le drámaíocht, ach i ndeireadh na dála ní thagann uimhreacha móra náisiúnta tríd. Ó thosaigh muid ag déanamh monatóireachta ar an gcroí-lucht féachana trí Fios Físe², táimid in ann a fháil amach go bhfuil drámaíocht an-tábhachtach don chroí-lucht féachana, is iad sin daoine a labhraíonn Gaeilge gach lá nó gach seachtain, agus feictear domsa nuair atáimid ag déanamh drámaíochta, gur cheart dúinn a bheith ag freastal ar an gcroí-lucht féachana sin (Esslemont, 2017).

2 Is painéal féachana de phobal labhartha na Gaeilge é *Fios Físe*, ina dtomhaistear an tóir agus an t-éileamh atá acu ar chláir agus sceideal TG4; tuilleadh eolais ag <http://www.fiosfise.ie/index.htm>.

Eolas faoi *An Klondike/Dominion Creek* agus *Corp + Anam*

Craoladh *An Klondike/Dominion Creek* ar TG4 den chéad uair i Meán Fómhair 2015. Is sraith le ceithre pháirt é faoi na deartháireacha Connolly, triúr inimirceach as Éirinn a chuaigh ó Montana go Yukon le linn fuadar óir na 1890í. Fuair an tsraith maoiniú ó TG4, ó Bhord Scannán na hÉireann, ó Údarás Craolacháin na hÉireann, agus ó Chiste Craoltóireachta Gaeilge Thuaisceart Éireann, chomh maith le cuidiú ón scéim tacaíochta atá i bhfeidhm ag an Stát (Mír 481) do dhrámaíocht teilifíse agus scannáin. In 2016, bhuaigh *An Klondike* ceithre ghradam IFTA (Irish Film and Television Academy); baineadh amach an duais don dráma is fearr agus don script is fearr, an chéad uair riamh a bhronn IFTA a leithéid ar shraith drámaíochta teilifíse i nGaeilge. Taispeántar *An Klondike* i dtíortha eile chomh maith. Is féidir teacht ar leagan dubáilte den saothar ar an tseirbhís síntiúis teilifíse ar líne, *Netflix*, sa Ríocht Aontaithe, ach gur faoin teideal *Dominion Creek* atá sé; is féidir é a fheiceáil ar líne chomh maith, i nGaeilge, ar *Acorn TV* atá ar fáil sna Stáit Aontaithe.

Tá dhá shraith den saothar drámaíochta comhaimseartha *Corp + Anam* craolta ag TG4 freisin. Is dráma é ina mbíonn an comhfhreagraí coiriúlachta teilifíse, Cathal Mac Iarnáin i mbun fiosruithe a thugann léargas géarchúiseach ar shochaí na hÉireann. Rinneadh an dráma le tacaíocht ó Údarás Craolacháin na hÉireann, ó Bhord Scannán na hÉireann, agus le cúnaimh ón Stát (Mír 481). I measc na nduaiseanna atá bainte amach ag an tsraith tá gradam speisialta IFTA do léiriú i nGaeilge agus duais Fhéile na Meán Ceilteach don dráma is fearr in 2012.

Cúlra, coincheap agus teanga

Nuair a bhí Datháí Keane ag tabhairt faoin tsraith fáisnéise *Mobs Cheanada* (Abú Media) in Ontario do TG4 in 2011, thug sé faoi deara go raibh an-chosúlacht ag an tírdhreach le hiarthar na hÉireann, agus go háirithe le tuaisceart Chonamara. Spreag cómhrá faoin nGaeilge a bhí aige leis an aisteoir cáiliúil Brendan Gleeson, nuair a ghuthaigh siad *1916: Seachtar na Cásca* (Abú Media, 2010). Phléigh siad deiseanna an Ghaeilge a úsáid i ndomhan scéalaíochta nach é domhan na hÉireann é, mar a rinneadh le scéal an dhaoránaigh Alexander Pearce san fhadscannán Astrálach *Van Diemen's Land*, stiúrtha ag Johnathan Auf der Heide (2009):

Cén fáth nach bhfuil scannáin déanta i nGaeilge? Luaigh sé (Brendan Gleeson) *Van Diemen's Land*, scannán atá lonnaithe san Astráil, fíor scéal, déanta ar bhuiséad íseal go leor; baineann sé le daoine atá curtha anon ansin, i saghas 'penal colony', ach briseann slua díobh amach. Tháinig na hAstrálaigh seo go hÉireann agus d'fhoghlaim siad Gaeilge agus tá a lán Gaeilge sa scannán. Bhí sé sin i mo chloigeann, ní chaithfidh an scéal seo a bheith lonnaithe in Éirinn (Keane, 2017).

D'éirigh le Keane, i gcuideachta an scríbhneora scrípte Marcus Fleming, eilimintí de chuntas Mhicí Mhic Gabhann atá ina leabhar, *Rotha Mór an tSaoil* faoin ruathar an óir go Klondike, a phacáistiú do TG4 i saothar físe a bhainfeadh leas as an tírdhreach a bhí ar leac an dorais aige i dtuaisceart Chonamara. D'éirigh leis maoiniú a mhealladh ó na cistí éagsúla atá thuasluaite agus leis sin chraol TG4 an chéad scannán 'buachaillí bó' i nGaeilge. Ní hamháin sin, ach chruthaigh sé saothar a chuaigh chuig margaí teilifíse eile. Ón tús, bhí sé ag breathnú níos faide ó bhaile ná lucht féachana TG4 amháin:

Ní raibh mé ag iarraidh clár a dhéanamh a bhí *parochial*. Bhí mé ag iarraidh clár a dhéanamh a d'fhéadfaí a chur amach ar fud an domhain...go mbeadh muid in ann é a dhíol agus dáileadh idirnáisiúnta a fháil. Is breá liom teacht ar 'dhomhan' mar sin; bhí mé i gcónaí ag smaoineamh ar an nGaeilge. Scríobhaim féin i mBéarla, scríobhann Marcus i mBéarla ach bhí a fhios agam go mbeadh carachtair sa dá 'dhomhan', go mbeadh carachtair in ann Béarla a labhairt nuair a bhí siad ag iarraidh, ach go mbeadh siad in ann Gaeilge a labhairt freisin (Keane, 2017).

Más leathshúil i dtreo na 'timpéallachta domhanda' atá luaite ag Watson (2003: 116) a bhí ag Keane, b'fhéidir go bhféadfaí cur chuige Dharach Mhic Con Iomaire, a stiúir *Corp + Anam*, a cheangal leis an taobh eile den idé-eolaíocht liobarálach a bhí i bhfaisean ag an am, ina gcosnaítear cearta na bpobal le mionteanagacha. Dar leis, tá géarghá fócas, struchtúr cuimsitheach, agus fiú teorainn a leagan ar thogra cruthaitheach má tá sé le teacht in inmhe. Caithfear mioneolas a chur ar an 'domhan' scrípte ina maireann na carachtair le go bhféadfar teacht ar insint atá 'fírinneach' nó dílis don phlota atá leagtha amach dóibh. Cuireann Mac Con Iomaire suim i scéalta a chaitheann súil ghéar ar an tsochaí, go háirithe, mar a deir sé, nuair atá 'cos ar bolg' i gceist, á dhéanamh ag na húdaráis orthu siúd nach bhfuil in ann seasamh ina n-aghaidh. Níl aon chúis nach mbeadh saothar mar seo tarraingteach do lucht féachana nach pobal TG4 iad ach is iad na bunphrionsabail scéalaíochta agus forbairt scrípte a bhí mar thúsphointe aige, agus bhí air féin eolas cuimsitheach, iomlánaithe a chur ar an 'domhan' scrípte seo ar dtús. Déantar iarracht ansin coimhlint a chothú, mar gurb í an choimhlint an 'ocsaigin atá ag scéal'. Dar leis, is próiseas fadálach é an cruthú seo, mar go dtógann sé 'bliain é a scríobh' agus 'bliain an t-airgead a fháil' sular leagtar cos ar sheit, sular n-osclaítear lionsa an cheamara.

Tá codarsnachtaí sa chaoi a n-úsáidtear teanga i ndomhan scrípte *Corp + Anam* leis an mbealach a gcuirtear i láthair é in *An Klondike*. I mbaile *Dominion Creek*, cloistear Béarla, Gaeilge na Mumhan, Gaeilge Chonamara agus uaireanta, Tlingit na Meiriceánach Dúchasach; iad uile ag meascadh le chéile ar an scáileán, iad uile ag maireachtáil sa spás scrípte céanna. In *Corp + Anam* is í an Ghaeilge gnáth-theanga na gcarachtar ar fad; is

Gaeilge atá ag an mangaire drugaí mar shampla, is Gaeilge atá ag na Gardaí, is Gaeilge atá ag na gasúir scoile fiú, cé go mbíonn roinnt béarlagair sa dialóg anois is arís. Creideann Mac Con Iomaire go gcaithfear éalú ón bpolaitiú a dhéantar ar an teanga ar fhaitíos go gcaolófaí plota an scéil:

Má tá tú ag scríobh dráma ina bhfuil Béarla ann, beidh Béarla ag gach uile dhuine; má chuireann tú teanga eile ann, chaithfeadh go bhfuil fáth leis? Tá an ghráin agam ar an gcur chuige seo an Béarla/Gaeilge i scéalta comhaimseartha mar creidim go laghadaíonn sé an scóip atá ag scríbhneoir. Creidim gur féidir leat scéal a scríobh faoi rud ar bith i dteanga ar bith. Chomh fada is go bhfuil an scéal sách maith is cuma faoin teanga. An nóiméad is go dtógann tú isteach ceist na Gaeilge, ceist mhionteanga ar bith i scéal, caithfidh tú dul i ngleic leis an gceist pholatiúil a bhaineann leis (Mac Con Iomaire, 2017).

Réalachas, an lucht féachana agus díbirt an amhrais

Más ag iarraidh polaitíocht na teanga a sheachaint ionas nach mbeidh teorannú á dhéanamh ar an bplota atá Mac Con Iomaire, is é an réalachas agus cruinneas fáisnéisiúil a thiomáineann aeistéitic Dhatháí Keane in *An Klondike*. Is ‘fírinne’ de shórt eile é sin. Leis an tsamhail sin, cruthaítear saothar atá inchreidte agus seachnaítear an tsaorgacht. Deir Keane go ndeachaigh scannán Robert Altman, *McCabe & Mrs Miller* (1971) i bhfeidhm go mór air; scannán a bhí suite in oirthuaisceart Mheiriceá ag tús an fhichiú haois, ach ina raibh cead ag na haisteoirí a gcanúintí féin a úsáid, mar a rinne Julie Christie, a rugadh agus a tógadh i Sasana. Molann Keane aeistéitic Altman, agus an réalachas ‘a chruthaíonn sé sa scannán sin’ le ‘*very little artificiality*’. Níl sa dátheangachas a chloistear ar *An Klondike* ach léiriú réalaíoch ar fhírinne an domhain sin, cé go n-adhmaíonn Keane go raibh sé ag cuimhneamh ar luchtanna féachana éagsúla agus iad ag déanamh na gcinntí sin:

B’fhéidir go bhfuil an bunús seo agam ó na cláir fáisnéise, go bhfuil a lán de na carachtair a bhfuil suim agam iontu bunaithe ar fhíor-dhaoine, a tháinig ón stair. Is dócha nach mbeadh mórán suime agam clár a dhéanamh go hiomlán...saghas Gaeilge a chur ar domhan, mar ní dhéanfadh sé ciall dom go mbeadh na carachtair ag labhairt i nGaeilge mar sin...ní oibreodh sé domsa. Is dócha go raibh mé ag iarraidh, b’fhéidir lucht féachana níos leithne a mhealladh agus ar shlí amháin, mheas mé lena sin a dhéanamh nach mbeadh sé go hiomlán i nGaeilge. B’fhéidir go mbeadh sé sin mar *turn-off* do dhaoine a bheadh ag breathnú air, nílim cinnte (Keane, 2017).

Domhan bréige atá cruthaithe ag Darach Mac Con Iomaire, ‘nach ann do Chathal Mac Iarnáin’ agus an stáisiún teilifíse *Nuacht TV*; nach ann don mhéid a thiteann amach ar an scáileán cé go bhfuil lorg na faisnéise i dtéamaí *Corp + Anam* chomh maith, leis an gcosúlacht atá acu le fíor-scéalta a tochlaíodh agus

a bhí i mbéal an phobail in Éirinn le blianta beaga anuas. Seachas glacadh leis an dátheangachas, déantar margadh le lucht féachana *Corp + Anam* ina gcruthaítear domhan scéalaíochta atá chomh mealltach agus go ndéantar neamhaird ar cheist na teanga ar an scáileán. Tá cúiseanna praiticiúla ag an scríbhneoir dul sa treo sin, toisc nach bhfuil spás ná am le dioscúrsaí teanga a chur ar an scáileán; dar leis, caithfear tús áite a thabhairt i gcónaí don scéal:

Is bréag é gach uile shórt, gach uile shórt atá muid ag déanamh is bréag é, ó thaobh an chruthaithe, níl tada ar bith fíor, is *construct* é...ag breathnú ar na scannáin ón Dara Cogadh Domhanda agus bhí na Gearmánaigh ar fad ag labhairt Béarla, níor rith sé sin leat, mar bhí tú súite istigh sa scéal, agus bhí siad ar fad ag labhairt Béarla i gcanúint na Gearmáine, níor rith sé leat. Cruthaíodh domhan iomlán atá i nGaeilge, sin é an t-aon bhealach le neamhaird a dhéanamh ar an nGaeilge, agus creidim fós é sin. Tá cead agamsa mo rogha rud a scríobh. Níl aon riail, chomh fada is go bhfuil sé go maith (Mac Con Iomaire, 2017).

Síleann Ardstiúrthóir TG4, Alan Esslemont go bhfuil *díbirt an amhrais* nó an glacadh atá ag an lucht féachana ar an domhan scéalaíochta a chruthaítear, lárnach sa phlé seo. Feictear dó gur gá idirdhealú a dhéanamh ar an lucht féachana drámaíochta i nGaeilge mar go mbeidh an glacadh ag an té ‘nach bhfuil ach beagán den teanga acu’ éagsúil le glacadh an té atá ‘líofa’. Dár leis, tá ról ag TG4 ‘leanúnachas’ agus seasmhacht i dtaobh ualach an dátheangachais i saothair dhrámaíochta a shocrú, cé go dtiteann sé ar ‘speictream’ atá deacair a shainniú. Mar sin féin creideann sé go mba cheart go mbeadh an Ghaeilge ag ‘croílár’ na scéalaíochta:

...má tá an teanga agat go líofa tá *disbelief* difriúil agat...b’fherr liom go mbeadh níos mó Gaeilge ann agus b’fherr liom nach mbeadh muid ag dul iomarca i dtreo an dátheangachais...cuir i gcás *An Klondike 2*, feictear domsa b’fhéidir, go ndeachaigh sé in iomarca i dtreo an dátheangachais agus go raibh míreanna móra ann le Béarla. B’fherr liom dá bhféadfadh muid scéalta a chumadh, den chuid is mó, trí Gaeilge le cliar nádúrtha...

Scagairí, téacs agus an cliar

Síleann Datháí Keane nár cheart don téacs a bheith socair ach gur saothar é atá ag éabhlú agus ag fás de shíor. Cuireann sé fáilte roimh an gcomhoibriú nádúrtha a eascraíonn ón bpróiseas léirithe, ina mbíonn criú agus cliar ag obair le chéile, ón script go scáileán. Feictear dó go bhfuil scagairí a thagann chun cinn, ní hamháin sa scrípteáil ach le linn an phróisis léirithe, a lúbann an téacs. Cé gur fhorbair sé féin imlíne an scéil, is é Marcus Fleming a scríobh an script, i mBéarla; chuir Brendán Ó hEaghra ‘snas ar an *dialogue*’ i nGaeilge, agus tháinig tuilleadh athruithe nuair a thosaigh na haisteoirí ag cleachtadh na línte. Faoi sin, bhí

neart moltaí ag an gcliar. Bhí Dara Devaney, a thug leis gradam IFTA dá pháirt mar Séamus Connolly, ag cur ‘cruth’ ar an dialóg i gcónaí, agus thóg Máirtín Jaimsie ‘an script agus rinne sé rud iomlán difriúil leis, ach ag an am céanna bhí sé iontach’ dar le Keane:

Ní raibh aon fhadhb agam leis sin agus ar shlí amháin bhí mé ag iarraidh go ndéanfadh na haisteoirí é sin. Bhíomar ag labhairt faoi gach rud agus bhíomar ag aontú ar gach rud; mura n-athraíonn sé an scéal bhí mé breá sásta é a dhéanamh. Bhí *evolution* ann an t-am ar fad i dtaobh na scríbhneoireachta de (Keane, 2017).

‘Tá an chliar an-tábhachtach’, dar le Alan Esslemont, agus ba cheart don scriptscríbhneoir a bheith ag cuimhneamh ‘áit éicint i do chúl’ faoi ‘cén t-aisteoir a bheidh anseo’ mar go n-éiríonn níos fearr le drámaíocht carachtar lárnaíthe i nGaeilge. Cuireann an tArdstiúrthóir béim arís ar an gcineál lucht féachana a bheidh ag an gclár agus dá thoradh más iad an ‘croí-lucht féachana is tábhachtaí le drámaíocht’ caithfear ‘freastal orthu le *casting* maith’ atá ‘nádúrtha’ a deir sé. Ní hamháin sin, ba cheart machnamh a dhéanamh ar bhunús na scripte mar ‘má táimid díreach ag aistriú scrípteanna ón mBéarla, tá tú in ann a bhlas sin a fháil ar an script’. Níl aon fháilte ag Darach Mac Con Iomaire roimh athruithe a chur ar an téacs lasmuigh den phróiseas scríofa mar gheall go bhfuil ‘an t-uafás ama agus dua caite ar gach uile fhocal’ atá tomhaiste go maith, thar thréimhse fhada. Tá ról an aisteora agus ról an scríbhneora soiléir dó agus ní ligtear athruithe a dhéanamh gan chúis, nó gan ar a laghad tabhairt faoi roinnt ‘iomrascála’ agus plé:

...an cómhra, an fothéacs, an charachtracht, tá sé ar fad breachta agus neadaithe sna focail a roghnaítear, san ord ina bhfuil siad, chun an fothéacs sin ar fad, agus an domhan a chruthú. Tá sé ag brath go mór ar theanga agus ar an gcumas teanga nó a mhalairt atá ag an scríbhneoir. Ní dóigh liom go dtugtar dóthain airde air sin agus gur cineál ‘afterthought’ níos minicí ná a mhalairt atá sa bpróiseas aistriúcháin (Mac Con Iomaire, 2017).

Tugann Mac an Iomaire, a chaith tréimhse ina eagarthóir coimisiúnaithe le TG4, pointe spéisiúil ar aird faoi shaothair dhrámaíochta atá scríofa i mBéarla ach a aistrítear go Gaeilge roimh an tréimhse léirithe. Cé nach bhfuil aon deacracht i bprionsabal aige coimisiúnú a dhéanamh ar scéal a thosaigh amach i mBéarla, síleann sé gur cheart próiseas stuama forbartha a leagan amach mar ‘is athscríobh atá i gceist seachas aistriúchán’ agus ‘is ceird iomlán dhifriúil í’. Dar leis tá ‘céim lárnaí sa phróiseas fágtha ar lár’ nuair a théitear ‘díreach ó choincheap go coimisiúnú’, go háirithe nuair nach bhfuil ach imlíne den tsraith ar fáil:

Má chaitear an t-am sin leis, níos minice ná a mhalairt faigheann an rud níos fearr agus ar a laghad ar bith beidh an craoltóir in ann cinneadh a thógáil, beidh sibh in ann na scrípteanna ar fad a fheiceáil agus a léamh, agus cinneadh cinnte a thógáil. Ní tharlaíonn sé sin mar gheall nach bhfuil an infheistíocht sin á déanamh.

Deacracht an-phraiticiúil le bheith ag coimisiúnú ná tá uaireanta le líonadh agus ní féidir iad a líonadh ach leis an stuif a chuirtear os do chomhair. Tá tú ag dul ón roghnú sin go dtí an léiriú agus níl aon spás, níl aon chéim ar an dréimire i gcomhair na forbartha (Mac Con Iomaire, 2017).

Aithníonn Ardstiúrthóir TG4 go raibh roinnt den drámaíocht a choimisiúnaigh TG4 go dtí seo déanta ar bhealach a bhí *ad hoc* agus go bhfuil gá próiseas atá níos soiléire a chur i bhfeidhm. Creideann sé ‘go láidir gur cheart spás a thabhairt do scríbhneoirí, fiú mura dtagann aon rud as’ agus go bhféadfaí fiú a bheith ‘ag plé le fadscannáin i nGaeilge’ a thabharfaí chuig féilte scannán, mar ‘bheadh an deis againn cur leis an mbranda má tá an scannán go maith, agus i ndeireadh na dála d’oibreodh sé sin go maith don teilifís líneach freisin’.

Feictear dom nach díreach seirbhís chlosamhairc é an rud is mó a thugann TG4 don teanga, ach ardú stádais... agus feictear domsa gurbh é sin an rud is tábhachtaí gur féidir linn a dhéanamh...mar bhranda closamhairc agus an branda closamhairc is mó in Eirinn atá ag plé leis an Ghaeilge, b’fhéidir gur cheart go mbeadh ról (ag TG4) go pointe ag spreagadh cineama i nGaeilge (Esslemont, 2017).

Focal Scoir

Rinneadh iarracht san alt seo léargas a thabhairt ar an bpróiseas scriptscríbhneoireachta a bhaineann leis an drámaíocht i nGaeilge, trí iniúchadh agus anailís a dhéanamh ar phéire de na saothair is mó a bhain cáil amach do TG4 le déanaí, is iad sin na sraitheanna teilifíse *An Klondike/Dominion Creek* agus *Corp + Anam*. Rinne scríbhneoirí na sraitheanna sin cur síos ar na mianta aeistéitice a bhí acu, ón mbunsmaoineamh go dtí an taispeáint ar an scáileán, le plé ar na dearcaí éagsúla atá acu i leith an dátheangachais ar an scáileán. Pléadh an ceangal atá ag réalachas sa téacs leis an nglacadh atá ag lucht féachana le ‘domhan scéalaíochta’ atá i nGaeilge.

Tugadh spléachadh sa pháipéar seo chomh maith ar na fórsaí urchomhaireacha a bhfuil tionchar acu ar aschur teilifíse TG4, ina bhfuil mianta phobal na mionteanga ina gcruthaítear an déantán/táirge go minic in adharca bhrú an mhargaidh ina bhfuil an cruthaitheoir/déantasóir ag feidhmiú. Léiríonn an dá shaothar atá faoi chaibidil anseo na contrárthachtaí idé-eolaíochta atá le sárú, ina measctar an teanga agus an margadh le chéile. Is é an straitéis atá ag TG4 le dul i ngleic leis an deacracht seo ná trí dheighilt phaiteanta a dhéanamh ar an lucht féachana atá acu; cé go bhfuil tóir fós ar na fhigiúirí féachana a mhéadú, is léir go bhfeiceann Ardstiúrthóir TG4 gur cheart go ndíreofaí an drámaíocht ar an lucht féachana a bhfuil Gaeilge líofa acu, seachas an lucht féachana náisiúnta. Beidh ar scriptscríbhneoirí na drámaíochta i nGaeilge dul i ngleic leis seo agus a ‘ndomhain scéalaíochta’ á gcruthú acu’.

Leabharliosta

Leabhar

Watson, I., (2003) *Broadcasting in Irish: Minority language, radio, television and identity*. Baile Átha Cliath: Four Courts Press.

Ailt

Bednarek, M., (2015) 'An overview of the linguistics of screenwriting and its interdisciplinary connections with special focus on dialogue in episodic television.' *Journal of Screenwriting*, 6(2): 221-38.

Cormack, M., (1999) 'Minority languages and television programming policy.' *International Journal of Cultural Policy*, 5(2): 293-13.

Moriarity, M., (2009) 'Normalising language through television: the case of the Irish language television channel, TG4.' *Journal of Multicultural Discourses*, 4(2): 137-49.

Newman, M.Z., (2006) 'From beats to arcs: towards a poetics of television narrative.' *The Velvet Light Trap*, 58(3): 16-28.

Nic Eoin, M., (2008) 'An tArrachtach Binn: TG4 agus Cultúr na Gaeilge.' O'Connell, E., Walsh, J., agus Denvir, G. (Eag.) *TG4 @ 10: Deich mBliana de TG4*. Cló Iar-Chonnacht: Indreabhán. 27-41.

Ní Chionnaith, I., (2008) 'Fiosrú Aislinge: Cuimhí Cinn agus Smaointe Feachtasóra.' O'Connell, E., Walsh, J., agus Denvir, G. (Eag.) *TG4 @ 10: Deich mBliana de TG4*. Cló Iar-Chonnacht: Indreabhán, 27-41.

Taylor, S., & Batty, C., (2016) 'Script development and the hidden practices of screenwriting: perspectives from industry professionals.' *New Writing*, 13(2): 204-17.

Watson, I., (1996) 'The Irish language and television: national identity, preservation, restoration and minority rights.' *The British Journal of Sociology*, 47(2): 255-74.

Agallaimh

Esslemont, A., (2017) agallmh le Seán Breathnach, 02 Márta.

Keane, D., (2017), agallamh le Seán Breathnach, 13 Eanáir.

Mac Con Iomaire, D. (2017), agallamh le Seán Breathnach, 10 Eanáir.

Comhfhreagras

Údarás Craolacháin na hÉireann, (2017) comhfhreagras pearsanta.

Scannáin agus cláir teilifíse

An Klondike/Dominion Creek (2013 agus 2017), Stiúrtha ag Datháí Keane, Gaillimh: Abú Media.

Corp + Anam (2011 agus 2014) stiúrtha ag Darach Mac Con Iomaire, Gaillimh: Magamedia.

McCabe & Mrs. Miller (1971) stiúrtha ag Robert Altman, Stáit Aontaithe Mheiriceá: Warner Brothers.

Seacht Lá (2016) TG4, 1 Samhain.

Van Diemen's Land (2009) stiúrtha ag Jonathan auf der Heide, An Astráil: Noise & Light, Inspiration Studios, agus Screen Australia.

Tuarascálacha

TG4 (2015) *Tuarascáil Bhliantúil 2015*. Gaillimh: TG4.

Deiseanna Saibhrithe Teanga tríd an Sinéistéise idir Míreanna Cartlainne faoin gCeantar Áitiúil

Niall Mac Uidhílin

<https://doi.org/10.13025/wfdz-2s65>

Réamhrá

Tá an córas oideachais ag druidim go mall i dtreo na tuisceana (ar deireadh) go bhfuil géarghá le hathrú ón mbonn aníos sa bhealach ina dtacaíonn sé le foghlaim sa seomra ranga. Tá an saol taobh amuigh den seomra ranga, idir an saol baile agus an saol oibre, bogtha ar aghaidh i bhfad ó shin i dtreo cleachtais chomhoibríocha atá bunaithe ar shamhlacha a bhreathnaíonn ar an bhfoghlaim agus ar an bhforbairt mar choincheapa sóisialta agus a bhaineann úsáid rialta as uirlisí digiteacha le dul chun cinn a bhaint amach.

Maíonn an páipéar seo, atá bunaithe ar thaighde atá fréamhaithe sna samhlacha foghlama nuálacha seo agus a rinneadh in dhá scoil Ghaeltachta, go bhfuil na cuir chuige seo in ann deiseanna nua a chruthú do scoileanna Ghaeltachta maidir le sealbhú agus saibhriú teanga. Ba í aidhm an taighde ná fiosrú cén chaoi a bhféadfaí idirghabhálacha oideolaíocha, atá fréamhaithe i ndearcadh na litearthachtaí nua, a dhearadh le foghlaimoirí óga a spreagadh le ceangal domhain a dhéanamh le le hacmhainní teanga saibhre digiteacha i gceantair láidre¹ Ghaeltachta. D'éirigh leis an taighde é seo a bhaint amach le tacaíocht ó theicneolaíochtaí a thrasnaíonn teorainneacha idir an scoil, an baile agus an pobal.

1 Catagóir A = Ceantair ina mbíonn ar a laghad dhá thrian den phobal ag labhairt Gaeilge go laethúil (Mac Donnacha *et al.*, 2004; Ó Giollagáin *et al.*, 2007)

Córas Oideachais gafa sa 20ú (nó 19ú) hAois

Mar chuid den Straitéis Dhigiteach Náisiúnta (DCENR, 2013), rinneadh coimisiúnú ar Straitéis Dhigiteach do Scoileanna le haghaidh na mblianta 2015-2020 (ROS, 2015a). Bunaíodh í seo ar shuirbhé cuimsitheach a rinneadh ar mhúinteoirí agus ar phríomhoidí a léiríonn go bhfuil cóimheas ard idir dhaltaí agus ríomhairí i mbunscoileanna agus meánscoileanna na tíre agus gurb é an toradh atá air seo ná go mbaintear níos mó úsáide as an teicneolaíocht le tacú le modhanna traidisiúnta bunaithe ar sheachadadh eolais seachas modhanna nuálacha a spreagann gníomhaíochtaí foghlamtha tógachaíocha (Cosgrove *et al.*, 2014).

Tugann an litríocht idirnáisiúnta le fios, gur cuma faoi mhéid na hinfheistíochta sa teicneolaíocht, go leanfaidh scoileanna ar aghaidh ag seachadadh modhanna traidisiúnta a bhaineann leis an 20ú (nó an 19ú haois fiú) agus gur beag fianaise atá ann go bhfuil an teicneolaíocht ag imirt aon tionchar dearfach ar fhoghlaimoirí i gcórais oideachais ar fud na cruinne (Cuban, 2001; Cummins *et al.* 2007; OECD, 2015). Mar sin, in ainneoin go bhfuil an saol is a mháthair ag dul i ngleic le 'sochaí an eolais', is eisceacht í réimse an oideachais sa chomhthéacs seo (Cuban, 2001; Gee, 2004; Peters & Slotta, 2010; Bigum, 2012).

Admhaíonn an Straitéis Dhigiteach Náisiúnta (DCENR, 2013), go bhfuil an iomarca béime á cur ar an teicneolaíocht le hais na hoideolaíochta ach ní scéal nua é seo i gcóras oideachais na hÉireann, faraor. Tá fiche bliain ann ó thosaigh an Stát ar a chuid iarrachtaí an teicneolaíocht a chur chun cinn i scoileanna na tíre le foilsiú na tuairisce *Schools IT 2000* (DES, 1997). Tá a lán airgid caite ó shin ar threalamh, ar bhonneagar agus ar thraenáil, gan mórán torthaí dearfacha le feiceáil.

Tá an infheistíocht sin tar éis go leor fadhbanna nach raibh ann cheana a chruthú. Cuireadh iallach ar scoileanna glacadh le teicneolaíochtaí, i go leor cásanna, nach raibh i gcónaí uathu agus nach raibh na scileanna ná an tsuim ag na múinteoirí iontu. Mar shampla, tá rudaí imithe ar gcúl le 25% de ríomhairí bunscoile níos sine ná 4 bliana agus 25% breise atá níos sine ná 6 bliana (Cosgrove *et al.*, 2014). Cruthaíonn sé seo dúshlán do scoileanna de bharr nach féidir le seanríomhairí cuid de na bogearraí is nua a rith agus go gcaithfidh múinteoirí raon leathan scileanna a bheith acu le bheith in ann plé a dhéanamh le córais éagsúla ar ghléasanna éagsúla (ríomhairí, taibléid agus gléasanna eile).

Sa mhullach air seo, léiríonn Plean Náisiúnta Leathanbhanda an Stáit (DCENR, 2012) agus na hathruithe a rinneadh dó ó foilsíodh é (DCCAE, 2016a, 2016b; Weckler, 2016), go bhfuil bearna mhór idir an caighdeán leathanbhanda i gceantair thuaithe agus ceantair chathracha agus nach gcuirfear caighdeán sásúil leathanbhanda ar fáil i go leor ceantar tuaithe go dtí, ar a laghad, an bhliain 2022.

Tagann na torthaí seo le mo thaithí féin le bheith ag cur seisiúin teicneolaíochta ar fáil i scoileanna Gaeltachta agus i ngaelscoileanna ar fud na tíre. Is minic go mbíonn ríomhaire amháin ag an múinteoir atá ceangailte le hosteilgeoir sa seomra ranga agus go mbraitheann sé ar scileanna agus ar dhearcadh an mhúinteora ó thaobh na caoi a mbaintear úsáide as sin agus an dtugtar cead do na gasúir é a úsáid. Go hiondúil, coinnítear ríomhairí na scoile i seomra ríomhaireachta atá scartha amach ó na gnáthchleachtais

scoile agus faigheann na gasúir deis anois is arís le *ríomhaireacht a dhéanamh*. Cé go mbíonn gasúir an lae inniu compordach, inniúil agus cruthaitheach le teicneolaíochtaí comhoibríocha sa bhaile, is minic go mbíonn na ranganna ríomhaireachta seachadta ag úsáid modhanna traidisiúnta agus scileanna ar nós feidhmchláir oifige á dteagasc. Maíonn Bigum (2012: 11) nach bhfáiltíonn scoileanna roimh go leor de na teicneolaíochtaí nua a bhíonn in úsáid ag daoine óga taobh amuigh den seomra ranga:

A judgement has to be made (by teachers or principals or policy makers) about whether or not a new technology can be successfully domesticated or schooled, that is to say: able to be engineered into the existing routines and structures of a school. If it can't then the usual practice is to ban it.

In ainneoin dolúbthacht an chórais oideachais lena chuid cleachtais phraiticiúla oideolaíocha a athrú, tá an reitric sna doiciméid pholasaithe ag moladh cleachtais fhorásacha. Mar shampla, tugann *An Straitéis Náisiúnta chun an Litearthacht agus an Uimhearthacht a Fheabhsú i measc Leanaí agus Daoine Óga 2011-2020* (ROS, 2011: 8; an bhéim sa bhuntéacs) an sainmhíniú seo a leanas ar an litearthacht:

Go traidisiúnta nuair a smaoiníomar ar **lítearthacht** smaoiníomar ar na scileanna léitheoireachta agus scríbhneoireachta; ach sa lá atá inniu ann leis an tuiscint atá againn ar an litearthacht tá i bhfad níos mó i gceist ná sin. **Is é atá i gceist sa litearthacht ná an cumas le bheith in ann na cineálacha éagsúla den chumarsáid a léamh, a thuiscint agus léirthuiscint chriticiúil a bheith againn dóibh, an teanga labhartha, téacs clóite, na meáin chraolta, agus na meáin dhigiteacha ina measc.** Nuair a dhéanaimid tagairt don ‘lítearthacht’ sa doiciméad seo is é atá i gceist againn ná an tuiscint leathan seo ar an scil, an labhairt agus éisteacht ina measc, chomh maith leis an gcumarsáid ina n-úsáidtear ní hamháin an scríbhneoireacht agus prionta traidisiúnta ach na meáin dhigiteacha freisin.

Maíonn Cummins *et al.* (2007) dá gcuirfí rud éigin mar seo (a spreagfadh cruthú eolais, tuiscint dhomhain agus scileanna litearthachta criticiúla) i bhfeidhm, i ndáiríre, i scoileanna, gur *athrú radacach* a bheadh ann ón oideachas traidisiúnta. In ainneoin a bheith amhrasach faoin bhféidearthacht go dtarlódh a leithéid, creideann siad go gcruthaíonn an reitric seo ‘*a unique opportunity for educators to explore forms of critical pedagogy that potentially can exert a transformative impact on students and society*’ (Cummins *et al.*, 2007: 41).

Cur chuige trasfhoirmithe ag teastáil

Tá géarghá le cur chuige trasfhoirmithe i gcórais oideachais phobail mhionteangacha freisin ar mhaithe le caidrimh níos cothroime a chruthú sa chóras oideachais agus sa tsochaí (Canagarajah, 2002; Glynn *et al.*, 2009). Áitíonn Glynn *et al.* (2009: 3) gur féidir le samhlacha teagaisc teangacha traidisiúnta dochar a dhéanamh d'fhoghlaimoirí i bpobail mhionteangacha áit a mbraitheann siad, “*being ‘no good’ at languages, to believe that their home language is of little value in the real world*”. Éireoidh i bhfad níos fearr le cur chuige trasfhoirmithe sealbhú teanga agus litearthacht a chur chun cinn i bpobail mhionteangacha, má dhíríonn sé ar ghnéithe mothálacha a chuireann béim ar mheas, ar thrusta agus ar fhorbairt féiniúlachta i measc múinteoirí, gasúr, tuismitheoirí agus an phobail áitiúil (Cummins 1996: 199, 2000; Gee, 2008; Glynn *et al.*, 2009; Cummins & Early, 2011).

Cur chuige nuálach i dteagasc teangacha atá sa chur chuige cumarsáideach (CCC) a cuireadh i bhfeidhm den chéad uair i 1999 i siollabas Gaeilge na bunscoileanna (Rialtas na hÉireann, 1999). Tá an cur chuige seo bunaithe ar theoricí Hymes (1972) agus Krashen (1981, 1982) agus molann sé na ceithre scil teanga (léamh, scríobh, éisteacht agus labhairt) a fhorbairt i gcomhpháirt lena chéile (Ó Laoire, 2004). Siollabas trasfhoirmithe atá ann, a thugann go leor saoirse do mhúinteoirí agus a dhéanann iarracht iad a spreagadh le ligean do na gasúir a gcumas teanga a mhéadú go dtí leibhéal níos airde. Breathnaíonn sé go mb'fhéidir go raibh an siollabas sin róradacach agus gurbh é sin an chúis a tuairiscíodh go raibh deacrachtaí ag siar múinteoirí é a chur i bhfeidhm i gceart (ROE, 2007). Tá siollabas nua tagtha isteach atá fós bunaithe ar an CCC ach atá níos struchtúrtha ná ceann 1999 agus a chuireann an Ghaeilge ar chomhchéim leis an mBéarla den chéad uair ariamh (ROS, 2015b).

Mar chuid den CCC moltar go láidir acmhainní teanga dílse a sholáthar (Little *et al.*, 1994; Ó Laoire 2004). Déanann Little sainmhíniú ar théacs dílis mar cheann ‘*...that was created to fulfil some social purpose in the language community in which it was produced*’ (Little *et al.*, 1994: 45). Díríonn Villa (2002: 93) ar mhionteangacha, ach go háirithe, ina shainmhíniú ar acmhainní dílse:

...original texts, films, and recordings of language usage, among other media, that accurately reflect how a language community employs its heritage tongue, materials that have not been specifically created for instructional purposes. Thus, a dialogue in a language textbook contrived solely to illustrate a certain usage of a verb or exemplify some grammatical structure is an example of non-authentic materials. A recorded oral history carried out by a member of a minority language group with another member of that language group, used to illustrate language use, falls into the ‘authentic materials’ category.

Ní shásaíonn mórán acmhainní teagaisc Gaeilge na critéir seo. D'aithin an chéad choimisiún Gaeltachta (1926: 11) an fhadhb seo gar do chéad bliain ó shin:

... the child is instructed by means of unsuitable books, and with school equipment which has not pertinence to his language, with the result that in the child's mind his own language is given the brand of inferiority.

agus níl mórán déanta faoi ó shin (Ó Flatharta, 2007). Tá baint mhór ag caighdeánú na teanga (Rannóg an Aistriúcháin, 1958) leis an dícheangal a bhraitheann muintir na Gaeltachta leis na téacsleabhair agus na hacmhainní oideachasúla eile a forbraíodh mar thoradh air. Cé gur moladh *caint na ndaoine* a úsáid chomh mór agus is féidir i bhforbairt an Chaighdeáin (Ó Murchadha, 2012), maítear gur cuireadh níos mó béime ar an litríocht agus dá bharr sin, cruthaíodh caighdeán níos casta ná mar a bhí gá leis agus a bhí níos scoite amach ó theanga dhúchais mhuintir na Gaeltachta (Williams, 2006; Ó Béarra, 2009; Ó Murchadha, 2012). Bhí dhá impleacht aige seo do phobal labhartha na Gaeilge. Ar an gcéad dul síos, chruthaigh sé teannas sa Ghaeltacht idir teanga an phobail agus teanga oifigiúil na scoile (Hindley, 1990; Ó hÍfearnáin, 2008). Ar an dara dul síos, rinne sé creimeadh ar stádas na gcanúintí mar eiseamláirí don teanga labhartha agus thosaigh leagan nua den teanga ag teacht chun cinn, leagan a labhraíonn cainteoirí dúchais Béarla nach bhfuil cónaí orthu sa Ghaeltacht (Cotter, 2001). Is é an toradh atá air seo ar fad ná go bhfuil stádas na Gaeilge sa Ghaeltacht á laghdú agus gur leagan laghdaithe den teanga atá á shealbhú ag an dream óg (Ó Giollagáin, 2012; Péterváry *et al.*, 2014). Tá cúrsaí chomh dona sin i gceantair áirithe go bhfuil deacrachtaí ag an nglúin óg a gcuid sinsir a thuiscint (Ní Chonchúir, 2012). Is tuar dóchais é go n-adhmaíonn an polasaí nua don oideachas Gaeltachta go bhfuil ganntanas mór ar acmhainní oiriúnacha do theagasc na Gaeilge agus ach go háirithe ar acmhainní forbartha teanga do chainteoirí dúchais (ROS, 2016). Tarraingíonn Glynn *et al.* (2009: 3) aird ar cé chomh leochaileach is atá na dinimicí cumhachta sa Ghaeltacht agus ar an gcaoi a n-imríonn siad seo tionchar ar an luach a chuirtear ar shaibhreas cultúrtha na ngasúr i seomraí ranga na Gaeltachta:

Students, particularly in Gaeltacht areas would probably also possess a certain repertoire of local knowledge that largely remains underutilised or ignored. However, students' success in the classroom may depend upon whether or not their language knowledge and lived experience could safely be brought into classroom, safely talked about, affirmed and legitimated through interactions with teachers and peers.

Tá dóchas ann go mbeidh tionchar dearfach ag foilsíú an pholasaí nua ar a leithéid agus go bhfáilteofar roimh an saibhreas cultúrtha, atá fanta i dteaghlaigh agus i bpobail na Gaeltachta, isteach sa seomra ranga. Tá sé riachtanach go mbuanófar agus go bhforbrófar an saibhreas seo, ag leanúint curaclaim a chuireann

luach ar chúlra baile chuile ghasúr sa Ghaeltacht. Ag an am céanna caithfear éiteas scoile a spreagadh a leagann béim ar chaomhnú, ar sheachadadh agus ar fhorbairt shaibhreas teanga agus shaibhreas cultúrtha an phobail don chéad ghlúin eile.

Tá pobail mhionteangacha ag streachailt le blianta fada le hacmhainní foghlama dílse atá oiriúnach a aimsiú. Má bhíonn dearcadh ón mbonn aníos ag oideachasóirí agus gníomhairí teanga, tá teicneolaíochtaí taifeadta digiteacha in ann deiseanna nua a chruthú ina leith seo (Villa, 2002; Hermes *et al.*, 2016). Go hidéalach, ba cheart go dtarlódh seachadadh na máthairtheanga ó ghlúin go glúin sa teaghlach, ach is féidir le cartlanna digiteacha feidhmiú mar ionadaí muna bhfuil sé sin ina fhéidearthacht ar chúis amháin nó ar chúis eile (Kelly-Holmes, 2001). Tá ról lárnach ag an scoil sa phróiseas seo trí thograí nó idirghabhálacha a dhearadh a úsáideann acmhainní saibhre teanga le feasacht teanga agus feasacht chultúrtha a spreagadh i measc na ngasúr. Tá sé criticiúil go gceanglaíonn saothar na ngasúr ina leith seo leis an mbaile agus leis an bpobal. Gan an ghné seo, is beag tionchar a bheadh ag togra den chineál seo ar chúrsaí athneartaithe (Fishman, 1991).

Staidéir na Litearthachtaí Nua

Tarraingíonn *Staidéir na Litearthachtaí Nua* (SLN) go leor de na gnéithe a pléadh go dtí seo le chéile in aon réimse taighde amháin. Tá dearcadh difriúil ag scoláirí SLN ar cad is brí le litearthacht go paraidímeach agus go hointeolaíoch le hais scoláirí a bhreathnaíonn ar an litearthacht mar bhailiúchán scileanna a bhaineann leis an bhfocal scríofa (Lankshear & Knobel, 2011). Go paraidímeach, tá SLN fréamhaithe i dteoiricí soch-chultúrtha – breathnaítear ar na bealaí a gcasann daoine le téacsanna (tá brí leathan ag ‘téacs’ faoin dearcadh seo), mar ‘theagmhais litearthachta’ (*literacy events*) agus tarlaíonn siad seo i gcomhthéacsanna sóisialta (Street, 1998). Go hointeolaíoch, breathnaítear ar an gcaoi atá mianach na litearthachta, go háirithe ó thaobh na teicneolaíochta, tar éis athrú le roinnt blianta anuas agus go bhfuil réimse cleachtas iomlán nua ag teastáil le bheith in ann plé leis an ‘stuif’ nua seo (Gee, 2008; Lankshear & Knobel, 2011).

In SLN, breathnaítear ar ‘théacs’ mar ‘dhéantán ilmhódach’ (*multimodal artefact*) in ionad déantán scríofa mar a bhreathnófaí air i gcomhthéacs traidisiúnta (Kress, 1997, 2003; Jewitt, 2005; Rowsell & Pahl, 2007; Pahl & Rowsell, 2012). Déanann Kress sainmhíniú ar théacs mar ‘*any instance of communication in any mode or in any combination of modes whether recorded or not*’ (1997: 48). Déanann sé sainmhíniú ar mhód mar ‘*...a culturally and socially fashioned resource for representation and communication*’ (Kress, 2003: 36). Tá féidearthachtaí éagsúla ag móid éagsúla (m.sh. fíis, fuaim, scríbhneoireacht, caint, spásúil, gothach, srl.) ó thaobh brí a bhaint astu – ‘*the kinds of meaning possible through the logic of time differ profoundly from those offered by the logic of space*’ (Kress & Selander, 2012: 267).

Maíonn Pahl agus Rowsell (2012: 43) go bhfuil brí níos leithne ag an scríbhneoireacht, faoi shamhail na SLN – *‘writing often implies skills beyond word-smithing and crafting a sentence’*. Molann siad ‘cumadh’ (*composition*) nó ‘athmheascadh’ (*remixing*) mar théarmaí atá níos feiliúnaí le cur síos a dhéanamh ar an bpróiseas ina gcruthaítear déantáin atá in ann a bheith comhdhéanta de íomhánna, hipeartéacs, fuaim agus fíis (Pahl & Rowsell, 2012: 43).

Coincheap an-tábhachtach i gcomhthéacs an chineáil foghlama ar féidir a bhaint amach trí bhreathnú ar an litearthacht mar phróiseas comhoibríoch i gcruthú déantáin ilmhódacha ná an tsinéistéise (Kress, 2003; Nelson, 2006) – *‘the process of shifting between modes and re-representing the same thing from one mode to another’* (Kalantzis et al., 2010: 67). Áitíonn Kress (2003: 71) go bhfuil ceangal láidir idir an tsinéistéise agus an chruthaitheacht agus an fhoghlaim:

...increased semiotic richness and hybridity, both linguistic and extralinguistic, could only serve to increase the possibility of emergent knowledge, which may in turn positively affect intellectual and affective development.

Maíonn Kalantzis et al (2010) go bhfuil féith na sinéistéise go smior i ngasúir ach go mbíonn sé seo srianta ag cleachtais litearthachta thraidisiúnta. Chomh maith leis sin, déanann an córás oideachais idirdhealú idir foghlaimeoirí de chineálacha éagsúla trí phribhléidiú a dhéanamh ar mhóid ar leith thar a chéile, (an scríbhneoireacht ach go háirithe), rud a fhágann iad siúd nach bhfuil féith na scríbhneoireachta iontu in áit na leathphingine (Gee, 2004; Jewitt, 2005; Pahl & Rowsell, 2012). Má thugtar deis do ghasúir a bheith ag athmheascadh acmhainní foghlama i móid dhifriúla, is féidir leo an tsinéistéise a aireachtáil agus brí a bhaint amach dóibh féin agus dá chéile tríd an bpróiseas cruthaitheach, foghlama domhain seo.

Ag filleadh ar acmhainní dílse, tugann Rost (2013) foláireamh, agus é ag plé acmhainní éisteachta, go bhfuil ceangal idir dílseacht acmhainne agus comhthéacs sóisialta an fhoghlaimeora. Maíonn sé go méadaíonn an dílseacht dá láidre an ceangal agus *‘those inputs and encounters that involve the students’ own purposes for listening can best be considered authentic’* (2013: 165). Bunaithe ar a chuid oibre le hoideachasóirí, maíonn Rost (2013: 167) gur féidir suim foghlaimeoirí a mhéadú más féidir le múinteoirí straitéisí a aimsiú le ligean do na foghlaimeoirí a bheith níos gníomhaí agus iad ag plé le téacsanna dílse éisteachta agus tugann sé léargas ar chuid de na straitéisí seo:

- an méid a n-éistean siad leis a roghnú iad féin;
- a gcuid téacsanna éisteachta féin a chruthú;
- a bheith i gceannas ar an trealamh (m.sh. a bheith in ann sleachta deacra a athsheinm);
- na treoracha a thabhairt iad féin;
- a gcuid tascanna éisteachta féin a dhearadh;
- machnamh a dhéanamh faoi na dúshláin a chasann siad leo le linn na héisteachta.

Ceann de na foinsí is saibhre agus is mó atá ann don Ghaeilge ó thaobh acmhainní teanga dílse, bunaithe ar shainmhíniú Villa ar acmhainní dílse, ná cartlann Raidió na Gaeltachta (Mac Con Iomaire, 2006). Rinneadh digitiú ar sciar mór den chartlann in Áras Mháirtín Uí Chadhain, An Cheathrú Rua, mar chuid de scéim fostaíochta pobail a bhí faoi stiúr feidhmeannach de chuid Acadamh na hOllscolaíochta Gaeilge, Ollscoil na hÉireann, Gaillimh. Is i rith luathbhlianta RnaG a bailíodh an t-ábhar ba luachmhaire ó phobail na Gaeltachta, ‘ábhar atá anois chomh luachmhar sin mar nach bhfuil fáil ar a leithéid níos mó’ (Mac Con Iomaire, 2006: 5). Maíonn Mac Con Iomaire (2006: 6) gur leis an bpobal an t-ábhar seo agus go bhfuil freagracht ar RnaG a chinntiú go bhfuil rochtain ag na glúnta atá le teacht ar an ábhar:

le haithne a chur ar a muintir a tháinig rompu...Mura ndéanfadh Raidió na Gaeltachta tada i gcaitheamh na ceithre bliana déag is fiche seo atá caite ach an méid sin b’fhiú an tseirbhís a bhunú.

Cur síos ar an taighde

Rinne mé mo chuid taighde páirce in dhá bhunscoil bheaga (dhá oide) i gceantair Chatagóir A de Chonamara – Scoil Chluain Locha agus Scoil Bharr na Leice. Baineadh úsáid as an modheolaíocht taighde dearadh-bhunaithe (TDB) (Barab & Squire, 2004; McKenney & Reeves, 2013). Cur chuige praiticiúil, atriallach é seo le dhá aidhm chomhthreomhara: 1) idirghabháil éifeachtach don seomra ranga a dhearadh i gcomhar leis na múinteoirí ar bhonn atriallach agus 2) prionsabail theoiriciúla a aithint trí anailís a dhéanamh ar an bpróiseas forbartha agus ar idirghníomhaíochtaí na bhfoghlaimeoirí i rith an ama. Oibríonn an taighdeoir ar bhonn comhoibríoch leis an múinteoir le hidirghabháil phraiticiúil a dhearadh agus a athdhearadh leis an aidhm:

to trace the evolution of learning in complex messy classrooms and schools, test and build theories of teaching and learning, and produce instructional tools that survive the challenges of everyday practice (Shavelson et al., 2003: 25).

Déantar taifead físe ar na seisiúin foghlama go hiondúil (mar a rinneadh sa chás seo) ionas gur féidir anailís iarghabhálach a dhéanamh ar idirghníomhaíochtaí na bhfoghlaimeoirí. Táthar ag lorg fianaise maidir leis an tionchar atá ag dearadh na hidirghabhála ar na próisis foghlama i measc na ngasúr (Gravemeijer & Cobb, 2006; Sandoval, 2014).

Is fiú a lua nach bhfeileann TDB do gach cineál taighde oideachasúil. Feileann sé d’fhadhbanna coimpléascacha, oscailte (Brown, 1992; Collins, 1992; Edelson, 2002) nó fadhbanna atá ‘wicked’ (Reeves & McKenney, 2013) – is iad sin fadhbanna ‘that share the features of open problems, but that also engage elements that make their solution frustrating or potentially unattainable’ (Kelly, 2013: 138).

Áitíonn Hermes & King (2013) gur modheolaíocht fheiliúnach í TDB le hidirghabhálacha a dhearadh atá ag iarraidh dul i ngleic leis an aisiompú teanga. Maíonn siad go bhfeileann cur chuige atriallach TDB atá bunaithe ar ‘*design, implementation, analysis, redesign, and reimplementation*’ (2013: 384) le ceisteanna praiticiúla ar nós ‘*What kinds of design decisions are essential to revitalization efforts that would bring language back into the home? And what kind of process is most beneficial in creating these materials?*’ (ibid).

Bhí an t-ádh orm go raibh éiteas na beirte múinteoirí a bhí ag comhoibriú liom fréamhaithe san fhoghlaim shóisialta, rud a bhí comhsheasmhach leis na teoiricí oideolaíocha a bhí mar bhunús ar dhearadh na hidirghabhála a cuireadh i bhfeidhm sa dá scoil. Léirigh an bheirt acu meas ar thuairimí na ngasúr agus thug siad deis dóibh iad féin a chur in iúl agus comhoibriú bríomhar a dhéanamh lena chéile. Rinneadh an taighde thar 4 atriall mar atá sonraithe i dTábla 1.

Atriall	Líon Seisiún	Teideal	Dátaí	Iona(i)d
ob		Anailís ar an litríocht chuí	12/2010 – 06/2013	
oa		Tionscadal: Cainéal iTunesU do COGG Tionchar mór ar dhearadh na hidirghabhála	02/2011 – 06/2013	Ionaid éagsúla ar fud na Gaeltachta
1a	3	Píolótú na hidirghabhála	11/2013 – 02/2014	Scoil Chluain Locha
1b	7	Dearadh taiscéalaíoch	01/2014 – 02/2014	Scoil Chluain Locha
2	7	Cur chuige cinnte	02/2014 – 03/2014	Scoil Chluain Locha
3	7	Cur chuige feabhsaithe	04/2014 – 06/2014	Scoil Bharr na Leice

Tábla 1 – Sceideal an Taighde

Mhair na seisiúin dhá uair an chloig agus bhí cruinniú gearr agam leis an múinteoir tar éis gach seisiún, áit a ndearna muid athbhreithniú ar an méid a tharla agus pleanáil don chéad seisiún eile. Rinne mé taifead ar mhachnamh pearsanta tar éis gach seisiúin freisin. Rinne mé agallamh foirmeálta leis an múinteoir agus grúpa fócais leis na gasúir tar éis gach atrialla. Rinneadh taifead fise ar gach rud thuasluaite.

Baineadh úsáid as leagan den mhodh síorchomparáide ón teoiric bhunata le hanailís a dhéanamh ar na sonraí a bailíodh (Strauss & Corbin, 1998) mar a dhéanann Gravemeijer & Cobb (2006) áit a rinneadh códú treas-chéime ar thras-scríbhinní ilmhódacha de na seisiúin ranga agus de na huirlisí eile. Ghin an próiseas seo insintí tiubha, mar a ghineann torthaí TDB go minic (Geertz, 1973; Hoadley, 2002; Mor, 2011). Bhain an taighde leas as trí mhodh léirithe (ag leanúint Barron (2007: 175)) ‘*to convey the complexity of the interaction*’. Is iad seo:

- tras-scríbhinní le gnéithe tábhachtacha sa phlé ranga a léiriú
- insintí iompair le gnéithe tábhachtacha den idirghníomhaíocht ranga a léiriú
- frámaí fise le suíomhanna na ngasúr a léiriú ag pointí ama tábhachtacha.

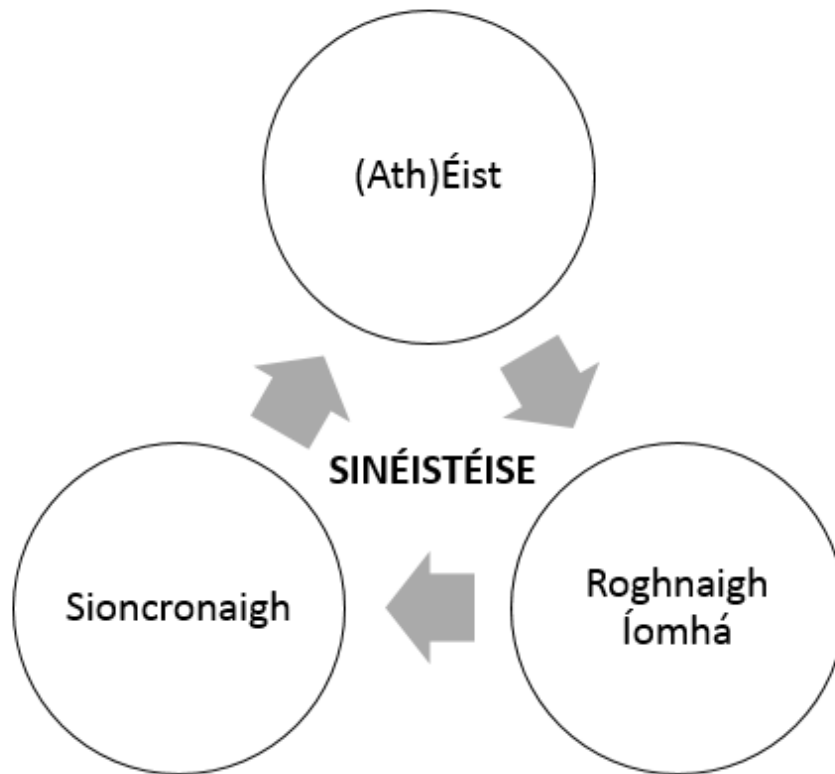
Bhí dearadh tosaigh na hidirghabhála bunaithe ar phrionsabail theoiriciúla ó na litearthachtaí nua agus ar riachtanais phraiticiúla maidir leis an raon teicneolaíochtaí agus scileanna atá feicthe agam agus mé ag plé le scoileanna Gaeltachta ar fud na tíre (ag leanúint McKenney & Reeves (2013)). Is é an plean a bhí agam ar dtús don obair pháirce ná leas a bhaint as bailiúchán de mhíreanna a roghnaigh grúpa bunmhúinteoirí Gaeltachta a bhí ag comhoibriú liom ar thogra le hacmhainní saibhre fuaimne a aithint agus a chur ar fáil ar chainéal oideachais iTunesU de chuid na Comhairle um Oideachas Gaeltachta agus Gaelscolaíochta (COGG, 2014). Tá scoth na gcainteoirí Gaeilge le cloisteáil sa bhailiúchán seo ach nuair a cuireadh an bailiúchán ar fáil do ghasúir Chluain Locha ag tús Atrialla 1a, níor léirigh na gasúir mórán suime sna míreanna. Thug mé féin agus an múinteoir faoi deara go raibh na gasúir an-spreagtha maidir le hacmhainní cartlainne a bhain leis an gceantar áitiúil agus rinne muid cinneadh é sin a roghnú mar théama na hidirghabhála ag tús Atrialla 1b. Tacaíonn sé seo le tuairim Rost, thuas, go mbraitheann dílseacht ábhair ar shuim nó ar cheangal an fhoghlaimora ann/leis.

I rith Atriallacha 1a agus 1b, baineadh triail as roinnt cur chuige agus teicneolaíochtaí éagsúla, rud a chabhraigh le cur chuige a dhearadh le haghaidh Atriall 2. In Atriall 2&3, mheasc na gasúir míreanna ó chartlann RnaG a roghnaigh siad féin, bunaithe ar mhapa intinne a d'fhorbair siad (Figióir 1), lena rogha íomhánna ag úsáid bogearra scéalaíochta (Microsoft Photostory). Tháinig roinnt de na híomhánna a d'úsáid siad as irisleabhair áitiúla a thóg na gasúir isteach ón mbaile agus a rinneadh digitiú orthu.

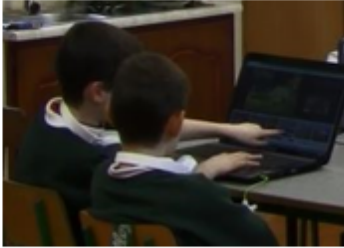

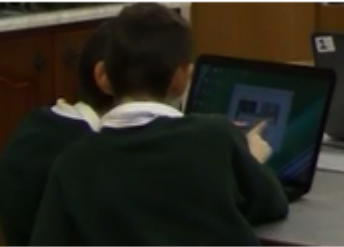

Figiúr 1 – An Mapa Intinne a forbraíodh maidir le ceantar Bharr na Leice. Tá na fíordhintiúrí athraithe leis an gceantar agus na daoine a choinneáil faoi rún

B'éigean dóibh sioncronú cruinn a dhéanamh idir an fhuaim agus na híomhánna ionas go ndéanfadh an t-iomlán ciall. Chuir nádúr an taise iallach ar na gasúir éisteacht le sleachta fuaim arís agus arís fad is a bhí íomhá á shioncronú acu agus ansin an rud céanna a dhéanamh don chéad sliocht eile. Is i rith an timthrialla shioncronaithe seo (Figiúr 2) a tharla an tsinéistéise.

Figiúr 2 – An timthriall sioncronaithe

Mar atá pléite cheana, is próiseas cruthaitheach é seo ó thaobh na foghlama ginearálta agus ó thaobh na foghlama teanga de, cruthaíonn sé deiseanna sealbhaithe agus saibhríthe domhain do na foghlaimoirí. Léiríonn Figiúr 3 sampla den timthriall sioncronaithe i bhfeidhm i Scoil Chluain Locha.

<p>Fionn agus Labhrás ag cuardach ar-líne le haghaidh pictiúirí le cur lena ndéantán. Baineann an mhír fuaim le Cogadh na Saoirse, mar sin tá siad ag cuardach le haghaidh téarmaí ar nós “War of Independence”, “Black and Tans”, srl.</p> <p>Bhí a gcuid cainte lán le nathanna ar nós “Yes!!”, “Cool!!”, “Áá, class!”. Nuair a d’aimsigh siad pictiúr de naoscaire, bhéic siad “Féach ar an ngunna” agus thosaigh siad ag geáitsíocht.</p>	
<p>Nuair a bhí na pictiúirí bailithe le chéile acu, d’oscail siad i Photostory iad agus d’oibrigh siad tríothú ceann i ndiaidh a chéile ag socrú an t-am agus ansin ag éisteacht leis an bhfuaim le seiceáil an raibh an pictiúr sioncronaithe i gceart léi.</p> <p>Sa tras-scriobh seo a leanas, tá siad an-sásta go bhfuil pictiúr eile réitithe acu agus tá Fionn ag moladh go bhféadfadh pictiúr de teint mhíleata a bheith feiliúnach don chéad sliocht fuaim eile</p>	
<p>Labhrás: <i>Bhí sé sin class.</i> Fionn: ... <i>ach, ‘sléibhte’ ... ‘codladh amuigh sna sléibhte’ agus an teint</i> Labhrás: <i>Is ea!! ... ok ... so, gabh as sin ... seiceáil an bhfuil an pictiúr againn</i> Fionn: ... <i>‘do you want to save changes?’ ... tá</i> Cuireann siad an pictiúr den teint isteach i Photostory agus déanann siad sioncronú air leis an gcaint seo a leanas:</p>	
<p>Agallóir: <i>Cá dtéofadh sibh?</i> Agalláí: <i>Ó bhíomar ar an run uilig ... an méid againn a bhí ann sé dhuine dhéag is fiche acub a bhí ann</i> Agallóir: <i>Amach ar na sléibhte?</i> Agalláí: <i>Amach ar na sléibhte is na scailpreachaí is codladh amuigh ... sea ... bhí mé cheithre bliana go leith ag codladh amuigh ann</i> Agallóir: <i>cheithre bliana go leith ...</i> Agalláí: ... <i>is ea ...</i> Agallóir: <i>níor chaill tú an [DOILÉIR] bail ó Dhia ort ...</i> Agalláí: ... <i>anois ... m’anam go ndeachaigh mé gar go maith dhó ... tá mé ag ceapadh nár chuidigh sé liom ... [GÁIRE] ...</i></p>	
<p>Na buachaillí ag éisteacht leis an sliocht agus an pictiúr den teint le feiceáil. D’éist siad leis an sliocht roinnt uaireanta go dtí go raibh siad sásta leis an sioncronú.</p>	

Figiúr 3 – Fionn agus Labhrás ag oibriú ar dhéantán faoi Chogadh na Saoirse agus iad ag iarraidh an fhuaim a shioncronú leis na híomhánna a bhailigh siad le chéile

Léirigh gáire agus geáitsíocht na mbuachaillí thar thréimhse fada gur bhain siad an-sásamh as a bheith ag cruthú an déantáin agus léirigh cuid dá gcuid cainte agus an plé a tharla sa rang ina dhiaidh sin gur mhúscail an scéal feasacht teanga agus cultúir faoin gceantar áitiúil i measc na ngasúr eile sa rang. Mar shampla, spreag an téarma ‘scailpreacha’ nó ‘scaltracha’ go leor díospóireachta sa rang de bharr nach raibh sé soiléir ón gcaint nó ón bhfoclóir céard go díreach a bhí i gceist ag an bhfear, ach ba léir ó nádúr na díospóireachta go raibh na gasúir bíogaithe le fáil amach cén bhrí a bhí leis.

Ceann de na príomhthorthaí a fuarthas ná gur aimsigh go leor de na gasúir ceangal pearsanta i measc na n-acmhainní agus go ginearálta, gur chaith na gasúir seo níos mó ama agus gur réitigh siad déantáin níos sioncronaithe ná na gasúir nár aimsigh ceangal pearsanta. Léiríodh é seo i bhfianaise na dtaifead físe a rinneadh de na seisiúin scoile agus sna déantáin iad féin.

Cuireadh bonnagar teicniúil i bhfeidhm sa dá scoil bunaithe ar shamhail néalríomhaireachta rud a chiallaigh go raibh na hacmhainní digiteacha ar fáil sa baile. Rinneadh iarracht na gasúir a spreagadh leis na hacmhainní a thaispeáint agus a phlé sa bhaile agus léiríonn an fhianaise a bailíodh gur tharla sé seo ar bhonn rialta.

Bhí an bheirt mhúinteoirí thar a bheith sásta leis an idirghabháil a cuireadh i bhfeidhm. Bhí siad beirt an-choinsiasach faoin tábhacht a bhaineann le saibhriú teanga i scoileanna Gaeltachta agus chreid siad beirt go bhfaca siad samplaí de seo ag tarlú mar thoradh ar an idirghabháil:

Bríd: ...is cinnte ó thaobh foclóir...ach cheapfainn níos deise ná foclóir go raibh nathanna beaga...go bhfuil nathanna tugtha leob acub...

Agallamh ag deireadh Atriall 2 le Múinteoir Bríd, Scoil Chluain Locha

Bhí siad beirt an-sásta leis na hacmhainní dílse a bailíodh a bhí dlúthbhaint acu leis an bpobal áitiúil.

Síle:...ó tá sé iontach...b'fhéidir gur b'shin ceann de na rudaí (ag gáire) is mó...eh...bhfuil a fhios agat...is mó... is dóigh...go bhfuil mé féin riméideach as...ag teacht as an togra seo....like, tá tú in ann ceachtanna Gaeilge a bhunú air, ceachtanna staire a bhunú air, ceachtanna tír eolas...

Agallamh ag deireadh Atriall 3 le Múinteoir Síle, Scoil Bharr na Leice

Thaitin an idirghabháil go mór leis na gasúir freisin agus ach go háirithe go raibh siad ag úsáid na teicneolaíochta chun a bheith ag plé le meáin éagsúla. Chreid siad gur bhain siad i bhfad níos mó amach ná mar a bhainfeadh san achar céanna ar pháipéar:

Ciarán:...leis an méid ama a bhí againn freisin, ní bheadh leath de na rudaí bhí déanta le iris ná le leabhar ná tada freisin...

Kian:...yeah...

Ciarán:...le Photostory, bhí a ndóthain am againn le haghaidh cuimhneamh céard a bhí muid dul a dhéanamh agus é sin a dhéanamh...

Grúpa Fócais ag deireadh Atriall 3 le gasúir Scoil Bharr na Leice

Moltar i dtaighde dearadh-bhunaithe, gur cheart idirghabháil a thástáil i níos mó ná scoil amháin le cinntiú go bhfuil sí inaistrithe go scoileanna eile. Rinneadh é seo i Scoil Bharr na Leice agus creidim, leis na tacaíochtaí cearta curtha i bhfeidhm, go bhfuil an idirghabháil seo inaistrithe go dtí bunscoil Gaeltachta ar bith.

Conclúidí

Léiríonn na teoiricí agus an taighde a pléadh sa pháipéar gur féidir leis an teicneolaíocht ceangail idir an scoil agus an baile a threisiú agus gur féidir léi deiseanna nua a chruthú don seachadadh teanga ó ghlúin go glúin. Dearadh an idirghabháil seo faoi thionchar na litearthachtaí nua, le héisteacht atriallach le míreanna teanga saibhre a spreagadh, trí iad a mheascadh le híomhánna digiteacha. Rinneadh é seo leis an sinéistéise a bhaint amach. Chuidigh an téama, ‘Mo cheantar féin’ go mór leis an idirghabháil na gasúir a spreagadh le ceangal domhain a dhéanamh leis an bpróiseas agus leis na hacmhainní. Cruthaíodh go bhfuil an idirghabháil seo inaistrithe go dtí scoileanna Gaeltachta eile. Le bheith in ann é sin a bhaint amach, caithfidh seomraí ranga a bheith fáiltiúil roimh na cleachtais nua, comhoibríocha a rinneadh cur síos orthu sa chéad chuid den pháipéar agus theastódh méid áirithe tacaíochta sa chúlra ó thaobh na traenála, na teicneolaíochta agus sholáthar na míreanna fuaime. B’fhiú do lucht riaradh an pholasaithe nua oideachais Ghaeltachta na féidearthachtaí seo a scrúdú.

Buíochas

Ba mhaith leis an údar buíochas a ghlacadh leis an gComhairle um Oideachas Gaeltachta agus Gaelscolaíochta a chuir maoiniú ar fáil le tacú leis an taighde seo agus le chuile dhuine a thug cúnaimh agus tacaíocht i rith an ama.

Leabharliosta

Leabhair

- Coimisiún na Gaeltachta, (1926) *Tuarascáil Choimisiún Na Gaeltachta*. Baile Átha Cliath: Oifig an tSoláthair.
- Cuban, L., (2001) *Oversold and Underused: Computers in the Classroom* Nua-Eabhrac: Harvard University Press.
- Cummins, J., (1996) *Negotiating Identities: Education for Empowerment in a Diverse Society*. Ontario, Ceanada: California Association for Bilingual Education.
- Cummins, J., (2000) *Language, Power, and Pedagogy: Bilingual Children in the Crossfire*. Clevedon, UK: Multilingual Matters.
- Cummins, J., Brown, K. & Sayers, D., (2007) *Literacy, Technology, and Diversity: Teaching for Success in Changing Times*. Bostún, MA: Pearson.
- Cummins, J. & Early, M., (2011) *Identity Texts: The Collaborative Creation of Power in Multilingual Schools*. Stoke-on-Trent, UK: Trentham Books.
- Gee, J.P., (2004) *Situated Language and Learning: A Critique of Traditional Schooling*. Londain, Nua-Eabhrac: Routledge.
- Gee, J.P., (2008) *Social Linguistics and Literacies: Ideology in Discourses*. Londain: Routledge.
- Geertz, C., (1973) *The Interpretation of Cultures: Selected Essays*. Basic books.
- Hindley, R., (1990) *The Death of the Irish Language: A Qualified Obituary*. Londain: Routledge.
- Krashen, S., (1981) *Second Language Acquisition and Second Language Learning*. Nua-Eabhrac: Pergamon.
- Krashen, S., (1982) *Principles and Practice in Second Language Acquisition*. Nua-Eabhrac: Pergamon.

Kress, G., (1997) *Before Writing: Rethinking the Paths to Literacy*. Londain: Routledge.

Kress, G., (2003) *Literacy in the New Media Age*. Hove, UK: Psychology Press.

Lankshear, C. & Knobel, M., (2011) *New Literacies: Everyday Practices and Social Learning*. McGraw-Hill International.

Pahl, K. & Rowsell, J., (2012) *Literacy and Education*. Londain: Sage.

McKenney, S. & Reeves, T., (2013) *Conducting Educational Design Research*. Londain: Routledge.

Ó Flatharta, P., (2007) *Struchtúr Oideachais na Gaeltachta*. Baile Átha Cliath: COGG.

Ó Laoire, M., (2004) *Siollabais Chumarsáide na Gaeilge*. Baile Átha Cliath: An Aimsir Óg.

Péterváry, T., Ó Curnáin, B., Ó Giollagáin, C., Sheahan, J. (2014) *Iniúchadh ar an gCumas Dáttheangach: an sealbhú teanga i measc ghlúin óg na Gaeltachta / Analysis of bilingual competence : language acquisition among young people in the Gaeltacht*. Baile Átha Cliath: An Chomhairle um Oideachas Gaeltachta & Gaelscolaíochta.

Rannóg an Aistriúcháin, (1958) *Gramadach na Gaeilge agus Litriú na Gaeilge. An Caighdeán Oifigiúil*. Baile Átha Cliath: Oifig an tSoláthair.

Rost, M., (2013) *Teaching and Researching: Listening*. Londain: Routledge.

Williams, N., (2006) *Caighdeán Nua don Ghaeilge (2ú hEag.)* Baile Átha Cliath: Coiscéim.

Ailt

- Barab, S., Squire, K., (2004) 'Design-based research: Putting a stake in the ground'. *The Journal of the Learning Sciences*, 13(1), 1-14.
- Barron, B., (2007) 'Video as a tool to advance understanding of learning and development in peer, family, and other informal learning contexts'. Goldman, R., Pea, R.D., Barron, B. & Derry, S.J., (eag.) *Video Research in the Learning Sciences*. Nua-Eabhrac: Routledge. 159-87.
- Bigum, C., (2012) 'Schools and computers: Tales of a digital romance'. *Transformative Approaches to New Technologies and Student Diversity in Futures Oriented Classrooms*. Springer, 15-28. Le fáil ag http://link.springer.com/chapter/10.1007/978-94-007-2642-0_2 (Léite 23 Feabhra 2012).
- Brown, A.L., (1992) 'Design experiments: Theoretical and methodological challenges in creating complex interventions in classroom settings'. *The Journal of the Learning Sciences*, 2(2). 141-78.
- Canagarajah, S., (2002) 'Reconstructing local knowledge'. *Journal of Language, Identity, and Education*, 1(4). 243-59.
- COGG, (2014) iTunes U | COGG. Le fáil ag <http://www.cogg.ie/itunes-u/> (Léite 27 Bealtaine 2014).
- Collins, A., (1992) 'New Directions in Educational Technology'. Scanlon, E. & O'Shea, T., (eag.) *Toward a Design Science of Education*. Nua-Eabhrac: Springer.
- Cosgrove, J. Butler, D., Leahy, M., Shiel, G., Kavanagh, L., Creaven, A.M. (2014) *The 2013 ICT Census in Schools – Main Report*. Baile Átha Cliath: Educational Research Centre.
- Cotter, C., (2001) 'Continuity and Vitality – Expanding Domains through Irish-language Radio'. Hinton, L. & Hale, K., (eag.) *The Green Book of Language Revitalization in Practice*. Londain: Academic Press. 301-11.
- DCCAIE, (2016a) "The National Broadband Plan will be the most significant investment in rural Ireland since electrification" – Denis Naughten TD. Le fáil ag <http://www.dccae.gov.ie/news-and-media/en-ie/Pages/PressRelease/National-Broadband-Plan-in-rural-Ireland.aspx> (Léite 6 Meitheamh 2016).

- DCCAIE, (2016b) 'Private Members Business Motion on Rural Broadband – Minister Denis Naughten T.D.' Le fáil ag <http://www.dccae.gov.ie/news-and-media/en-ie/Pages/Speech/Minister-Naughten-on-Rural-Broadband-Motion.aspx> (Léite 6 Meitheamh 2016).
- DCENR, (2012) *Delivering a Connected Society. A National Broadband Plan for Ireland*. Baile Átha Cliath: Department of Communications, Energy & Natural Resources.
- DCENR, (2013) *Doing More with Digital: National Digital Strategy for Ireland. Phase 1 – Digital Engagement* Baile Átha Cliath: Department of Communications, Energy & Natural Resources.
- Edelson, D.C., (2002) 'Design research: What we learn when we engage in design', *The Journal of the Learning sciences*, 11(1). 105-21.
- Fishman, J.A., (1991) *Reversing Language Shift: Theoretical and Empirical Foundations of Assistance to Threatened Languages*. Bristol: Multilingual Matters.
- Glynn, T. Ó Laoire, M., Berryman, M., May, S. (2009) 'Transformative pedagogy and language learning in Maori and Irish contexts'. *Refereed Conference Proceedings and Keynotes*. Presented at the 2nd International Conference on Language, Education and Diversity, The University of Waikato, Hamilton, New Zealand. Le fáil ag <http://researchcommons.waikato.ac.nz/handle/10289/3237> (Léite 25 Eanáir 2015).
- Gravemeijer, K. & Cobb, P., (2006) 'Design research from a learning design perspective'. *Educational design research*. 17-51.
- Hermes, M., Cash, P.C., Donaghy, K., Erb, J., Penfield, S (2016) 'New Domains for Indigenous Language Acquisition and Use in the USA and Canada'. Coronel-Molina & McCarty, T., (eag.) *Indigenous Language Revitalization in the Americas*. Nua-Eabhrac: Routledge. 269-87.
- Hoadley, C.P., (2002) 'Creating context: Design-based research in creating and understanding CSCL'. *Proceedings of the Conference on Computer Support for Collaborative Learning: Foundations for a CSCL Community*, International Society of the Learning Sciences. 453-62. Le fáil ag <http://dl.acm.org/citation.cfm?id=165867> (Léite 10 Feabhra 2015).

- Hymes, D., (1972) 'On communicative competence.' Pride, J.B. and Holmes, J., (eag.), *Sociolinguistics: Selected Readings*. Londain: Penguin. 269-93. Le fáil ag <http://seas3.elte.hu/coursematerial/KormosJudit/appling4.pdf> (Léite 10 Meán Fómhair 2016).
- Jewitt, C., (2005) 'Multimodality, "reading", and "writing" for the 21st century'. *Discourse: studies in the cultural politics of education*, 26(3). 315-31.
- Kalantzis, M., Cope, B. & Cloonan, A., (2010) 'A multiliteracies perspective on the new literacies'. *New literacies: multiple perspectives on research and practice*. 61-87.
- Kelly, A.E., (2013) 'When is Design Research Appropriate?' Plomp, T. & Nieveen, N.M., (eag.) *Educational Design Research Part A: An Introduction*. Slo: Enschede. 134-51.
- Kress, G. & Selander, S., (2012) 'Multimodal design, learning and cultures of recognition'. *The Internet and Higher Education*, 15(4). 265-68.
- Little, D., Devitt, S. & Singleton, D., (1994) 'The communicative approach and authentic texts'. *Teaching modern languages*. 43-7.
- Mac Con Iomaire, T.R., (2006) 'Seirbhís Raidió ag Seirbhísiú Pobail'. *Léacht Bhord na Gaeilge*, OÉG.
- Mac Donnacha, S., Ní Chualáin, F., Ní Shéaghdha, A., Ní Mhainín, T. (2004) *Staid Reatha Na Scoileanna Gaeltachta/A Study of Gaeltacht Schools*. Baile Átha Cliath: An Chomhairle um Oideachas Gaeltachta agus Gaelscolaíocht.
- Mor, Y., (2011) 'Design narratives: an intuitive scientific form for capturing design knowledge in education'. *The 6th Chais Conference on Instructional Technologies Research*. 57-63. Le fáil ag <https://hal.archives-ouvertes.fr/hal-00588276/> (Léite 10 Feabhra 2015).
- Nelson, M.E., (2006) 'Mode, meaning, and synaesthesia in multimedia L2 writing'. *Language Learning & Technology*. 10(2). 56-76.

- Ní Chonchúir, A., (2012) 'Feasacht Sochtheangeolaíochta agus Riachtanais Siollabais Chainteoirí Dúchais na Gaeltachta.' Lenoach, C., Ó Giollagáin, C. & Curnáin, B.Ó., (eag.) *An Chonair Chaoch: An Mionteangachas sa Dátheangachas*. Indreabhán, Co. na Gaillimhe: Leabhar Breac. 144-70.
- Ó Béarra, F., (2009) 'An Ghaeilge Nua agus Triail na Gaeilge'. Mac Craith, M. & Ó hÉalaí, P., (eag.) *Diasa Díograise: Aistí i gCuimhne ar Mháirtín Ó Briain*. 257-76.
- Ó Giollagáin, C., (2012) 'An Mionteangachas agus na hEolaíochtaí Teanga'. Lenoach, C., Ó Giollagáin, C. & Curnáin, B.Ó., (eag.) *An Chonair Chaoch: An Mionteangachas sa Dátheangachas*. Indreabhán, Co. na Gaillimhe: Leabhar Breac. 193-236.
- Ó Giollagáin, C., Mac Donnacha, S., Ní Chualáin, F., Ní Shéaghdha, A., O'Brien, M. (2007) *Staidéar Cuimsitheach Teangeolaíoch ar Úsáid na Gaeilge sa Ghaeltacht: Príomhthátaí agus Moltaí*. Baile Átha Cliath: Oifig an tSoláthair.
- Ó hÍfearnáin, T., (2008) 'Endangering Language Vitality through Institutional Development Ideology, Authority, and Official Standard Irish in the Gaeltacht'. King, K.A., Schilling-Estes, N., Fogle, L., Lou, J. & Soukup, B., (eag.) *Sustaining Linguistic Diversity: Endangered and Minority Languages and Language Varieties*. Georgetown University Round Table on Languages and Linguistics. Washington, DC: Georgetown University Press.
- Ó Murchadha, N.P., (2012) 'Caighdeáin, Caighdeánú agus Torthaí ar Chaighdeánú na Gaeilge'. Farr, F. & Moriarty, M., (eag.), *Language, Learning and Teaching: Irish Research Perspectives*, Baile Átha Cliath: Peter Lang.
- OECD, (2015) *Students, Computers and Learning*, PISA, OECD Publishing. Le fáil ag http://www.oecd-ilibrary.org/education/students-computers-and-learning_9789264239555-en (Léite 7 Deireadh Fómhair 2015).
- Peters, V.L. & Slotta, J.D., (2010) 'Scaffolding knowledge communities in the classroom: New opportunities in the Web 2.0 era'. Jacobsen, M. & Reimann, P., (eag.) *Designs for Learning Environments of the Future*. Springer. 205-32. Le fáil ag http://link.springer.com/chapter/10.1007/978-0-387-88279-6_8 (Léite 5 Meán Fómhair 2015).

- Reeves, T. & McKenney, S., (2013) 'Computer-assisted language learning and design-based research: Increased complexity for sure, enhanced impact perhaps', in Rodriguez, J.C. and Pardo-Ballester, C., (eag.), *Design-Based Research in CALL*, CALICO. Le fáil ag <http://dspace.ou.nl/handle/1820/4992> (Léite 14 Samhain 2013).
- Rowell, J. & Pahl, K., (2007) 'Sedimented identities in texts: Instances of practice', *Reading Research Quarterly*, 42(3), 388-404.
- Sandoval, W., (2014) 'Conjecture Mapping: An Approach to Systematic Educational Design Research', *Journal of the Learning Sciences*, 23(1). 18-36.
- Shavelson, R.J., Phillips, D.C., Towne, L., Feuer, M.J. (2003) 'On the science of education design studies', *Educational researcher*, 32(1). 25-8.
- Strauss, A. & Corbin, J., (1998) *Basics of Qualitative Research: Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory*. Sage Publications, Inc.
- Street, B., (1998) 'New Literacies in Theory and Practice: What are the implications for language in education?' *Linguistics and Education*, 10(1). 1-24.
- Villa, D.J., (2002) 'Integrating technology into minority language preservation and teaching efforts: An inside job'. *Language Learning and Technology*, 6(2). 92-101.
- Weckler, A., (2016) National Broadband Plan May Not Be Completed until 2022 - Ten Years after Launch, *Irish Independent*. Le fáil ag <http://www.independent.ie/business/technology/national-broadband-plan-may-not-be-completed-until-2022-ten-years-after-launch-34662293.html> (Léite 6 Meán Fómhair 2016).

Tuarascálacha

ROE, (2007) *An Ghaeilge sa bhunscoil*. Baile Átha Cliath: An Roinn Oideachais agus Eolaíochta.

ROS, (2011) *Litearthacht agus Uimhearthacht don Fhoghlaim agus don Saol: An Straitéis Náisiúnta Chun an Litearthacht agus an Uimhearthacht a Fheabhsú i Measc Leanaí agus Daoine Óga 2011-2020*.

Baile Átha Cliath: An Roinn Oideachais agus Scileanna. Le fáil ag https://www.education.ie/ga/Foilseach%20in/Tuarasc%20Allacha-Beartais/lit_num_strategy_full_ir.pdf (Léite 30 Eanáir 2016).

ROS, (2015a) *Straitéis Dhigiteach Do Scoileanna - 2015-2020. Teagasc, Foghlaim Agus Measúnú*

a Fheabhsú. Baile Átha Cliath: An Roinn Oideachais agus Scileanna. Le fáil ag <http://www.education.ie/ga/Foilseach%20in/Tuarasc%20Allacha-Beartais/Straiteis-Dhigiteach-do-Scoileanna-2015-2020.pdf> (Léite 30 Eanáir 2016).

ROS, (2015b) *Primary Language Curriculum/Curaclam Teanga Na Bunscoile*. Baile Átha Cliath: An Roinn Oideachais agus Scileanna.

ROS, (2016) *Polasáí Don Oideachas Gaeltachta 2017-2022*. Baile Átha Cliath: An Roinn Oideachais agus Scileanna. Le fáil ag <http://www.education.ie/ga/Foilseach%20in/Tuarasc%20Allacha-Beartais/Polasai-don-Oideachas-Gaeltachta-2017-2022.pdf> (Léite 9 Samhain 2016).

Nodaireacht Theangeolaíoch i WordPress

Mícheál Mac Lochlainn

<https://doi.org/10.13025/sgbf-6q98>

Achoimre

Sa lá atá inniu ann, is gnáthach go mbaintear úsáid as córacha ar líne, ar a nglaohtar córais bainistíochta inneachair (CMSanna), chun láithreáin ghréasáin a chur suas agus a riaradh. Um an dtaca seo, tosach 2017, meastar (W3Techs, gan dáta) gurb é WordPress an CMS is mó úsáid ar an nGréasán (58.4%) agus go bhfuil 27.3% de láithreáin ghréasáin trí chéile bunaithe air. Cé gur féidir láithreán fóna a bhunú ar ásc lom WordPress, is féidir i bhfad níos mó a bhaint amach ach a fheidhm a leathnú le breiseáin. Mír bhreise bogearra is ea breiseán, a chuireann sainfheidhm éigin leis an bpríomhbhogearra.

Tá breiseán darb ainm Músgraí WYSIWYM WP cumtha agam féin d'fhonn feidhm shéimeantach a chur le WordPress, á chur ar a chumas brí shonrach shéimeantach a leabú, go leictreonach, sa téacs a scríobhtar i leathanaigh ghréasáin dá chuid. Is féidir tairbhe a bhaint as an márcáil leictreonach a iompraíonn an bhrí seo chun cur i láthair an téacs, idir fhísiúil agus neamhfísiúil, a riaradh ar bhonn struchtúrtha, is an struchtúr sin comhbhainteach leis an mbrí.

Breiseán modúlach is ea Músgraí WYSIWYM WP. Is féidir feidhm shéimeantach a bhaineann le haon sainfhearann a chur leis ach an modúl cuí a chumadh. Tá modúl fíorbhunúsach teangeolaíochta scríofa agam cheana féin ach ní chuireann sé seo le comhéadan WordPress ach mám bheag cnaipí chun an schwa is ceannlitir bheag I Laidine (i gcomhair eipintéise is an ghuta neodraigh) agus cúpla carachtar eile a iontráil sa téacs.

Tugann an páipéar seo léargas ar shíneadh amach mhodúil theangeolaíoch a bhfuil feidhm níos leithne aige, is a chuireann ar fáil don úsáideoir cnaipí chun réimse fairsing carachtar nodaireachta teangeolaíocha a iontráil sa téacs. Carachtair aitheanta de chuid cleachtas aitheanta nodaireachta is ea iad seo go léir, agus iad scríofa de réir caighdeán aitheanta teicniúil.

Cúlra

WordPress agus TinyMCE

Córeacha ilfhóinteacha is ea WordPress (wordpress.org, gan dáta a) agus TinyMCE (tinymce.com, gan dáta). Ní mar shainuirlisí, i gcomhair na scríbhneoireachta teangeolaíche, a cumadh iad. Dá réir sin, níl sé in aigne ag an údar locht a fháil ar cheachtar acu agus níor chóir don léitheoir a mhalairt tátail a bhaint as aon ní atá ráite sa pháipéar seo.

Bogearra gréasánbhunaithe is ea WordPress. Is é sin, ní ritheann sé ar ríomhaire pearsanta an úsáideora ach ar fhreastalaí gréasáin, agus é seo ar fáil don úsáideoir tríd an Idirlíon. Foilsiú láithreán gréasáin an fheidhm atá aige. Cuireann sé comhéadan grafach ar fáil do riarthóir an láithreáin chun an láithreán a chur suas is a shíneadh amach, is gan aon ghá le scil sna ríomhtheangacha ar a bhfuil láithreáin ghréasáin bunaithe. (HTML (*Hypertext Markup Language*) mar shampla; an ríomhtheanga ina mbíonn leathanaigh ghréasáin á seachadadh go dtí an gléas léite.)

Baineann WordPress úsáid as bogearra tríú páirtí darb ainm TinyMCE chun eagarthóir físiúil an chomhéadain ghrafaigh seo a sholáthar (tinymce.com, gan dáta b). Tá TinyMCE gléasta ag lucht forbartha WordPress chun foireann bheag córacha comónta, atá cosúil le leagan maolaithe d'fhoireann córacha Microsoft Word, a chur ar fáil don úsáideoir. Mar sin féin, iad siúd a bhfuil an scil chuí acu, is féidir leo TinyMCE a ghléasadh chun an fhoireann seo a mhionathrú; chun bunchnaipí is bunroghanna a bhaint de nó chun cnaipí is roghanna sainfheidhme a chur léi (wordpress.org, gan dáta b).

WYSIWYG agus WYSIWYM

Is ann do pharaidím ar a nglaothar *What You See Is What You Get* (WYSIWYG; /wizi:wig'/) i gcúrsaí na ríomhaireachta. Deimhníonn feidhm a chloíann léi seo gur mar an gcéanna iad i gcónaí cuma mhír faisnéise (téacs nó íomhá) ar scáileán agus a cuma ar an leagan clóite. Tháinig teicneolaíochtaí WYSIWYG chun cinn sna 1980í, agus sna 1990í go háirithe, tráth go raibh an ríomhaireacht phearsanta á gnáthú i saol laethúil na ndaoine. Bhí ciall leis seo go pointe, sa mhéid is go bhfuil radharc na súl ag formhór daoine, ach chothaigh sé deacrachtaí, a phléifear ar ball. Paraidím *fhísiúil* is ea WYSIWYG. De réir sainmhínithe, tá leabú brí séimeantaí lasmuigh dá cuimse.

Ní hardán WYSIWIG é an Gréasán Domhanda, áfach (World Wide Web Consortium, 1999). Cuir i gcás an tslí go n-athraíonn cuma láithreán gréasáin nua-aimseartha de réir mar a bhíonn siad á ndearcadh ar ghléasanna éagsúla – ríomhairí deisce, gléasanna boise is gutháin phóca – agus ar an leathanach clóite. ‘Márcáileann’ HTML an fhaisnéis atá ar leathanaigh ghréasáin le clibeanna a iompraíonn brí chinnte, shonrach, shéimeantach. I riocht **lúbín uilleach-aitheantóir-lúbín uilleach** a bhíonn clibeanna HTML:

<p> i gcomhair alt, <q> i gcomhair athfhriotail agus mar sin de... Bíonn péire acu le chéile de ghnáth; ceann oscailte agus ceann dúnta: <p><q>min ar fad</q> a dúirt sé</p>. Ní leis an *gcuma* atá ar an bhfaisnéis go mbaineann na clibeanna seo (a cur i láthair) ach lena *struchtúr loighciúil* (a bhfuil ann). Rud docht is ea an struchtúr loighciúil ach rud so-athraithe is ea an cur i láthair.

Is ann do pharaidím *eile*, ar a nglaohtar *What You See Is What You Mean* (WYSIWYM; /wizi:wim'/). Leabú brí séimeantaí i dtéacs leictreonach príomhchuspóir na paraidíme seo. Ní thugtar neamhaird ar chur i láthair na faisnéise áfach, ach a mhalairt. Ní bhrúann WYSIWYM *aon* chuma shocraithe ar an bhfaisnéis. Ceadaíonn sé úsáid teicneolaíochta eile, go nglaohtar CSS (*Cascading Style Sheets*) uirthi, chun cur i láthair na faisnéise a riaradh de réir a cuid struchtúr loighciúil; á chur in oiriúint go seasmhach, de réir mar is cuí, don ardán seachadta.

Cur i gcrích pharaidím WYSIWYM

Go hachomair, tá dhá shlí chun paraidím WYSIWYM a chur i gcrích ar cháipéisí gréasáin.

Úsáid **saincharachtair** nuair is cuí. Tá na mílte carachtar téacs ar fáil le n-úsáid ar ríomhchórais nua-aimseartha, agus brí chinnte, shonrach, shéimeantach le han-chuid acu. Mar shampla:

- In ionad an ghnáthfhleiscín (-) a chlósscríobh i gcónaí tá réimse daiseanna ann, agus úsáid shonrach ag baint leo: dais-n (-), chun réimsí uimhriúla a léiriú; dais-m (—), le húsáid in ionad lúibíní nó leathstadanna; fleiscín neamhbhriseach (-), le húsáid nuair is aonad í sraith éigin téacs agus nár chóir go mbrisfí í thar dhá líne (rudaí le n-ithe, le n-ól, an t-ord mór) agus mar sin de...
- In ionad gnáth-uaschamóg dúbailte is singil (" agus ' nó " agus ') a chlósscríobh mar tháscaire orlaí is troithe, is fearr an príomha dúbailte is singil (" agus ') a úsáid.
- In ionad trí lánstad scoite (...) a chlósscríobh chun tabhairt le fios go bhfuil cuid den téacs ar lár, is fearr an focalbhá (...) a úsáid.

Úsáid **an chlib HTML** chuí. Tá réimse fairsing clibeanna ar fáil i gcaighdeán HTML, agus brí chinnte, shonrach, shéimeantach leo go léir. Mar shampla:

- In ionad *cuma* cheanteidil a chur ar ghnáth-théacs ailt (<p>), á ghléasadh le cló trom, folíne, méadú srl..., úsáidtear an chlib chuí: <h1> (ceanteideal leibhéil 1), <h2> (ceanteideal leibhéil 2), <h3> (ceanteideal leibhéil 3) agus mar sin de...
- In ionad an cló iodálach a chur ar mhír téacs leis an gclib <i>, a chiallaíonn 'iodálach' *ach* a thugann le fios go bhfuil an chuid sin den téacs scoite amach de bheagán, go séimeantach, ón gcuid eile de (Studholme, 2010), úsáidtear clib a bhfuil brí níos beachte léi: chun béim a chur uirthi, <cite> chun tabhairt le fios gur lua foinse í agus mar sin de...
- In ionad athfhriotail a mhárcáil le huaschamóga, márcáiltear é leis an gclib <q>, a thugann le fios go sonrach gur athfhriotail atá ann.

Buntáistí pharaidím WYSIWYM

Ní cur chuige teicniúil ar son chur chuige theicniúil é WYSIWYM. Go hachomair, tá dhá phríomhbhuntaiste phraiticiúla ag baint leis.

Teicneolaíochtaí cúnta: Braitheann na daill ar fhearas speisialaithe, sintéiseoirí urlabhra go háirithe, chun tairbhe a bhaint as an nGréasán Domhanda. Cuireann HTML drochscríofa, a bhfuil dul WYSIWYG air, deacrachtaí rompu seo; deacrachtaí do-sháraithe ar uairibh. Ar an taobh eile den scéal, is féidir leis an bhfearas seo tairbhe a bhaint as márcáil dhea-chumtha, shéimeantach HTML, a bhfuil mianach WYSIWYM ann, chun prosóid a nglórtha tacair a shuibhriú. Cuir i gcás an sampla simplí seo:

Cé a bhí ag léamh *Niamh* ach *Niamh*?

Léitheoirí daonna, a bhfuil radharc na súl agus eolas ginearálta maith acu, bheifí ag súil leis go dtuigfidís dhá rud gan mórán stró: gur teideal obair éigin scríofa é an chéad ‘Niamh’, á thabhairt amach ag an gcainteoir i nglór atá cuibheasach neodrach; agus gur bean éigin í an dara ‘Niamh’, a bhfuil béim á cur ag an gcainteoir ar a hainm. Ach ní hamháin go bhfuil na tuiscintí seo spleách ar eolas a bheith ag na léitheoirí ar chleachtais chlóghrafacha; ní foláir *radharc* a bheith acu ar an scáileán. Níl radharc ag sintéiseoirí urlabhra ar aon rud. Léann siad an mhárcáil lom HTML go leictreonach agus níl acu *ach* í chun meabhair a bhaint as an téacs, d’fhonn é a léamh amach i nglór sásúil. Cuir i gcás an sampla céanna, á léiriú i HTML neamhshéimeantach WYSIWYG:

<p>Cé a bhí ag léamh <i>Niamh</i> ach <i>Niamh</i>?</p>

Léireofar an dá ‘Niamh’ i gcló iodálach *ar scáileán* de thoradh an HTML seo ach, de dheasca úsáid na clibe <i> sa dá chás, níl aon idirdhealú séimeantach déanta eatarthu. Ní bheidh a fhios ag sintéiseoirí urlabhra go bhfuil béim le cur ar an dara ‘Niamh’ agus ní bheidh a fhios acu *nach* bhfuil béim le cur ar an gcéad cheann ach an oiread. Cuir é seo i gcomparáid le HTML séimeantach WYSIWYM:

<p>Cé a bhí ag léamh <cite>Niamh</cite> ach Niamh?</p>

Léireofar an dá ‘Niamh’ i gcló iodálach *ar scáileán* i gcónaí ach anois, de bharr úsáid na gclibeanna cuí, <cite> agus , beidh a fhios ag sintéiseoirí urlabhra gur ar an dara ‘Niamh’ amháin atá béim le cur agus beidh siad i gcumas prosóid a nglórtha a ghléasadh dá réir.

Aisghabháil agus mianadóireacht sonraí: Dá mhéid faisnéis a stóráiltear sa bhfearrann leictreonach, an Gréasán san áireamh, is ea is deacra a bhíonn sé an fhaisnéis sin a ionramháil is a scagadh d’fhonn míreanna *úsáideacha* faisnéise a bhaint as. Eolaíocht inti féin is ea aisghabháil sonraí ó thacair shonraí neamhstruchtúrtha,

nach bhfuil aon ghné shéimeantach ag baint leo. Go deimhin, tá obair an-soifisticiúil déanta ag leithéidí Google i ngort an chuardaigh ach tá an-chuid airgid acu chun chaitheamh uirthi. Mar sin féin, ní cúis ar bith é cumhacht áiseanna nua-aimseartha chuardaigh *gan* meiteashonraí séimeantacha a chur le cáipéisí leictreonacha ón tosach. Dá mhéid faisnéis shéimeantach atá fite-fuaite le príomhthéacs láithreán gréasáin, is ea is éifeachtaí a bheidh áiseanna cuardaigh. Chun an sampla a tugadh cheana a shíneadh, is i bhfad níos éasca atá sé gach tagairt d'oibreacha cruthaitheacha a aimsiú i márcáil shéimeantach...

```
<p>A <em>Niamh</em>, léigh <cite>Niamh</cite>. A <em>Shéadna</em>, léigh
<cite>Séadna</cite>. A <em>Sheáin</em>... féach ar <cite>Game of Thrones</cite>.</p>
```

...ná mar atá sé i márcáil neamhshéimeantach:

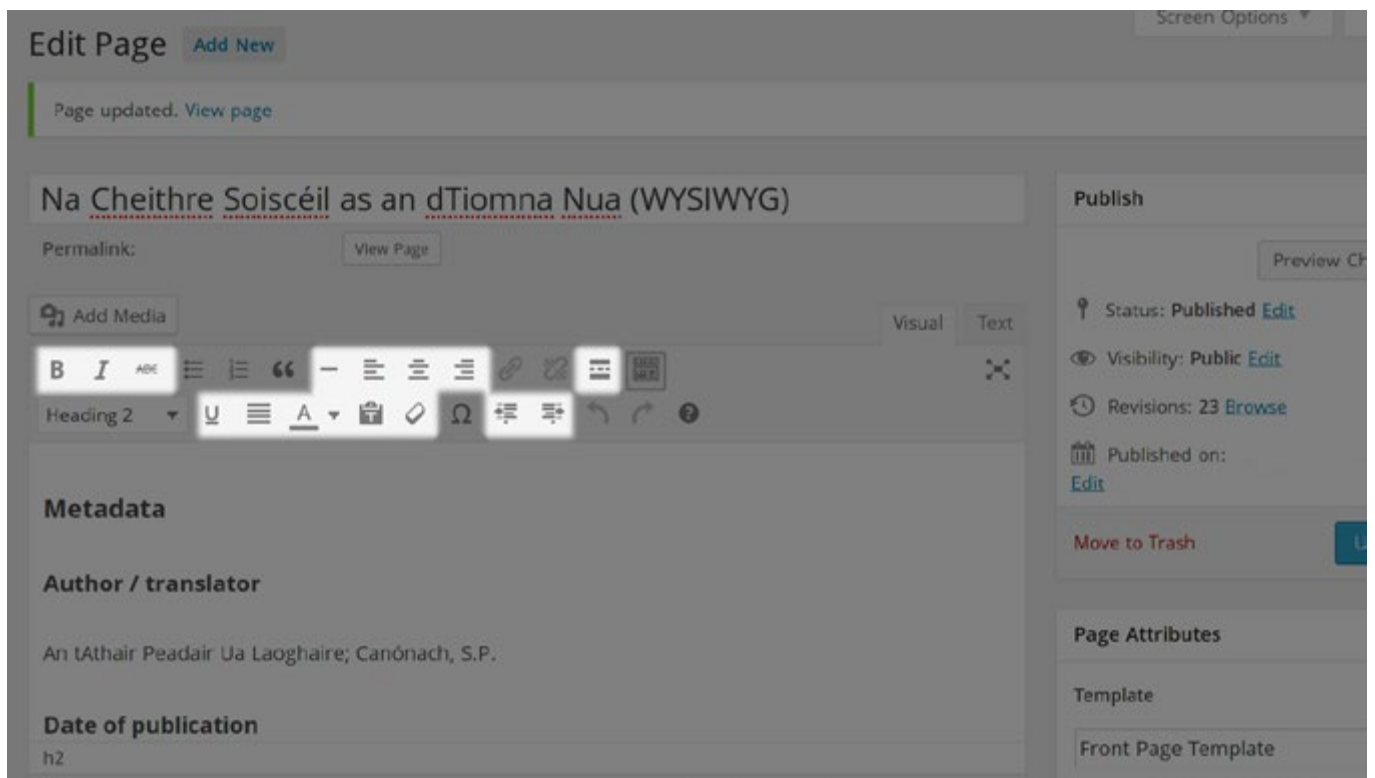
```
<p>A <i>Niamh</i>, léigh <i>Niamh</i>. A <i>Shéadna</i>, léigh <i>Séadna</i>. A <i>Sheáin</
i>... féach ar <i>Game of Thrones</i>.</p>
```

WordPress agus márcáil shéimeantach

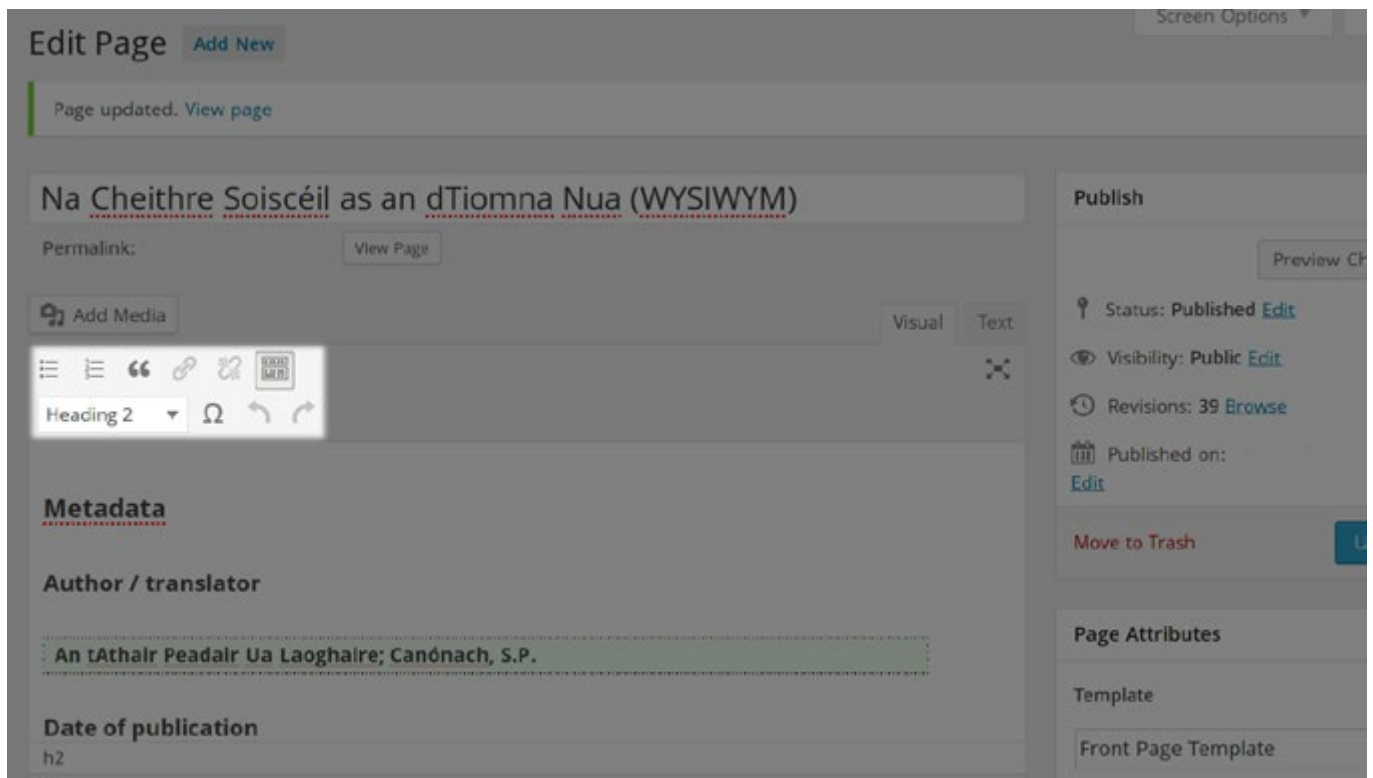
Bíonn lorg WYSIWYG ar an márcáil a scríobhann WordPress faraor. Ina theannta sin, is amhlaidh go mbaineann sé mí-úsáid as na clibeanna HTML **** agus **** chun cló iodálach agus cló trom a chur ar théacs, beag beann ar an mbrí atá in ainm is a bheith á hiompar ag an ngléasadh sin. Cuirtear as do shláine shéimeantach leathanach gréasáin de chuid WordPress dá dheasca. (Mac Lochlainn, 2015).

Músgraí WYSIWYM WP

Is féidir smacht a bhreith ar fheidhm TinyMCE i WordPress, á mionathrú chun go gcloí sí go docht le paraidím WYSIWYM. Is chuige sin a cumadh an breiseán Músgraí WYSIWYM WP (Mac Lochlainn, 2016a). Baineann sé seo de chomhéadan TinyMCE na cnaipí agus roghanna a bhfuil feidhm neamhshéimeantach acu, nó a chuireann feidhm amhrasach shéimeantach i gcrích (Figiúr 1), agus fágann sé ann na cinn a bhfuil feidhm fhóna shéimeantach acu (Figiúr 2).

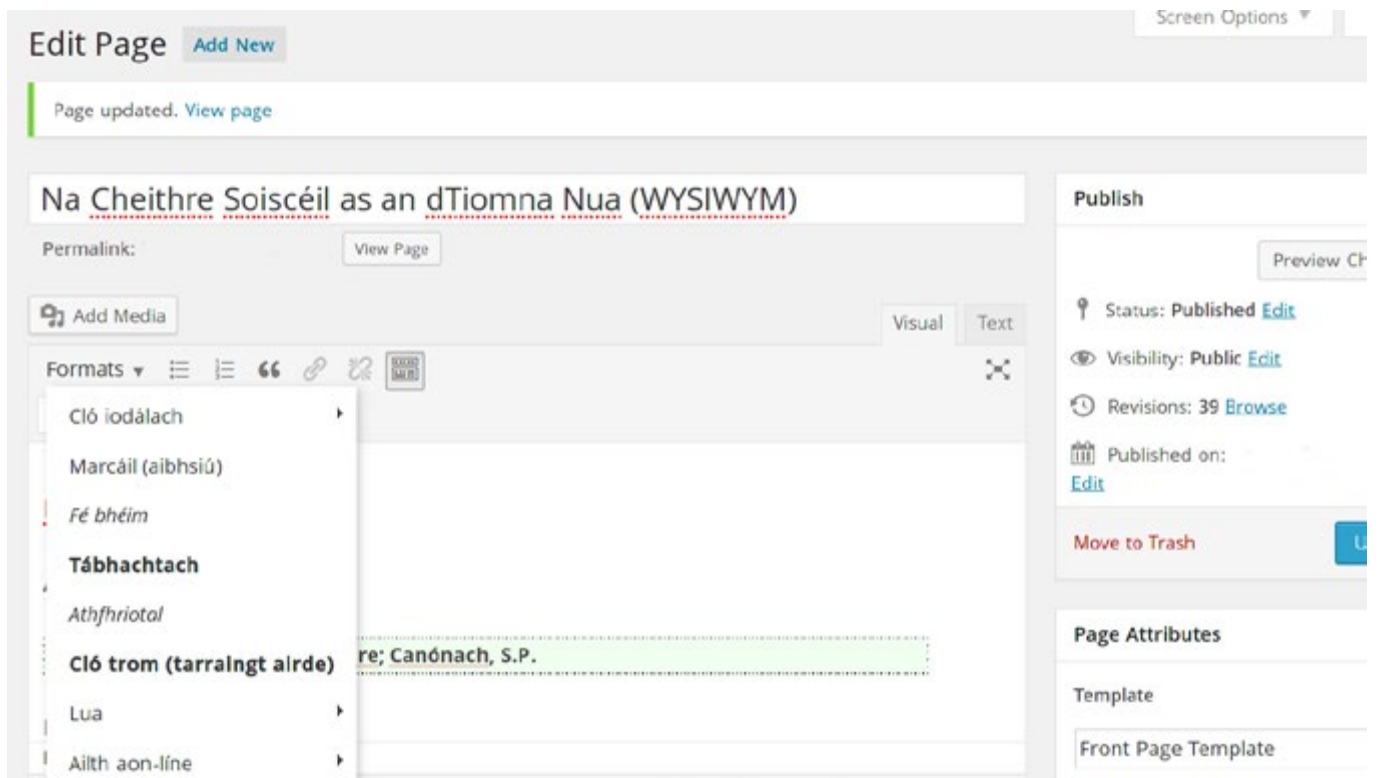
Figióir 1

Figiúr 2

Dá mba í feidhm Mhúsgraí WYSIWYM WP ina hiomláine, d’fhéadfaí an comhéadan mionathraithe a úsáid chun láithreán maith séimeantach ilmheán a riaradh i gcónaí. Feidhm maidir le cló iodálach agus cló trom an t-aon easpa shuntasach a bheadh ann.

Ní thugann an breiseán neamhaird uirthi seo áfach. Cuireann sé roghchlár anuas leis an gcomhéadan (Figiúr 3), a thugann deis don úsáideoir téacs a fhoráidíú le cló iodálach nó le cló trom, agus brí oiriúnach shéimeantach ar iompar acu. Marcáileann sé an téacs leis an gclib chuí d’fhonn é seo a dhéanamh: béim (), aibhsiú (<mark>), athfhriotal (<q>), lua (<cite>), tábhachtach (), tarraingt airde () srl...

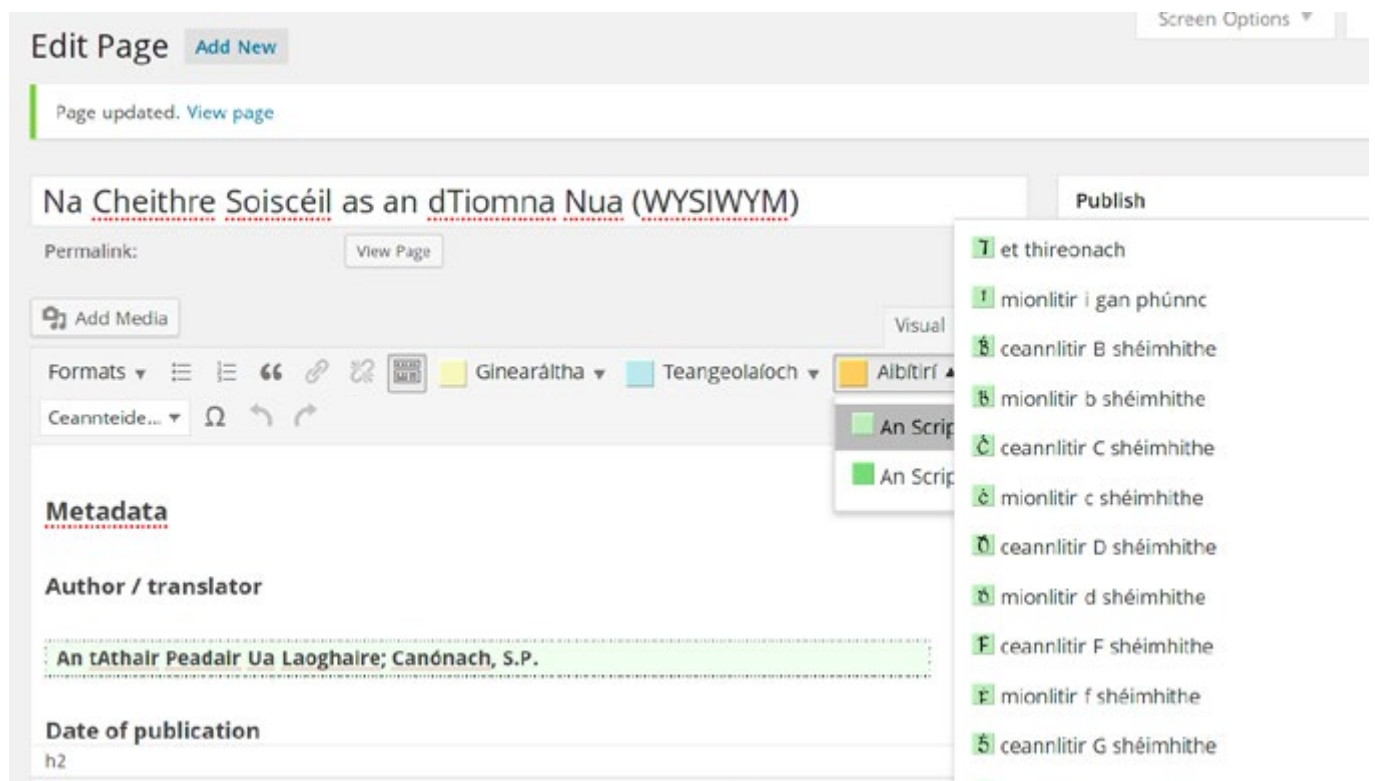

Figiúr 3

Aonáin HTML

Cé go bhfuil an scéal ag dul i bhfeabhas de réir a chéile, níl ar chumas gach ríomhchóras carachtair téacs nach mbaineann le haibítir bhunúsach an Bhéarla a láimhseáil. Tá níos mó ná aon chaighdeán amháin ann chun tacair carachtair a bhainistiú agus ní réitíonn córais a chloíann le caighdeáin éagsúla lena chéile i gcónaí. Is minic go dtruaillítear saincharachtair neamhchomónta agus carachtair aibíte a bhfuil comharthaí idirdhealaitheacha orthu dá dheasca seo. Cuireann caighdeán HTML cóir ar a nglaothar ‘aonáin charachtar’ ar fáil mar leathleigheas ar an deacracht seo. Sraith ghearr téacs is ea aonán, a léiríonn carachtar sonrach éigin. Ní bhíonn sa tsraith seo ach carachtair uimhriúla nó litreacha a bhaineann le haibítir bhunúsach an Bhéarla. Is é an t-aonán a scríobhtar sa mharcáil ach is é an carachtar combhainteach a nochtann ar scáileán.

I riocht **amparsan-cód-leathstad** a bhíonn aonáin. Mar shampla, léiríonn an t-aonán **é** mionlitir **é**. Tá aonáin úsáideach, mar chosaint ar thruailliú, chun carachtair i dteangacha idirnáisiúnta a scríobh ar leathanaigh ghréasáin. Scríobhann Músgraí WYSIWYM WP aonáin HTML sa mharcáil nuair is iad is oiriúnaí chun brí shéimeantach a iompar (Mac Lochlainn, 2016b); iontráil saincharachtar sa chló Gaelach mar shampla (Figiúr 4).

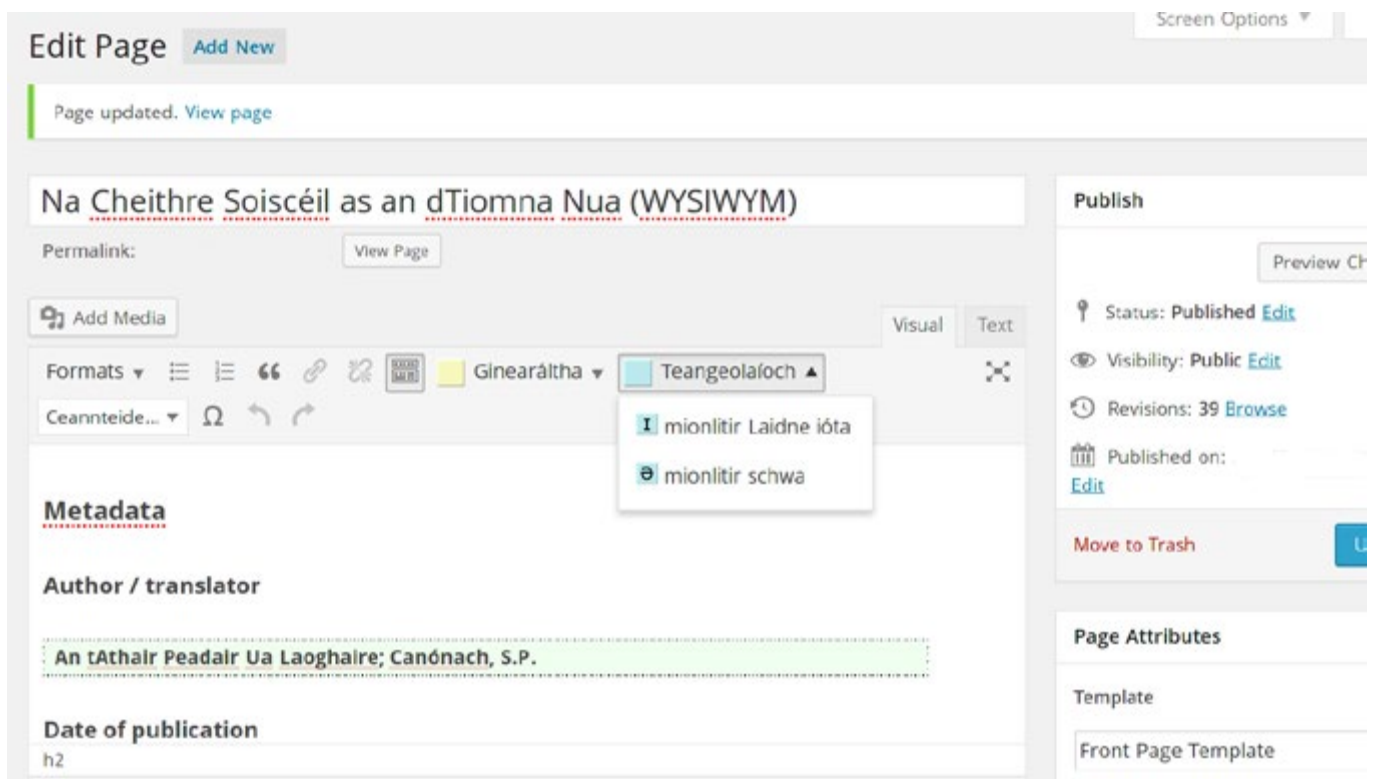
Figiúr 4

Modúl teangeolaíoch Mhúsgraí WYSIWYM WP

Cuireann an modúl seo roghaclár anuas le TinyMCE, agus cnaipí air d'fhonn saincharachtair a bhaineann le nodaireacht fhoirmeálta na teangeolaíochta a iontráil.

Iarbhreithniú ar luathleaganacha

Ní raibh ach dhá charachtar ag an gcéad leagan den mhodúl: an guta lárnach neamhchruinn (siombail 322 den Aibítir Idirnáisiúnta Foghraíochta (AIF)); á léiriú ag **ə**, an *schwa*) agus an guta neas-ghar neas-tosaigh neamhchruinn (AIF 319; á léiriú ag **ɪ**, an cheannlitir bheag Laidine **I**) (Figiúr 5). Forbraíodh é seo de bheagán don dara leagan de. Cuireadh **ɪ** leis, an mhionlitir Laidine íóta, mar rogha i gcomhair AIF 319. Ina theannta sin, cuireadh leis an guta oscailte tosaigh neamhchruinn (AIF 304; á léiriú ag **a**, an mhionlitir dhá stór Laidine **a**) agus an guta oscailte cúil neamhchruinn (AIF 305; á léiriú ag **ɑ**, an mhionlitir aon stór Laidine **ɑ**, ar a nglaohtar *alfa Laidine* nó *ɑ* *scripte* ar uairibh).

Figiúr 5

Struchtúrú chreat an leagain nua den mhodúl

Forbairt shuntasach ar an modúl seo aidhm na hoibre reatha, á leathnú chun go gcuirfidh sé foirne iomlána, úsáideacha saincharachtar nodaireachta ar fáil dóibh siúd atá ag saothrú i ngoirt na ríomhaireachta agus na teangeolaíochta agus ar mian leo WordPress a úsáid mar ardán cáipéisíochta / foilsitheoireachta. ‘Foirne’ seachas ‘foireann’, mar ní foláir glacadh leis go bhfuil réimse cleachtas nodaireachta in úsáid sa ghort seo le fada an lá, agus go bhfuil a lorg sin le feiceáil sa chorpas. Tá nodaireacht na hAibítire Idirnáisiúnta Foghraíochta ann gan dabht ach tá sé de bhéas stairiúil ag scoláirí teangeolaíochta in Éirinn úsáid a bhaint as cleachtais nodaireachta atá cosúil léi sin, agus lena chéile, ach nach dtagann go hiomlán léi, *ná* lena chéile (Wikipedia, gan dáta a). Spreag an réimse cleachtas nodaireachta seo ceist: cad iad na cinn is cóir a chur leis an gcéad leagan eile den mhodúl?

Ní raibh aon dabht ach go mba chóir seasamh le leagan éigin den chleachtas Éireannach. Roghnaíodh an cleachtas a d’úsáid Institiúid Teangeolaíochta Éireann (ITÉ) i bhfoilseacháin a bhaineann leis an lárchanúint (Ó Baoill, 1986a; Ó Baoill, 1986b) ach leathnaíodh de bheagán é leis an mám bheag carachtar a chuireann an modúl ar fáil cheana. Roghnaíodh an cleachtas seo ar an mbunús go bhfuil sé in úsáid go forleathan in Éirinn i gcónaí agus go bhfuil roinnt mhaith de i gcomhroinn le cleachtais Éireannacha eile. Leathnaíodh é d’fhonn páirt-tacaíocht a thabhairt do na cleachtais eile seo.

Measadh go mba chóir seasamh le cleachtas an AIF leis, ó úsáidtear go hidirnáisiúnta é. Mar sin féin, is léir go bhfuil méid áirithe easaontais i measc lucht a úsáidte i leith gnéithe den chleachtas agus de phrionsabail na teangeolaíochta féin (Wells, 2001; University of Pennsylvania, gan dáta; Wikipedia, gan dáta b). Mar chomhréiteach, agus cé gur tugadh léargas ar nodaireacht an AIF in *An Foclóir Póca* (An Gúm, 1986: xiv), socraíodh go gcloífí le cleachtas na Vicipéide i leith a húsáide (Wikipedia, gan dáta a). Roghnaíodh an cleachtas seo, a léiríonn éagsúlachtaí suntasacha ó leagan *An Foclóir Póca*, ar an mbunús gur foilseachán reatha í an Vicipéid, go bhfuil sí tagtha go mór chun cinn mar fhoinsé tagartha, gur acmhainn gréasánbhunaithe í agus go bhfuil lucht léite suntasach aici.

Is féidir go gcuirfear tuilleadh cleachtas nodaireachta leis an modúl amach san aimsir; an cleachtas a d’úsáid Ó Raghallaigh (2014a, 2014b) mar shampla.

An Nodaireacht Éireannach (ITÉ méadaithe)

Consain

fuaim	an bhraisle aonán HTML	leathan	caol
an stop carballaithe déliopach glórach	b′		b'
an stop coguasaithe déliopach glórach	b	b	
an stop carballaithe ailbheolach glórach	d′		d'
an stop coguasaithe déadach glórach	d	d	
an achuimilteachiar-ailbheolach glórach ¹	d′z′		d'z'
an cuimilteach carballaithe liopadhéadach neamhghlórach	f′		f'
an cuimilteach coguasaithe liopadhéadach neamhghlórach	f	f	
an stop carballach glórach	ɡ′		g'
an stop coguasach glórach	ɡ	g	
an cuimilteach carballach glórach	ɣ′		γ'
an cuimilteach coguasach glórach	ɣ	γ	
an cuimilteach glotach neamhghlórach	h	h	
an stop carballach neamhghlórach	k′		k'
an stop coguasach neamhghlórach	k	k	
an neasach taobhach carballaithe ailbheolach ²	l′		l'
an neasach taobhach coguasaithe déadach ²	l	l	
an srónach carballaithe déliopach	m′		m'
an srónach coguasaithe déliopach	m	m	
an srónach carballaithe ailbheolach ²	n′		n'
an srónach coguasaithe déadach ²	n	n	
an srónach carballach	ŋ′		η'
an srónach coguasach	ŋ	η	
an stop carballaithe déliopach glórach	p′		p'
an stop coguasaithe déliopach glórach	p	p	
an cnag carballaithe ailbheol-charballach	r′		r'
an cnag coguasaithe ailbheolach	r	r	
an siosach ailbheol-charballach neamhghlórach	s′		s'
an siosach ailbheolach neamhghlórach	s	s	
an stop ailbheolach neamhghlórach	t′		t'
an stop déadach neamhghlórach	t	t	
an achuimilteach carba-ailbheolach neamhghlórach ¹	t′s′		t's'
an cuimilteach carballaithe liopadhéadach glórach	v′		v'

fuaim	an bhraisle aonán HTML	leathan	caol
an cuimilteach coguasaithe liopadhéadach glórach	v	v	
an neasach liopachoguasach glórach	w	w	
an cuimilteach carbhallach neamhghlórach	x′		x'
an cuimilteach coguasach neamhghlórach	x	x	
an siosach carba-ailbheolach glórach ¹	z′		z'
an siosach ailbheolach glórach ¹	z	z	

Nótaí mar gheall ar nodaireacht consan

- 1 Fuaimeanna a ceadaíodh sa lárchanúint chun freastail ar fhocail iasachta.
- 2 Cuimsíonn na siombailí atá comhbhainteach leis na fuaimeanna seo réimse fuaimeanna gaolmhara a bhfuil aitheantas acu san AIF mar fhuaimneanna éagsúla. Toradh is ea an simpliú seo ar an ngearradh siar a deineadh sa lárchanúint ar roinnt de na contrárthachtaí idir saghsanna éagsúla 'l'-anna, 'n'-anna agus 'r'-anna atá ar fáil i gcanúintí Chonnachta agus Chúige Uladh (Ó Baoill, 1986b: 9).

Gutaí

fuaim	an bhraisle aonán HTML	an tsiombail
an guta oscailte cúil neamhchruinn ¹	ɑ	ɑ
an guta oscailte cúil neamhchruinn fada ¹	ɑ:	ɑ:
an guta oscailte tosaigh neamhchruinn	a	a
an guta oscailte tosaigh neamhchruinn fada	a:	a:
an guta láir-oscailte tosaigh neamhchruinn	e	e
an guta láir-ghar tosaigh neamhchruinn fada	e:	e:
an guta neas-ghar neas-tosaigh neamhchruinn	i	i
an guta gar tosaigh neamhchruinn fada	i:	i:
an guta láir-oscailte cúil cruinn	o	o
an guta láir-ghar cúil cruinn fada	o:	o:
an guta neas-ghar neas-chúil cruinn	u	u
an guta gar cúil cruinn fada	u:	u:
an guta lárnach neamhchruinn	ə	ə
an guta neas-ghar neas-tosaigh neamhchruinn ²	ɪ	ɪ

Nótaí mar gheall ar nodaireacht gutaí

Idirstad is ea an tsiombail : (HTML :). Léiríonn sí fadú gutaí. Ní marc faid (:) í.

- 1 Chun idirdhealú sonracha a dhéanamh idir gutaí cairdinéalta 4 is 5. Ní bunsiombail de chuid chleachtas ITÉ í seo.
- 2 Chun eipintéis a bhfuil mianach caol inti a léiriú go sonracha. Ní bunsiombail de chuid chleachtas ITÉ í seo.

Défhoghair

	an bhraisle aonán HTML	an tsiombail
	ai	ai
	au	au
	iə	iə
	uə	uə

Nodaireacht an AIF (cleachtas na Vicipéide)

NB: Déanann nodaireacht an AIF, agus paraidím WYSIWYM dá réir, idirdhealú dianbheacht idir carachtair atá cosúil lena chéile go físiúil ach a bhfuil bríonna sonracha éagsúla leo. Dhá charachtar éagsúla iad **g** (mionlitir Laidine g) agus **g** (mionlitir Laidine g scripte) mar shampla. Dhá charachtar éagsúla iad **γ** (mionlitir Laidine gáma) agus **ʎ** (litir mhionathraithe gáma beag) leis. Is lena léiriú *i gclónna áirithe* amháin go mbaineann an chosúlacht seo de ghnáth. Aithníonn an cleachtas nodaireachta – agus an ríomhaire – an difear i gcónaí áfach.

Consain

fuaim	AIF	an bhraisle aonán HTML	leathan	caol
an stop carballaithe déliopach glórach	102	bʲ		b^j
an stop coguasaithe déliopach glórach	102	bˠ	b^v	
an stop ailbheolach carballaithe glórach ¹	104	dʲ		d^j
an stop déadach ailbheolach glórach ²	104	d̪ˠ	d^v	
an cuimilteach carballaithe liopadhéadach neamhghlórach	128	fʲ		f^j
an cuimilteach coguasaithe liopadhéadach neamhghlórach	128	fˠ	f^v	
an stop carballach glórach	108	ɟ		t
an stop coguasach glórach	110	ɡ	g	
an neasach carballach glórach	153	j		j
an cuimilteach coguasach glórach	141	ɣ	γ	
an cuimilteach glotach neamhghlórach	146	h	h	
an stop carballach neamhghlórach	107	c		c
an stop coguasach neamhghlórach	109	k	k	
an neasach taobhach ailbheol-charballach ³	155	l̠ʲ		l^j
an neasach coguasaithe déadach taobhach ²	209	l̪ˠ	l^v	
an neasach carballaithe ailbheolach taobhach	155	lʲ		l^j
an neasach coguasaithe ailbheolach taobhach	155	lˠ	l^v	
an srónach déliopach carballaithe	114	mʲ		m^j
an srónach déliopach coguasaithe	114	mˠ	m^v	
an srónach ailbheol-charballach ³	116	n̠ʲ		n^j

fuaim	AIF	an bhraisle aonán HTML	leathan	caol
an srónach coguasaithe déadach / déada-aibheolach ²	116	n̪ˠ	ŋ ^ʏ	
an srónach carballaithe aibheolach	116	nʲ		n ^j
an srónach coguasaithe aibheolach	116	nˠ	n ^ʏ	
an srónach carballach / coguasa-charballach	118	ɲ		ŋ
an srónach coguasach	119	ŋ	ŋ	
an stop déliopach carballaithe neamhghlórach	101	pʲ		p ^j
an stop déliopach coguasaithe neamhghlórach	101	pˠ	p ^ʏ	
an cnag carballaithe aibheol-charballach	124	ɾʲ		r ^j
an cnag coguasaithe aibheolach	124	ɾˠ	r ^ʏ	
an siosach carba-aibheolach neamhghlórach	134	ʃ		ʃ
an siosach aibheolach neamhghlórach	132	sˠ	s ^ʏ	
an stop aibheolach neamhghlórach	103	tʲ		t ^j
an stop déadach neamhghlórach ²	103	t̪ˠ	t ^ʏ	
an cuimilteach carballaithe liopadhéadach glórach	129	vʲ		v ^j
an cuimilteach coguasaithe liopadhéadach glórach	129	vˠ	v ^ʏ	
an neasach liopa-choguasach glórach	170	w	w	
an cuimilteach carballach neamhghlórach	138	ç		ç
an cuimilteach coguasach neamhghlórach	140	x	x	

Nótaí mar gheall ar nodaireacht consan

Litir mhionathraithe **j** beag (carballú) is ea an tsiombail ^j (ʲ).

Litir mhionathraithe **gáma** beag (coguasú) is ea an tsiombail ^ʏ (ˠ).

- 1 Níor aimsíodh aon rud i gcáipéisí na Vicipéide (Wikipedia gan dáta a; gan dáta b) a phléann, go sonrach, an difear idir an fhuaim seo agus **ɟ**^ʏ.
- 2 Tá an tsiombail AIF á cáiliú ag an **ndroichead teaglama thíos**, an tsiombail AIF a léiríonn consain dhéadacha, atá lonnaithe díreach ina diaidh. Tá sé i nádúr carachtar teaglama iad féin a chumasc leis an gcarachtar a thagann rompu i sraith an téacs. Aon charachtar amháin *de facto* atá fágtha dá thoradh seo.
- 3 Tá an tsiombail AIF á cáiliú ag an **gcomhartha lúide teaglama thíos**, an tsiombail AIF i gcomhair urlabhraíochta aistarraingte, atá lonnaithe díreach ina diaidh. Aon charachtar amháin, *de facto*, an toradh.

Gutaí

fuaim	AIF	an bhraisle aonán HTML	an tsiombail
an guta oscailte tosaigh neamhchruinn	304	a	a
an guta oscailte tosaigh neamhchruinn fada	304	aː	a:
an guta láir-oscailte tosaigh neamhchruinn	303	ɛ	ε
an guta láir-ghar tosaigh neamhchruinn fada	302	eː	e:
an guta neas-ghar neas-tosaigh neamhchruinn	319	ɪ	ɪ
an guta gar-tosaigh neamhchruinn fada	301	iː	i:
an guta láir-oscailte cúil cruinn	306	ɔ	ɔ
an guta láir-ghar cúil cruinn fada	307	oː	o:
an guta neas-ghar neas-chúil cruinn	321	ʊ	ʊ
an guta gar cúil cruinn fada	308	uː	u:
an guta lárnach neamhchruinn	322	ə	ə

Nótaí mar gheall ar nodaireacht gutaí

Marc faid is ea an tsiombail : (AIF 503 / HTML ː). Léiríonn sí fadú gutaí. Ní hidirstad (:) í.

Défhoghair

	AIF	an bhraisle aonán HTML	an tsiombail
	301 322	iə	iə
	308 322	uə	uə
	322 301	əi	əi
	322 308	əu	əu

Siombailí eile nodaireachta

feidhm na siombaile	an tsiombail
Príomha (táscaire carbailithe sa chóras Éireannach). Ní huaschamóg shingil (‘) í seo.	' (HTML ′)
Béim phríomhúil (fortheascánach). Ní huaschamóg shingil (‘) í seo.	' (AIF 501 / HTML ˈ)
Béim thánaisteach (fortheascánach). Ní camóg (,) í seo.	, (AIF 502; HTML ˌ)
<i>Solidus</i> . Nodaireacht fhóinéimeach.	/ (HTML /)
Lúibín chearnach oscailte. Nodaireacht foghraíochta / allafónach.	[(HTML [)
Lúibín chearnach dhúinte. Nodaireacht foghraíochta / allafónach.] (HTML])

Nóta mar gheall ar na siombailí seo

Cé go bhfuil an *solidus* ar fáil go saoráideach ar mhéarchlár an ríomhaire, measadh go mba chóir é a chur le tacar carachtar an bhreiseáin. Cuireann an ríomhaire ceithre charachtar (tul)slaise ar fáil, a bhfuil an chuma ghinearálta chéanna orthu ach a bhfuil brí shéimeantach éagsúil acu: an tslais chodáin (/ HTML ⁄), an tslais roinnte (/ HTML ∕), *solidus* lánleithid (/ HTML ／) agus an *solidus* féin. Chuirfí as do shláine shéimeantach an téacs dá n-iontráilfí an ceann mí-cheart acu. Deimhníonn an breiseán go bhfuil fáil ag an úsáideoir ar an gcarachtar ceart i gcónaí. Cé go bhfuil lúibíní cearnacha ar fáil go saoráideach ar mhéarchlár an ríomhaire, agus gur furasta iad a aithint ó lúibíní eile, cuireadh le tacar carachtar an bhreiseáin iad ar aon chuma d'fhonn bunfhoireann iomlán siombailí ginearálta nodaireachta a sholáthar.

Forbheithniú ar an leagan nua den mhodúl**Roghnú carachtar**

Cuireadh trí cinn d'fho-roghchláir le roghchlár anuas an mhodúil nua: an cleachtas Éireannach, cleachtas an AIF agus 'siombailí eile' (Figiúr 6). Líonadh iad seo le siombailí a tugadh sna táblaí, thuas, de réir mar is cuí.

Toisc gur gnáthlitreacha Laidine iad formhór na siombailí a úsáidtear sa chleachtas Éireannach, níor cuireadh leis an gcéad fho-roghchlár ach an mám bheag carachtar dá chuid nach féidir a fháil go saoráideach ar mhéarchlár caighdeánach ríomhaire. Tá siombail an príomha, a tugadh sa tábla 'siombailí eile nodaireachta', thuas, san áireamh seo.

Ós amhlaidh gur saincharachtair iad roinnt mhaith de na siombailí i gcleachtas an AIF, cuireadh an tacar siombailí sin leis an dara fo-roghchlár ina iomláine.

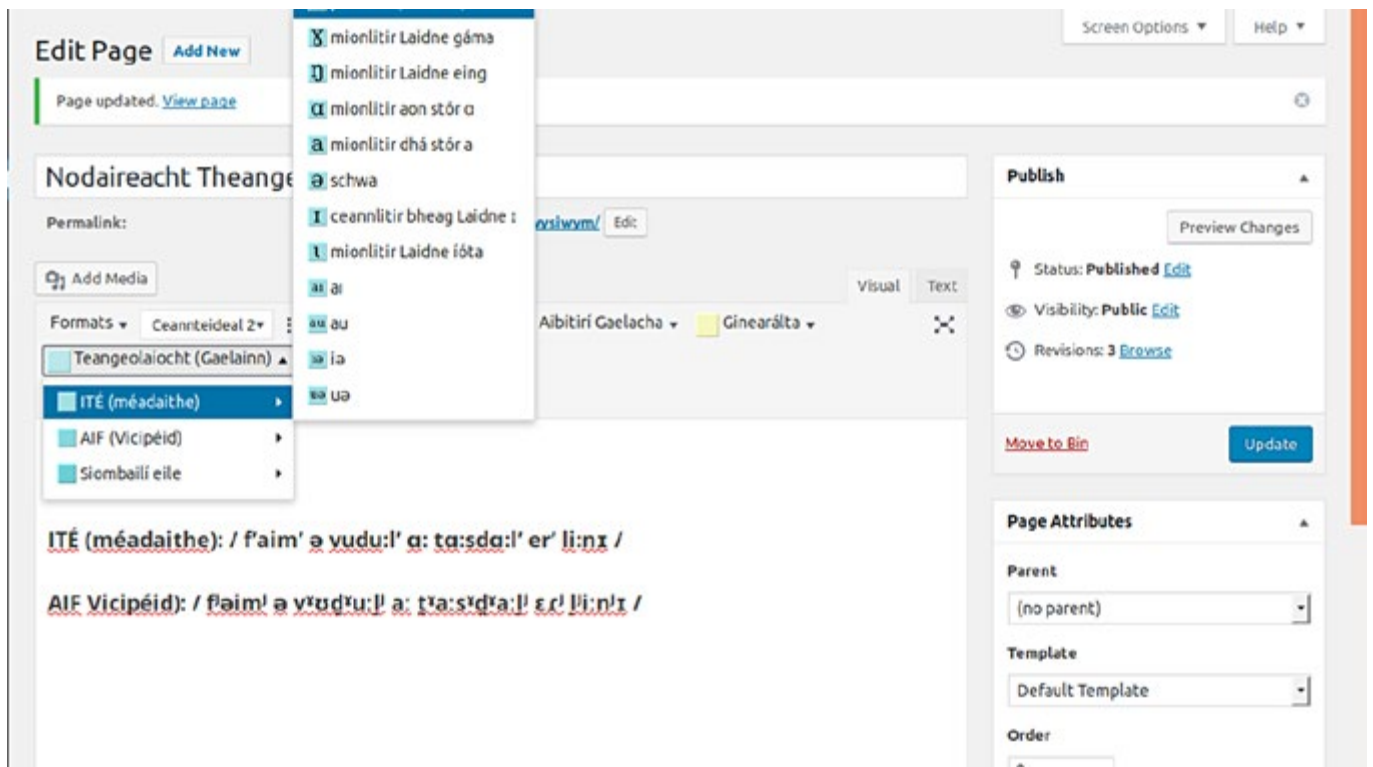
Na siombailí a tugadh sa tábla 'siombailí eile nodaireachta', ach an príomha, a cuireadh leis an tríú fo-roghchlár.

An modúl in úsáid go praiticiúil

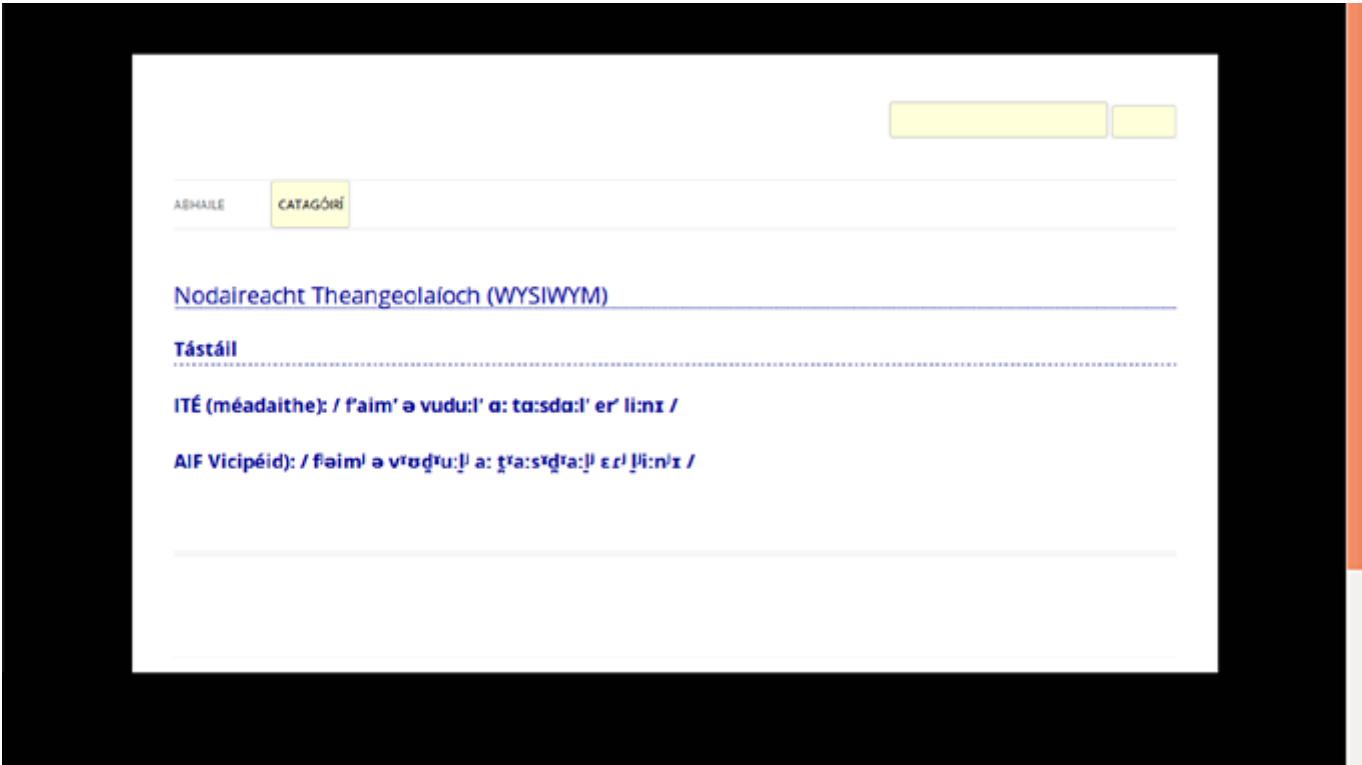
Léiríonn Figiúr 6 gabháil scáileáin den mhodúl uasghrádaithe á úsáid chun sraith fogharscríbhíne a iontráil i radharc eagarthóireachta WordPress, mar a bheadh sé á fheiceáil ag an scríbhneoir.

Léiríonn Figiúr 7 gabháil scáileáin den téacs céanna i radharc poiblí an leathanaigh, mar a bheadh sé á fheiceáil ag cuairteoirí go dtí an láithreán.

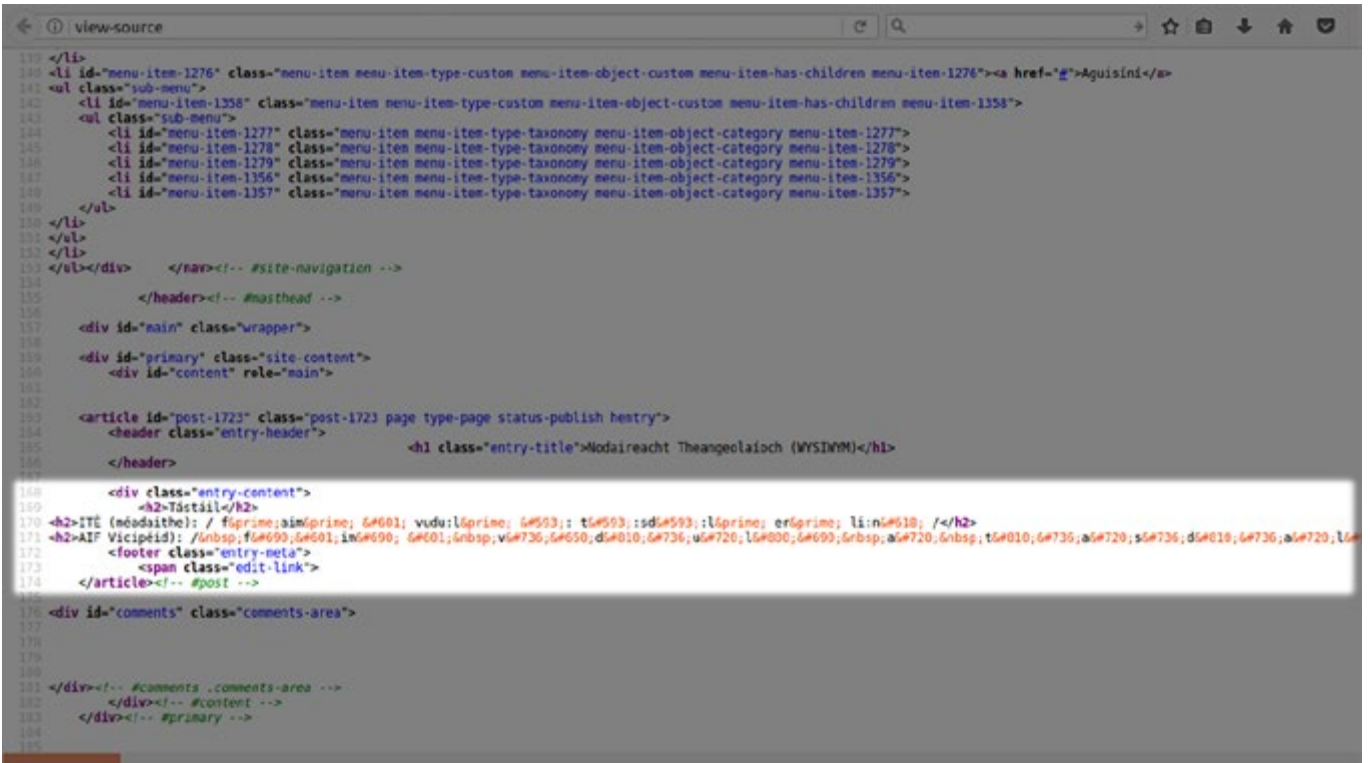
Léiríonn Figiúr 8 gabháil scáileáin de mharcáil shéimeantach HTML an leathanaigh, mar a bheadh sí á fheiceáil ag an ngléas léite.

Figiúr 6

Figiúr 7

Figiúr 8

Teorainneacha maidir le saincharachtair ar an nGréasán

Cloíann an modúl seo go docht daingean le caighdeáin chúí theicniúla chun na saincharachtair teangeolaíocha seo a léiriú ar leathanaigh ghréasáin. Ba chóir aird a tharraingt ar dheacracht bheag a bhaineann leis seo áfach: is iomaí cló nach soláthraíonn carachtair dá saghas seo. Muna bhfuil fáil ag ríomhaire an léitheora ar chló a bhfuil na carachtair seo aige, ní nochtfaidh siad ar scáileán. Deacracht aitheanta ghinearálta is ea é seo: is gnáthach foláireamh mar gheall air ar leathanaigh de chuid na Vicipéide a bhfuil saincharachtair orthu.

Mar sin féin, is fada ó aontaíodh caighdeáin theicniúla mar gheall ar léiriú tacar saibhre carachtair ar scáileáin ríomhairí agus cé nach gcloíann gach ríomhchóras leis na caighdeáin seo fós, tá an scéal ag dul i bhfeabhas de réir a chéile. Dálta na Vicipéide, ba chóir go mbeadh formhór cuairteoirí go láithreán a úsáideann an modúl seo in ann na saincharachtair teangeolaíochta a fheiceáil gan aon deacracht, ach ríomhaire (nó gléas boise) réasúnta nua-aimseartha a bheith acu.

Leabharliosta

Leabhair

An Gúm, (1986) *An Foclóir Póca*. Baile Átha Cliath: An Gúm.

Ó Baoill, D.P., (1986a) *Lárchanúint don Ghaeilge; Téip Léirithe*. Baile Átha Cliath: Institiúid Teangeolaíochta Éireann.

Ó Baoill, D.P., (1986b) *Lárchanúint don Ghaeilge; Tuarascáil Taighde*. Baile Átha Cliath: Institiúid Teangeolaíochta Éireann.

Ó Raghallaigh, B., (2014a) *Fuaimeanna na Gaeilge*. Baile Átha Cliath: Cois Life.

Ailt

Mac Lochlainn, M., (2015) ‘Músgráí WYSIWYM WP: a Simple Plug-in to Add Semantically Meaningful Functionality to the Graphical Editor of the WordPress CMS, with Emphasis on Digitally Archiving Irish and Scottish Gaelic Texts’ in *New Review of Information Networking*, vol. 20, no. 1-2, December. 137-48. Abingdon: Taylor & Francis.

Mac Lochlainn, M., (2016b). ‘Insular Celtic Language Mark-up in WordPress.’ *Celtic Language Technology Workshop, 23rd French Conference on Natural Language Processing*, Institut national des langues et civilisations orientales, Páras, An Fhrainc.

Foinsí leictreonacha

Mac Lochlainn, M. (2016a) ‘Músgráí WYSIWYM WP 2 — Add Semantic Functionality to the WordPress Graphical Text Editor’. Le fáil ag <http://www.gaoluinn.com/teic/bogearra/músgráí-wysiwym-wp-2/index.en/> (Sroiste 28 Feabhra 2017).

Mac Lochlainn, M. (2016a) *Gaoluinn*. Le fáil ag <http://www.gaoluinn.com/> (Sroiste 28 Feabhra 2017).

- Ó Raghallaigh, B. (2014b). *Fuaimanna na Gaeilge*. Le fáil ag <http://www.fuaimanna.ie/>. (Sroiste 27 Eanáir 2017).
- Studholme, S. (2010). *The i, b, em, & strong elements*. Le fáil ag <http://html5doctor.com/i-b-em-strong-element/> (Sroiste 28 Márta 2017).
- tinymce.com. (gan dáta). *TinyMCE*. Le fáil ag <http://www.tinymce.com>. (Sroiste 10 Eanáir 2017).
- University of Pennsylvania (gan dáta) *Phonetic symbols*. Le fáil ag http://www.ling.upenn.edu/courses/Fall_2014/ling115/phonetics.html/ (Sroiste 15 Eanáir 2017).
- W3techs (gan dáta) *Usage of content management systems for websites*. Le fáil ag https://w3techs.com/technologies/overview/content_management/all/ (Sroiste 10 Eanáir 2017].
- Wells, J. C. (2001). *IPA transcription Systems for English*. Le fáil ag <http://www.phon.ucl.ac.uk/home/wells/ipa-english-uni.htm>. (Sroiste 15 Eanáir 2017).
- Wikipedia. (gan dáta a). *Help: IPA for Irish*. Le fáil ag https://en.wikipedia.org/wiki/Help:IPA_for_Irish. (Sroiste 19 Eanáir 2017).
- Wikipedia. (gan dáta b). *Semivowel*. Le fáil ag <https://en.wikipedia.org/wiki/Semivowel> (Sroiste 15 Eanáir 2017).
- Wikipedia. (gan dáta c). *Voiced dental and alveolar stops*. Le fáil ag https://en.wikipedia.org/wiki/Voiced_dental_and_alveolar_stops (Sroiste 28 Eanáir 2017).
- World Wide Web Consortium (1999) *Web Content Accessibility Guidelines 1.0*. Le fáil ag <http://www.w3.org/TR/1999/WAI-WEBCONTENT-19990505/> (Sroiste 10 Eanáir 2017).
- wordpress.org. (gan dáta a) *About WordPress*. Le fáil ag: <https://wordpress.org/about/> (Sroiste 10 Eanáir 2017).
- wordpress.org (gan dáta b) *TinyMCE Custom Buttons*. Le fáil ag: http://codex.wordpress.org/TinyMCE_Custom_Buttons#Enabling_hidden_MCE_buttons/ (Sroiste 10 Eanáir 2017).

Risteárd Ó Glaisne: Ceanródaí Iriseoireachta¹

Dorothy Ní Uigín

<https://doi.org/10.13025/rjdf-2811>

Ach an rud is bunúsaí uile faoi aon chineál iriseoireachta, caithfidh sí a bheith beoga spéisiúil. Beir greim ar do léitheoir leis an chéad abairt, ná tuirsigh é agus é ag léamh, agus más féidir é, bíodh lascadh beag san abairt dheiridh (Ó Glaisne, 1980: 13).

Réamhrá

San alt seo breathnófar ar thábhacht Risteáird Uí Ghlaisne, ar dhuine de na scríbhneoirí ba bhisiúla Gaeilge dá raibh ann riamh é, i scéal na hiriseoireachta Gaeilge. Tarraingeofar san alt ar an ábhar a d'fhoilsigh sé ar na nuachtáin *Inniu* agus *Amárach* go háirithe, chomh maith le hagallaimh thaifeadta a cuireadh ar an údar ag tús na 1990í, agus ar chomhfhreagras idir é agus scríbhneoir an ailt seo. Pléifear a thábhachtaí is a bhí an Glaisneach i bhforbairt na hiriseoireachta Gaeilge, agus a ról mar thráchtair ar an saol comhaimseartha ó cheathrachaidí na haoise seo caite go dtí tús na mílaoise nua.

Scoláire, múinteoir, fear léinn agus iriseoir ab ea Ó Glaisne. Ba líonmhar a chuid scríbhinní – idir leabhair, phrós agus ailt iriseoireachta agus teastaíonn léitheoireacht leathan dá réir le tuiscint chruinn a fháil ar an bhfear agus ar a dhearcadh ar an saol. Bhí sé ildánach agus bhí suim aige i ngach gné de shaíocht agus de shaol na Gaeilge. Nuair a thug údar an ailt seo cuairt air mar mhac léinn óg máistreachta beagnach cúig bliana fichead ó shin, bhí an áit líon lán le leabhair agus le nuachtáin, agus dúirt sé gur mheas sé go raibh gach ar cuireadh i gcló sa Ghaeilge riamh léite aige. Níor léir, áfach, gur bhreathnaigh sé air féin mar scoláire Gaeilge. Ba sa Ghaeilge mar theanga *bheo* agus sa chainteoir Gaeilge mar dhuine beo a luigh príomhshuim an

¹ Foilsíodh roinnt den eolas atá san alt seo roimhe seo in 'Craobh na hAiséirí, Glún na Buaidhe agus Bunú Inniu.' *Irisleabhar Mhá Nuad*, (1995: 75-110) leis an údar seo. Tarrainítear air sin anseo le léargas a thabhairt ar Risteárd Ó Glaisne go sonrath.

Ghlaisnigh. Chruthaigh a scolártha is a bhí sé cúlra tacúil nuair a chuaigh sé i mbun pinn, ach ba thráchtair ar an saol comhaimseartha é, agus é ar dhuine de ghrúpa réasúnta beag a shaothraigh an Ghaeilge mar mheán na díospóireachta, an phlé agus na hiriseoireachta i lár na haoise seo caite. Bhí Ciarán Ó Nualláin, Peadar Ó Ceallaigh agus Tarlach Ó hUid – a chomhaimsirigh – ar dhaoine tábhachtacha eile acu sin. Lean Breandán Ó hEithir, Pól Ó Draoi, Breandán Delap agus Seán Tadhg Ó Gairbhí den cheird chéanna ina dhiaidh sin, comhthreomhar leis cuid mhór, go dtí gur bhásaigh sé ar an 6 Samhain 2003.

Bhí suim aige i saíocht agus i saol na Gaeilge mar a luadh thuas, ach ba shuim leis freisin an pholaitíocht, an reiligiún, cúrsaí taistil agus an léirmheastóireacht, beag beann ar cheist na teanga féin.

A Óige²

Rugadh Risteárd Ó Glaisne i nDroichead na Bandan i gContae Chorcaí i 1927. Modhach ab ea é agus fuair sé a chuid oideachais sa Scoil Ghramadaí i mBandan agus ina dhiaidh sin i gColáiste na Tríonóide i mBaile Átha Cliath. Chaith sé tréimhsí sna Blascaoidí ag cur lena shaibhreas Gaeilge agus é óg, agus d'oibrigh sé mar mhúinteoir meánscoile agus mar shaoririseoir ar feadh na mblianta ina dhiaidh sin.

Tús na hIriseoireachta

Is ar leathanaigh na nuachtán *Inniu* agus *Amárach* is mó agus is minice a fheicimid toradh obair an Ghlaisnigh. D'oibrigh sé mar shaoririseoir ar an dá pháipéar seo ar feadh shaol na bpáipéar. Tá ailt dá chuid le feiceáil ar *Lá* agus ar *Anois* freisin, agus bhí sé ina cholúnaí Gaeilge ar *The Irish Times* ar feadh tréimhse chomh maith. Scríobhadh sé píosaí do na foilseacháin *Deirdre*, *An tUltach* agus *Comhar* i measc irisí eile, agus bhí a iris féin aige, *Focus*, idir 1958 agus 1966. Mar sin, bhí sé lárnach sna tograí tábhachtacha iriseoireachta uile sa Ghaeilge a tháinig chun cinn sa dara leath den fhichiú haois, agus iriseoireacht na Gaeilge faoi chomaoin aige dá réir.

Bhain cuid de na leabhair a scríobh sé le ceird na hiriseoireachta freisin, go sonrach *Don Ábhar Saoririseora* (1980), ina gcuireann sé comhairle ar iriseoirí óga, ag tarraingt ar a chuid taithí féin, agus *Eagarthóir*, a foilsíodh tar éis a bháis in 2005, agus a bhfuil cur síos ann ar an tréimhse a chaith sé ina eagarthóir ar an iris *Focus*. Scríobh sé leabhar faoi Raidió na Gaeltachta freisin inar phléigh sé stair an Raidió agus ábhar na hiriseoireachta craolta trí chéile.

2 Féach: Ní Uigín, D. (1995b): 84-5 agus www.ainm.ie.

I measc na leabhar eile leis bhí beathaisnéisí, leabhair staire agus ábhar a bhain le cúrsaí creidimh, ach tá rian an iriseora le tabhairt faoi deara i ngach ceann acu. Níor shaothraigh an Glaisneach an litríocht riamh cé gur léirmheastóir bisiúil a bhí ann; is téamaí tráthúla iad téamaí a chuid leabhar³ – téamaí iriseoireachta – agus ar ndóigh, is cnuasaigh d’ailt a foilsíodh roimhe sin ar nuachtáin agus ar irisí atá i roinnt dá chuid leabhar chomh maith.

Tuairimí an Ghlaisnigh ar Iriseoireacht Ghaeilge a linne

Dúirt Ó Glaisne san *Irish Times* i 1982 (‘Plan to amalgamate Irish papers opposed’, 10 Meitheamh), in alt inar phléigh sé deireadh an nuachtáin *Inniu*, gurbh é an éacht a rinne an páipéar sin an Ghaeilge a chur in oiriúint do shaol na fichiú haoise, agus gan aon amhras bhí an Glaisneach féin páirteach, lárnach san obair sin, mar a luadh thuas. Scríobh sé san alt:

The contribution which Inniu has made to the emergence of an Irish capable of dealing efficiently with everyday 20th century life in all its facets without seriously endangering the basic character of the language is universally acknowledged and over the years has affected untold thousands of people in our society...

Léiríonn scríbhinní an Ghlaisnigh féin a mháistreacht ar an teanga agus an stíl réidh a chleacht sé agus cúrsaí reatha á bplé aige. Rinne Ó Glaisne idirdhealú tábhachtach idir an tuairisceoir agus an colúnaí in agallamh a chuir an scríbhneoir seo air i mí na Nollag 1992. Mhínigh sé ansin gurbh fhéidir leis an gcolúnaí a bheith suibíachtúil agus é ag scríobh, ach nár mhór don tuairisceoir a bheith neodrach agus tuairisc á tabhairt aige – rud bunúsach i saol na hiriseoireachta, ar ndóigh. Mhaígh sé freisin, áfach, nár cheart don tuairisceoir a bheith ‘ró-neodrach’, mar a dúirt sé féin, mar go mbeadh an tuairisc leamh dá seasfadh sé siar go hiomlán ón rud a bhí ag tarlú. Cheap sé nár mhór dearcadh spéisiúil agus láidir a bheith ag eagarthóirí nuachtáin agus mhaígh sé:

An té nach gcreideann i rud ar bith... ar cuma éigin bhí an easpa sainmhínte i gceist... agus ní thugann sé sin seans duit do chuid sainmhínte féin a oibriú amach – rud a dhéanann tú má tá tú ag streachailt leis an duine... (Ó Glaisne, 1992)

Nuair a pléadh dearcadh an nuachtáin *Inniu* leis, dúirt Ó Glaisne san agallamh céanna nár cheart ‘locht a fháil ar *Inniu*... má bhí seasamh ginearálta, Críostaí aige mar ní laincis liom é. Is dúshlán ag páipéar an creideamh Críostaí ar an gcaoi sin.’ Shíl Ó Glaisne, áfach, nár fheil post an eagarthóra do Chiarán Ó Nualláin,

3 Tá liosta a chuid leabhar le fáil ag deireadh an ailt seo.

eagarthóir *Inniu* ar feadh shaol iomlán an nuachtáin beagnach – ‘Fear mór intleachta’ a bhí ann, a dúirt sé, ‘ag déanamh rudaí suaracha’. Ag tagairt don cholún ‘Amaidí’ a scríobh Ó Nualláin a bhí sé sa chás sin. In áit eile, dúirt an Glaisneach faoin Nuallánach (1982: 16):

Ciarán Ó Nualláin was a man of acute (and, like his brother, satiric) mind, of prodigious energy and of civilised interests – his pleasures range from the Latin classics and Beethoven to chess and Spanish...

Dúirt sé freisin go mbeadh ‘cáil idirnáisiúnta air siúd dá rachadh sé le Béarla’, cé gur mhaígh sé go raibh Gaeilge Uí Nualláin ‘beagán tanaí ar uairibh’ (Ó Glaisne, 1992). Is spéisiúil an ní é nárbh ionann an iriseoireacht agus an léann, dar leis an nGlaisneach, agus ina aigne siúd b’intleachtóir a bhí sa Nuallánach ‘ag déanamh rudaí suaracha’ nuair ba cheart dó a bheith ag saothrú na litríochta, b’fhéidir. Ba léir freisin nár mheas an Glaisneach féin é féin mar intleachtóir agus é i mbun pinn; ba thráchtairacht ar an saol a bhí ar bun aige ina chuid iriseoireachta.

San agallamh céanna úd i 1992, phléigh Ó Glaisne dearcadh lucht *Inniu* i leith na Gaeltachta agus dúirt nach ‘raibh a ndearcadh faoin nGaeltacht sláintiúil, dar liomsa, rachainnse chomh fada sin’ (Ó Glaisne, 1992).⁴ Mhínigh sé, áfach, gur bhraith Ciarán Ó Nualláin ‘agus bhraith a lán againn’, a dúirt sé, ‘go gcaithfí a chruthú go raibh an Ghaeilge inchurtha, in ann, ag saol na cathrach’. Is fiú cuimhneamh, áfach, gur thacaigh sé le Peadar Ó Ceallaigh, eagarthóir an nuachtáin Ghaeltachta *Amárach*, agus é ag scríobh go minic agus go rialta don pháipéar sin, fiú murar aontaigh sé le dearcadh an Cheallaigh ar cheisteanna teanga agus ar ról na Gaeltachta san athbheochan teanga.

Maidir le Proinsias Mac an Bheatha, a bhí i gceannas ar Ghlúin na Buaidhe, an eagraíocht a bhunaigh *Inniu*, dúirt Ó Glaisne (i léirmheas a scríobh sé ar *Téann Buille le Cnámh* le Mac an Bheatha, *Inniu*, 2 Nollaig 1983)⁵ gur:

...furasta goilleadh air, déarfainn. Ar nós go leor de bhunadh Chúige Uladh, tá sé chomh bog agus atá sé cruu. Caithfidh mé a admháil go bhfaighinn difríocht an-mhór idir saghasanna éagsúla iriseoireachta atá faighte againn uaidh sna páipéir agus sna hirisí – lorg an duine fhásta ar fad ar chuid di, ach cineál saontachta ag baint le cuid eile di...

4 Féach freisin: Ní Uigín, D. (1995b): 101.

5 Féach freisin: Ní Uigín, D. (1995b): 92.

Ba é a mheas ar Earnán de Blaghd, colúnaí eile de chuid *Inniu*, gur coinníodh é

...i bhfad ró-fhada mar cholúnaí ar chúrsaí reatha...ní fhéadfadh Earnán a bheith ag cur síos ar chúrsaí reatha ann chomh fada agus a rinne seisean é gan athrá go leor a bheith ina chuid alt: mo léir, ar cheisteanna áirithe, in áit féachaint leis an athrú (*sic*) a sheachaint, is amhlaidh a rinne an Blaghdach é d'aonúim toisc gur phrapagandóir neamhnáireach é faoi chúis ba mhór aige – b'amhlaidh dó faoina chuid scríbhneoireachta ar scéal na Sé Chontae sna caogaidí agus sna seascaidí. (Ó Glaisne, 1983: 49).

Níor chuir an Glaisneach fiacail ann agus é i mbun pinn. Mar a deir Seán Ó Cearnaigh faoi in *Scríbhneoirí na Gaeilge 1945-1995*: 'Mar shaoririseoir bhí sé d'acmhainn aige bheith neamhspleách ar claonta (*sic*) eagarthóireachta na meán' (170).

Agus an nuachtán *Amárach* á phlé, labhair Risteárd Ó Glaisne faoi Pheadar Ó Ceallaigh, eagarthóir an nuachtáin, agus dúirt '...ní mór do dhuine a bheith corr chun páipéar Gaeilge a chur ar bun' (Ó Glaisne, 1992). Bhí Peadar Ó Ceallaigh ina eagarthóir ar *Amárach* ó bunaíodh an nuachtán i 1956, gur bhog an nuachtán siar go Conamara i 1974, agus ar feadh sé mhí eile ina dhiaidh sin. Ní raibh foireann lánaimseartha ag an nuachtán go raibh sé lonnaithe i gConamara, agus roimhe sin ba iad Peadair Ó Ceallaigh féin, Dónall Mac Amhlaigh agus Risteárd Ó Glaisne na scríbhneoirí ba thábhachtaí a chuir ailt ar fáil don nuachtán. Dúirt sé faoi *Amárach* san alt úd in *The Irish Times* (10 Meitheamh 1982):

Amárach has had as its primary aim a service to the Gaeltacht area. Its progress has always been decidedly precarious, and it has not enjoyed widespread support in the Gaeltacht, lacking the wherewithal to process local news quickly, to initiate relevant features or to establish appropriate distribution procedures in far-flung pockets...

Mhaígh Ó Glaisne i gcás an nuachtáin *Lá* go raibh 'uaireanta ann blianta éigin ó shin agus níorbh í an Ghaeilge ar chor ar bith an rud a d'fhoilseoidís'. Bhraith sé 'mífhreagracht bheag ag Gearóid (Ó Cairealláin) cé gur duine álainn é ar bhealaí eile' (Ó Glaisne, 1992). Easpa cúraim i gcás na Gaeilge a bhí ag déanamh imní dó sa chás sin, ach luaigh sé, mar sin féin, go raibh 'íorónachas' ag baint le *Lá* nach raibh le sonrú ar *Inniu*, cé go raibh an tUltachas le sonrú go láidir sa dá nuachtán. Cé go raibh an t-ionracas ina thréith láidir ag Ó Glaisne féin, bhíodh a chuid tuairimí tomhaiste agus cothrom, agus ní raibh sé d'aidhm aige daoine a mhaslú má bhí sé cáinteach orthu. I gcás *Lá*, thuig sé, ar ndóigh, na dúshláin a bhí ag lucht a fhoilsithe sna 1980í i dTuaisceart Éireann agus thacaigh sé lena gcuid iarrachtaí trí ailt agus léirmheasanna a scríobh don nuachtán go rialta.

Iriseoireacht an Ghlaisnigh: Samplaí

Scríobh an Glaisneach ar réimse leathan ábhar ach tagann ceithre théama chun cinn go mór nuair a dhéantar scagadh ar a chuid scríbhinní iriseoireachta: cúrsaí taistil, daoine tábhachtacha i saol na Gaeilge, cúrsaí litríochta agus léirmheastóireachta, agus cúrsaí creidimh.

Rinne Risteárd Ó Glaisne roinnt mhaith taistil i rith a shaoil, agus bhí go leor den Eoraip feicthe aige. Faightear tuairiscí ar na turais seo go dtí an Mhór-Roinn ar *Inniu* agus ar *Amárach* i gcaitheamh na mblianta. Sa tréimhse a bhí i gceist, bhí nuaíocht ag baint leis an ábhar a scríobh sé, nuair nach raibh taisteal ar bun go forleathan ag gnáthmhuintir na hÉireann. Thug na sleachta seo léargas iontach ar a raibh ag tarlú ar an Mór-Roinn ag an am agus ba thuairiscí eolasacha, taighdebhunaithe iad, a d'fhéach le tuiscint a thabhairt do lucht a léite ar an saol mar a bhí sna tíortha a bhí i gceist. Bhí nuaíocht ag baint leis an teanga a chleacht Ó Glaisne sna sleachta seo freisin. Le linn 1966, mar shampla, foilsíodh sraith alt leis faoin Mór-Roinn ar *Inniu*, agus sna hailt seo phléigh sé cúrsaí polaitíochta, staire agus reiligiúin sna tíortha a raibh sé ag taisteal iontu ag an am.

Bhíodh colúin le Risteárd Ó Glaisne ar *Inniu* ó bunaíodh an páipéar, agus ar an 5 Nollaig 1952, tá alt ar *Inniu* faoin nGlaisneach féin sa cholún 'Comhaimsirigh'. Léiríonn an t-alt seo faoi féin an meas a bhí tuillte aige fiú ag an am sin mar scríbhneoir agus mar iriseoir.⁶

Fear mór agallamh agus beathaisnéise a bhí sa Ghlaisneach agus tá sraith agallamh aige le daoine mór le rá i saol na Gaeilge ar *Inniu* ag tús na seachtóidí. I measc na ndaoine ar cuireadh agallamh orthu bhí Leon Ó Broin (19 Márta 1971), Séamus Ó Néill (2 Aibreán 1971), Seán de Fréine (16 Aibreán 1971), Breandán Ó Doibhlin (23 Aibreán, 1971), Máirtín Ó Direáin (30 Aibreán 1971), Dónall Mac Amhlaigh (14 Bealtaine 1971), Seán Ó Riordáin (21 Bealtaine, 1971), Proinsias Mac a'Bheatha (18 Meitheamh 1971), Liam S. Gógan (25 Meitheamh 1971), Seosamh Ó Duibhginn (3 Márta 1972), Proinsias Mac Aonghusa (21 Aibreán 1972), Tarlach Ó hUid (14 Iúil 1972), Eoghan Ó Tuairisc (28 Iúil 1972), Breandán Ó hEithir (8 Meán Fómhair 1972), Michael Davitt (9 Feabhra 1973) agus go leor eile nach iad. Is an-léiriú iad na hagallaimh ar ghnéithe éagsúla de shaol na Gaeilge ag an am, idir an litríocht, an pholaitíocht agus obair na n-eagraíochtaí teanga, agus d'fhág an obair agallóireachta seo gur chuir an Glaisneach aithne mhaith ar na príomhphearsain a raibh baint acu le saol na Gaeilge ag an am.

Rinne sé léitheoireacht leathan, mar a luadh thuas, agus bhí suim aige i gceird na léirmheastóireachta. Sna 1990í, rinneadh go leor léirmheastóireachta ar an nuachtán *Anois* i gcolún den teideal 'Léite Pléite', agus tá léirmheasanna anseo ag leithéidí Alan Titley, Thomáis Mhic Shíomóin, Nollag Uí Ghadhra, Phádraig Uí Snodaigh, Ré Uí Laighléis, agus, ar ndóigh, ag Risteárd Ó Glaisne. Feictear léirmheasanna litríochta go rialta

6 I measc na ndaoine eile a pléadh sa cholún seo bhí Proinsias Ó Conluain (27 Deireadh Fómhair 1950), Pádraig Óg Ó Conaire (3 Samhain 1950), Earnán de Blaghad (10 Samhain 1950), Niall Ó Domhnaill (17 Samhain 1950), Donn S. Piatt (1 Nollaig 1950).

aige ar leathanaigh *Inniu* agus ba mhinic léirmheasanna aige ar an bpáipéar *Amárach* agus ar fhoilseacháin eile freisin. Sa chás seo, ba bhall é de thraidisiún na léirmheastóireachta a tosaíodh le linn na hAthbheochana ar leathanaigh *An Claidheamh Soluis* le Pádraig Mac Piarais, agus chuir sé an-bhéim ar fheidhm agus ar thábhacht na léirmheastóireachta le tacú le litríocht na Gaeilge. Nuair a tháinig Raidió na Gaeltachta ar an saol, scríobhadh sé léirmheasanna ar chláir a craoladh ar an stáisiún agus ar chláir Ghaeilge theilifís ar Raidió Teilifís Éireann.

Chomh fada siar leis an 31 Iúil 1956 ar *Inniu*, tá an chéad cheann de dhá alt leis an nGlaisneach faoi cheangal na bProtastúnach leis an nGaeilge, agus ba mhinic dó ag scríobh faoin ábhar seo ar irisí agus ar nuachtáin na linne – i mBéarla agus i nGaeilge. D’fhoilsigh sé an leabhar Béarla *To Irish Protestants* i 1991, agus an leabhar Gaeilge *Modhaigh: Scéal pobail – Scéal eaglaise* i 1999, agus ba rímhnic dó ag iarraidh dáimh a chruthú idir an Protastúnachas agus an Ghaeilge – nó le bheith níos cruinne faoi, ag iarraidh an dáimh a chreid sé a bhí ann go nádúrtha a léiriú. Foilsíodh agallamh a chuir sé ar Ian Paisley ar eagrán 9 Deireadh Fómhair 1964 de *Inniu*, agus ar ndóigh, scríobh sé leabhar faoin bhfear céanna i 1971 – *Ian Paisley agus Tuaisceart Éireann*. Tá alt suimiúil aige faoi Neilí Ní Bhriain, a bhunaigh an iris Phrotastúnach *An tEaglaiseach Gaedhealach* in *Feasta* (Lúnasa agus Meán Fómhair 1979) freisin, agus scríobh sé beathaisnéis Thomáis Uí Fhiaich (1990), Phádraig Uí Fhiannachta (1995) agus Cosslett Uí Chuinn (1995) freisin.

Conclúid

Mar sin céard é oidhreacht an Ghlaisnigh? Agus an fiú breathnú ar a shaothar iriseoireachta in athuair? Ba cheart cinnte meas a bheith ar a shúil ghéar agus ar a ghuth láidir neamheaglach, neamhspleách. Ba cheart an t-intleachtóir, an tráchttaire, an t-iriseoir, an t-éacúiméinicí a cheiliúradh. Is fiú d’iriseoirí an lae inniu éisteacht lena chomhairle faoi cheird na hiriseoireachta. Molann sé in *Don Ábhar Saoririseora* (1980: 11) mar shampla gur ‘...fearr cloí le mór-smaoineamh soiléir éifeachtach amháin...’ agus molann sé freisin (1980: 29):

Léigh leabhair le Seosamh Mac Grianna, le ‘Máire’, le Niall Ó Dónaill, le Pádraig Óg Ó Conaire, le Tomás Bairéad, le Pádraig Ua Maoileoin nó cainteoirí dúchais eile a bhfuil Gaeilge shuibhir liofa (sic) curtha ar phár acu. Léigh ailt le Breandán Ó hEithir nó le Dónall Mac Amhlaigh – féach chomh beo nádúrtha agus atá an Ghaeilge acusan i slite éagsúla.

Comhairle chiallmhar gan aon dabht, agus comhairle a chabhródh le duine ar bith a rachadh i mbun na hiriseoireachta Gaeilge.

Teastaíonn anailís níos géire ar chaighdeán agus ar ábhar a chuid scríbhinní ná mar a dhéantar anseo thuas, agus beidh deis é sin a dhéanamh in ailt eile amach anseo, ach ba dheas liom, áfach, críochnú le scéilín pearsanta, a léiríonn, a lách is a bhí Risteárd Ó Gaisne agus é ag plé le mac léinn óg máistreachta cúig bliana fichead ó shin. Nuair a bhí an tráchtas máistreachta úd críochnaithe, cuireadh cóip chun bealaigh chuige. Fuarthas freagra ar ais uaidh tamaillín ina dhiaidh sin, agus dúradh an méid thíos ann (Litir, 18 Nollaig 1993).

...Ta fíor-áthas orm cóip den tráchtas seo a bheith agam, agus chun nach mbeidh tú go dona thíos lena chur chugam, seo istigh £20 chun cuidiú leat na costais a ghlanadh. Níl a fhios agam an bhfuil sin iomarcach nó easnamhach, ach nóta seachas seic a chuirim chugat ar eagla nach mbrisfeá an seic, agus ar do bhás ná cuir an t-airgead ar ais chugam: tá sé tábhachtach agam nach gcuirfeá. Is saor liomsa é a bheith agam ar an airgead sin.

Más féidir liom cuidiú leat in am ar bith ar shlí ar bith amach anseo, déan teagmháil liom...

Beannacht Dé ort.

Risteárd

Is léiriú níos soiléire, níos cruinne a bhfuil anseo ar an gcineál fir a bhí sa Ghlaisneach ná aon chur síos a d'fhéadfaí a dhéanamh in alt acadúil. Táim buíoch de.

Aguisín: Liosta de na Leabhair a scríobh Risteárd Ó Glaisne:

- Bun-Ghaeilge; a concise guide to Irish*, 1962
Ian Paisley agus Tuaisceart Éireann, 1971
Raon mo Shiúil, 1972
Saoirse na mBan, 1973
Curriculum Vitae, 1973
Ceannródaithe, 1974
Scríbhneoirí na Nua-Ré, 1974
Conor Cruise O'Brien agus an Liobrálachas, 1974
Cuairt Ghearr: spleachadh ar na Stáit Aontaithe, 1975
Cad deir tú leis na hAlbanaigh? 1978
Don Ábhar Saoririseora, 1980
Raidió na Gaeltachta, 1982
Cúis náire – agus bróid: Proinsias Ó Mianáin agus cearta Gael, 1988
Tomás Ó Fiaich, 1990
To Irish Protestants, 1991
Dúbhglas de hÍde, 1991-93 (2 iml.)
Gaeilge i gColáiste na Tríonóide 1592-1992, 1992
Teilhard de Chardin i gcuibhrinn Éireannach, 1994
Pádraig Ó Fiannachta, 1995
Cosslett Ó Cuinn, 1995
Niall Brunicardi, 1997
Modhaigh: Scéal pobail – Scéal eaglaise, 1998
Denis Ireland, 2000
De bhunadh Protastúnach nó rian Chonradh na Gaeilge, 2000
Dí-armáil nó díothú: Éire, an Eoraip, an Domhan, 2001
Cearbhall Ó Dálaigh, 2001
Coláiste Moibhí, 2002
Esperanto: teanga idirnáisiúnta, 2004
Eagarthóir, 2005
Éire agus an Eite Chlé, 2007

Leabharliosta

Leabhair

Mac an Bheatha, P., (gd) *I dTreo na Gréine*. Baile Átha Cliath: Foilseacháin Náisiúnta Teoranta.

Mac an Bheatha, P., (1967) *Téid Focal le Gaoith*. Baile Átha Cliath: Foilseacháin Náisiúnta Teoranta.

Mac an Bheatha, P., (1983) *Téann Buille le Cnámh*. Baile Átha Cliath: Foilseacháin Náisiúnta Teoranta.

Ó Cearnaigh, S., (1995) *Scríbhneoirí na Gaeilge 1945-1995*. Baile Átha Cliath: Comhar Teoranta.

Ó Glaisne, R., (1973) *Saoirse na mBan*. Baile Átha Cliath: Cló Grianréime.

Ó Glaisne, R., (1974) *Scríbhneoirí na Nua-Ré, Iml. 1. Ceannródaithe: Tuairisc Iriseora*. Baile Átha Cliath: Foilseacháin Náisiúnta Teoranta.

Ó Glaisne, R., (1980) *Don Ábhar Saoriseora*. Baile Átha Cliath: Foilseacháin Náisiúnta Teoranta.

Ó hUid, T., (1960) *Ar Thóir mo Shealbha*. Baile Átha Cliath: Foilseacháin Náisiúnta Teoranta.

Ó hUid, T., (1985) *Faoi Ghlas*. Cathair na Mart: Foilseacháin Náisiúnta Teoranta.

Ailt

‘Guaire’, (1984) ‘Inniu, Lá agus Anois’. *An tUltach*. Deireadh Fómhair, 25.

Mac an Bheatha, P., (1985) ‘Gaeilge Uladh i mBaile Átha Cliath’. *An tUltach*. Nollaig, 20.

Ní Uigín, D., (1992) ‘Deirdre’. *An tUltach*. Nollaig, 34-9.

Ní Uigín, D., (1995a) ‘Amárach: Nuachtán faoi bhreith an bháis ón tús’. *Comhar*. Márta agus Bealtaine, 18-21, 15-8.

- Ní Uigín, D., (1995b) 'Craobh na hAiséirí, Glún na Buaidhe agus Bunú Inniu.' *Irisleabhar Mhá Nuad*, 75-110.
- Ó Cairealláin, G., (1993) 'Stairsheanachas Lá'. *Lá*. 11 Feabhra, 7.
- Ó Gadhra, N., (1975) 'Nuachtán Gaeltachta?' *Comhar*. Iúil, 14-6.
- Ó Glaisne, R., (1979) 'Neilí Ní Bhriain'. *Feasta*. Lúnasa, 20-3 agus Meán Fómhair, 13-8.
- Ó Glaisne, R., (1982) 'Plan to amalgamate Irish papers opposed'. *The Irish Times*, 10 Meitheamh, 16.
- Ó Glaisne, R., (1983) 'Mó Léirmheas ar Inniu'. *Inniu*, Márta, 49.
- Ó Glaisne, R., (1984) 'deValera and the Press: A Case Study in the History of Politics'. M.P. Hederman & Kearney, R. (eag.) *Media and Popular Culture*. Iml. 8, Uimh. 2, 1984 de *The Crane Bag*. 34-9.
- Ó Glaisne, R., (1988) 'An Moinsíneoir Pádraig Eric Mac Fhinn'. Ó Fiannachta, P. (eag.) *Irisleabhar Mhá Nuad*, 125-43.
- Ó Glaisne, R., (1990) 'Protastúnaigh agus Conradh na Gaeilge'. Prút, L. (eag.) *Dúchas 1986-1989*. Baile Átha Cliath: Coiscéim. 237-62.
- Ó Glaisne, R., (1994) 'Douglas Hyde and the United States'. Thomas W. Ihde (eag.) *The Irish Language in the United States, A Historical, Sociolinguistic, and Applied Linguistic Survey*. Westport, USA: Bergin and Garvey. 9-17.
- Ó hUid, T., (1984) 'Nuachtán Náisiúnta na nGael'. *Comhar*. Meán Fómhair, 6-7.
- Ó Murchú, M., (1984) 'Nuachtáin'. *An tUltach*. Mí na Nollag, 7-10.

Foinsí Leictreonacha

www.ainm.ie

Milne, K., (2014) Nóta Beathaisnéise faoi Risteárd Ó Glaisne, *Dictionary of Irish Biography on line*. Le fáil ag <http://dib.cambridge.org/quicksearch.do;jsessionid=5290FE4B703BBF6A985B12289E965F0F> (Léite: 1 Lúnasa 2016).

Eile

Ó Glaisne, R., (1992 & 1993) Comhfhreagras pearsanta le húdar an ailt.

Ó Glaisne, R., (1992) Agallamh le húdar an ailt.

The Irish Independent (2003) Tuairisc Bháis Risteárd Uí Ghlaisne, 23 Samhain.

The Irish Times (2003) Tuairisc Bháis Risteárd Uí Ghlaisne, 15 Samhain.

Ailt le Risteárd Ó Glaisne ar na nuachtáin agus na hirísí a leanas: *Amárach, Anois, Comhar, Deirdre, Inniu, Lá*.

Oideolaíocht an Trasteangaithe i mBunscoileanna na hÉireann: Páipéar Seasaimh ar a Poitéinseal i gComhthéacsanna Áirithe

Conchúr Ó Brolcháin

<https://doi.org/10.13025/5e36-a046>

Réamhrá

Is fealsúnacht oideachais é an trasteangú (*Trawsieithu* sa Bhreatnais agus *Translanguaging* sa Bhéarla) atá tagtha go mór chun cinn le fiche bliain anuas i réimse an oideachais dháttheangaigh. Tagraíonn sé d'idéolaíocht mhúinteoireachta ina ligtear do dhaltaí scoile a *répertoire* iomlán teanga a úsáid sa seomra ranga, chun cumarsáid éifeachtach a dhéanamh, gan a bheith teoranta do theanga ainmnithe, oifigiúil amháin. Tháinig an téarma 'trasteangú' chun cinn sa Bhreatain Bheag chun cur síos a dhéanamh ar na cleachtais chumarsáide atá ag daltaí dátheangacha maidir le dhá theanga a úsáid in aon cheacht amháin, '*Translanguaging is the process of making meaning, shaping experiences, gaining understanding and knowledge through the use of two languages*' (Baker, 2011: 228). Téann an fhealsúnacht seo in aghaidh na tuisceana reatha i measc roinnt oideachasóirí, gur ceart teangacha a scaradh go hiomlán óna chéile sa seomra ranga. Tugtar saoirse do dhaltaí úsáid a bhaint as dhá theanga ionas go mbeidh siad in ann cumarsáid níos éifeachtaí a dhéanamh agus déantar neamhaird iomlán den chur chuige '*two solitudes*' ina scagtar dhá theanga go hiomlán óna chéile san fhoghlaim (Cummins, 2008). I mbunscoileanna na tíre seo ina bhfuil mionlach ag labhairt teanga áirithe sa seomra ranga (An Pholainnis, An Fhraincis nó An Araibis, mar shampla), chiallódh fealsúnacht mar seo go bhféadfadh an múinteoir ranga ceacht a mhúineadh trí Bhéarla (T2 na ndaltaí sin) nó trí Ghaeilge (T3 na ndaltaí), ach ina dhiaidh sin ligean dóibh an t-ábhar a phlé agus gníomhaíocht ranga a dhéanamh ina máthairtheanga féin (T1). Bheadh aiseolas le tabhairt acu trí Bhéarla tar éis na gníomhaíochta ag deireadh an cheachta agus iad ag gluaiseacht ó theanga go teanga gan constaic ar bith. Braitear anois go mbaineann buntáistí áirithe do na daltaí i gcur chuige mar seo. Láidritear féiniúlacht na ndaltaí trí thacaíocht a léiriú dá

máthairtheanga; méadaítear ar a dtuiscint ar an ábhar idir lámha agus iad i mbun oibre sa teanga is nádúrtha dóibh, agus tugtar deis luachmhar dóibh an dátheangachas, nó an t-ilteangachas fiú, a bhaint amach (García, 2009a; García & Wei, 2014).

Tá an páipéar seasaimh seo tábhachtach mar go n-aithníonn sé inmhianaitheacht agus poitéinseal oideolaíocht an trasteangaithe i suíomhanna éagsúla oideachais dháttheangaigh. Ag an am céanna, áfach, soiléirítear srianta na hidé-eolaíochta i gcomhthéacs mionteangacha atá i mbaol. Sa seomra ranga ina bhfuil an Ghaeilge á múineadh, mar shampla, léiríodh nach ndéanfaí mórán cumarsáide trí Ghaeilge nuair a thabharfaí cead do dhaltáí scoile a rogha teanga a úsáid (Hickey, 2001) agus nach féidir leo ‘aschur faoi bhrú’ (Swain, 1993) leordhóthanach a fháil chun ardchumas a bhaint amach sa sprioctheanga. Tá géarghá le hardú feasachta i dtaobh oideolaíocht an trasteangaithe agus le tuiscint a fhorbairt i measc oideachasóirí maidir le tábhacht an chomhthéacs sna suíomhanna oideachais ina gcuirtear i bhfeidhm í. Breathnófar ar dtús ar na féidearthachtaí teagaisc agus foghlama a ghabhann le hoideolaíocht an trasteangaithe.

1. An Mianach atá i nduine ó thaobh Oideolaíocht an Trasteangaithe de

Níl aon amhras ach gur idé-eolaíocht inspioráideach é an trasteangú ar go leor bealaí sa chaoi a soláthraíonn sé paraidím úr don phlé ar nádúr na foghlama dátheangaí agus ar sholáthar an oideachais dháttheangaigh agus ilteangaigh. Maítear anois gur rud ‘normálta’ é an trasteangú i gclanna agus i bpobail dháttheangacha agus ilteangacha ar fud an domhain ina mbaineann cainteoirí úsáid chuimsitheach as a stór, nó *répertoire* iomlán teanga, chun cumarsáid éifeachtach a dhéanamh (García & Wei, 2014: 23). Baineann níos mó solúbthachta le fealsúnacht mar seo nuair a chuirtear sa chomhthéacs oideachais é mar nach mbreathnaítear ar chleachtais an dalta dháttheangaigh ó pheirspeictíocht an easnaimh. Cuirtear an cainteoir i gcroílár na hidirghníomhaíochta agus aithnítear dlísteacht a chleachtais teanga. Taobh istigh den seomra ranga, tagraíonn sé do theoric agus do chleachtais oideolaíochta ina n-athraítear teanga an ionchuir agus teanga an aschuir le linn ceachta i ‘bparadacs an trasteangaithe’ (Lewis, Jones & Baker, 2012). Níos mó ná cleachtas nó teoric oideachais, áfach, aithnítear anois gur gluaiseacht idé-eolaíochta é an trasteangú ina mbreathnaítear ar chumarsáidíú an dátheangaigh mar rud nádúrtha seachas mar fhadhb atá le réiteach:

...the conceptualisation of translanguaging is ideological. The term reflects a movement from considering languages as separate to integration, from diglossic to a heretoglossic view of the minority-language world, from ideology that expresses the advantages of additive bilingualism where languages in the brain, classroom, and street act simultaneously and not sequentially, with efficient integration and not separation (Lewis, Jones & Baker, 2012: 667).

Tá an abairt dheireanach san alt seo fíorthábhachtach i gcomhthéacs an Churaclaim Chomhtháite Teanga (2016) atá á chur faoi bhráid príomhoidí agus múinteoirí bunscoile faoi láthair, le cur i bhfeidhm ina iomláine sa bhliain 2018. Bunaíodh an curaclam nua comhtháite teanga seo ar an gcoincheap lárnach gur féidir le daltaí bunscoile scileanna teanga a thraschur ón T1 go dtí an T2 agus gur cheart don mhúinteoir ranga aird na ndaltaí a dhíriú ar an gcomhtháthú agus ar an traschur seo (féach: <http://www.curriculumonline.ie/Primary/Curriculum-Areas/Language>). Leagtar amach nádúr an traschuir i dtrí réimse comhtháthaithe: comhtháthú ar scileanna taobh istigh den sprioctheanga, comhtháthú ar scileanna foghlama sna hábhair churaclaim uilig agus, spéisiúil go leor d'oidreachasóirí an trasteangaithe, comhtháthú ó theanga amháin go teanga eile i gcur chuige atá níos solúbtha (Ó Duibhir & Cummins, 2012: 11). Maítear sa cháipéis chéanna:

This requires a flexible approach to curriculum which does not exist at present where English, Gaeilge and modern languages are compartmentalised and little emphasis is placed on encouraging children to transfer skills acquired in one language to the other languages (Ó Duibhir & Cummins, 2012: 10).

Mar shampla nithiúil, samhlaigh, mar shampla, grúpa daltaí as an bPolainn ar scoil sa ghnáthchóras bunscolaíochta i mBaile Átha Cliath, i mBéal Feirste nó i mBéal Átha na Slua. Soláthraíonn oideolaíocht an trasteangaithe deis iontach don mhúinteoir áisiú a dhéanamh ar úsáid na Polainnise sa seomra ranga chun tascanna ar leith a chur i gcrích agus caighdeán foghlama níos airde a chothú. Ag eascairt ó chur chuige mar seo, d'fhéadfaí ceacht staire faoi Éirí Amach na Cásca 1916 a chur i láthair an ranga trí Bhéarla, ach ina dhiaidh sin sna gníomhaíochtaí ranga¹ a bheadh le comhlíonadh ag daltaí, go ndéanfaí grúpáil ar dhaltaí de réir a máthairtheanga (an Pholainnis sa sampla seo) agus lánchead acu a máthairtheanga a úsáid. Cé nach gceapfaí go mbeadh aon chonspóid ag baint le coincheap mar seo, is cosúil gur gluaiseacht i gcoinne an smaointeachais reatha ar mhúineadh teangacha é. Nuair a bhreathnaítear ar shuíomhanna tumoideachais go hidirnáisiúnta, mar shampla, feictear an tréaniarracht a dhéantar chun teangacha a scaradh óna chéile, ach go háirithe sa chás ina mbíonn mionteanga á cur chun cinn (Ó Duibhir, P. *et al.*, 2014). Ar ábhar gaolmhar ach níos cóngaraí don bhaile, feictear go gcuirtear brú ar dhaltaí sna córais Ghaelscolaíochta agus Ghaeltachta sprioctheanga na scoile a labhairt (an Ghaeilge) in ainneoin nach í sin máthairtheanga na ndaltaí go minic. Breathnófar ar impleachtaí oideolaíochta an trasteangaithe sna comhthéacsanna casta seo ar ball, ach toisc gur le Stáit Aontaithe Mheiriceá a shamhlaítear an trasteangú go minic is ansin a rachaidh muid don chéad chuid eile den alt. Tabharfar léargas anois ar straitéisí praiticiúla múinteoireachta agus foghlama i dtaca leis an bhfealsúnacht nua-aimseartha seo a fhíorú i gcomhthéacs an tseomra ranga.

1 Samplaí nithiúla de ghníomhaíochtaí is féidir le múinteoir a dhéanamh: Freagairt do bhunfhoinní staire ón tréimhse, anailís chroneolaíoch ar imeachtaí tábhachtacha nó staidéar ar phríomhcharachtair an Éirí Amach agus ar a bhfealsúnachtaí polaitiúla.

2. Straitéisí Nithiúla Múinteoireachta don Trasteangú sa Seomra Ranga

Ní hamháin nach gcuirtear srian ar chleachtais dhátheangacha i seomraí ranga an trasteangaithe, ach iarrtar go sonrach ar dhaltaí an trasteangú seo a dhéanamh ar bhealach struchtúrtha, réamhbheartaithe, córasach. Ina réamhrá do threoirleabhar d'oideachasóirí, déanann Celic & Seltzer (2011) cur síos ar straitéisí éifeachtacha chun an trasteangú a éascú i seomraí ranga. Tá an liosta thíos bunaithe ar obair na beirte sin, ach é curtha in oiriúint sa chuid seo do phobal léitheoireachta na Gaeilge. Tá sé tábhachtach arís an comhthéacs a aithint; is é sin go bhfuil na húdair ag cur síos ar sheomraí ranga ina bhfuil an Spáinnis á labhairt mar T1 ag daltaí ón gcúlra teanga sin, ach iad ag freastal ar chláir oideachais i Stáit Aontaithe Mheiriceá a fheidhmíonn go príomha trí Bhéarla. Maidir le comparáid a dhéanamh leis an soláthar oideachais a chuirtear ar fáil in Éirinn, ba chónagaraí é d'eispéreas an dalta as an bPolainn leis an bPolainnis mar mháthairtheanga ná daltaí arb í an Ghaeilge a gcéad teanga.

3.1 Idirdealú san Obair Ghrúpa

Maidir le straitéisí úsáideacha trasteangaithe a chur i bhfeidhm, moltar gur cheart seomra ranga atá páistelárnach a chothú, ina suíonn daltaí le chéile i ngrúpaí teanga chun comhoibriú go cumarsáideach ar thascanna praiticiúla. Méadaítear ar na deiseanna trasteangaithe do dhaltaí nuair a iarrtar orthu a bheith ag plé, ag idirbheartú agus ag próisiú eolais i ngrúpaí chun gníomhaíochtaí foghlama a chur i gcrích. D'fhéadfadh daltaí freagairt do phictiúr staire, fadhbanna matamaitice a réiteach nó téacs tíreolaíochta a léamh sna grúpaí teanga seo. Má dhéantar obair ghrúpa sa chaoi seo atá dalta-threoraithe, ach go hiomlán faoi stiúir an mhúinteora agus i ngrúpaí atá bunaithe ar mháthairtheanga na rannpháirtithe, tarlóidh an trasteangú agus an scafláil foghlama go nádúrtha.

3.2 Úsáid Teangacha Éagsúla le linn Ceachta

Is gá deiseanna a chur ar fáil do dhaltaí a bheith ag plé, ag machnamh, ag idirbheartú agus ag tabhairt aiseolais tríd an teanga a roghnaíonn siad féin, ach an cur i láthair ag deireadh an cheachta a dhéanamh trí sprioctheanga na scoile (an Béarla i bhformhór scoileanna na hÉireann nó an Ghaeilge sa chomhthéacs Gaeltachta agus Gaelscolaíochta). Cuir i gcás Cairt ETF² (*KWL Chart*) maidir le truailliú uisce san abhainn áitiúil. Déanann daltaí seisiún ransaithe smaointe maidir lena n-eolas ar an topaic, chomh maith le ceisteanna a bheadh acu agus eolas atá siad ag iarraidh a fháil amach. Is féidir leo a máthairtheanga a úsáid don chuid seo den cheacht, ach

2 KWL Chart. K=What you Know, W=What you Want to know, L=What you've Learned.

Cairt ETF. E= An tEolas atá agam faoin ábhar, T=an t-eolas a Theastaíonn uaim ón gceacht seo, F=an t-eolas a d'Fhoghlaim mé.

an t-eolas a roinnt leis an rang ar fad i T1 na scoile ionas go gclárófar a gcuid tuairimí go lárnach in éineacht le tuairimí na ndaltaí eile sa rang. Do dhaltáí ar chumas níos ísle teanga, thabharfaí cead dóibh smaointe a aistriú óna máthairtheanga go dtí T1 na scoile. Do dhaoine ar chumas níos airde i dT1 na scoile, beidh siad in ann an t-eolas atá cláraithe ag an ngrúpa ar an gcairt ETF a rá os ard i sprioctheanga na scoile. Is fiú tascanna a thabhairt do dhaltáí ina ndéanann siad cur i láthair i dteanga amháin agus anailís i dteanga eile:

- Cruthaíonn daltaí cur i láthair as Béarla ag baint úsáide as *PowerPoint*. Déanann na daltaí an cur i láthair tríd an máthairtheanga féin atá acu.
- Scríobhann daltaí dán nó amhrán ina máthairtheanga ach déanann siad anailís ar na teicnící liteartha atá in úsáid iontu trí Bhéarla.

3.3 Tascanna Scríbhneoireachta

Ba chóir don mhúinteoir deiseanna scríbhneoireachta a chur ar fáil do dhaltáí ina dtugtar cead dóibh a rogha teanga a úsáid; dialanna foghlama a choinneáil, mar shampla, smaointe a bhreacadh síos, nótaí ranga a ghlacadh nó machnaimh a dhéanamh.

3.4 Míreanna Dáttheangacha a Chruthú

Is fiú gníomhaíochtaí a chur ar bun sa seomra ranga ina bhfuiltear ag súil le mír dháttheangach ag an deireadh – scéal, fógra nuachtáin, feachtas toghchánaíochta nó píosa filíochta atá dáttheangach a chumadh, mar shampla – mar go gcuireann obair dháttheangach mar seo an trasteangú chun cinn sa seomra ranga. Bíonn luach níos fearr ag baint leis an obair seo má bhíonn fíorthionscnamh ar siúl seachas tasc aistriúcháin ina bhfuil na daltaí ag aistriú téacs ó theanga amháin go teanga eile gan aon chúis bhríoch. D'fhéadfaí daltaí a ghrúpáil d'aon ghnó de réir a máthairtheanga ionas go mbeadh tacaíocht ar fáil dóibh ina máthairtheanga óna gcuid piaraí. Chabhródh daltaí ar ardchumas teanga le daltaí ar chumas níos ísle.

3.5 Straitéisí Léitheoireachta

Is fiú go mór deis a thabhairt do dhaltáí téacsanna a léamh ina máthairtheanga féin sula gclúdaítear an t-ábhar céanna trí sprioctheanga na scoile. Ar an gcéad dul síos, tugann straitéis mar seo scafall simplí tuisceana do na daltaí chun an t-ábhar a chíoradh tríd an teanga is nádúrtha dóibh. Chomh maith leis sin, is uirlis chumhachtach é seo chun anailís níos doimhne a dhéanamh agus scileanna ardoird smaointeoireachta a fhorbairt. Faoin am a múintear an t-ábhar sa cheacht foirmiúil, is féidir leis an dalta tarraingt ar a réamheolas chun tuisceant a dhaingniú agus stór téarmaíochta a mhéadú.

3.6 Ról an Aistriúcháin

Ba cheart don mhúinteoir úsáid na bhfoclóirí a chur chun cinn ina mbeadh daltaí ag aistriú eochairfhocal ó sprioctheanga teagaisc na scoile go dtí a máthairtheanga féin. Ní shamhlaítear go gur gá dóibh gach focal a aistriú ach déanfar an obair aistriúcháin seo ar mhaithe le coincheapa lárnacha a fhoghlaim agus chun dul i ngleic leis an tasc foghlama ar bhealach níos cuimsithí. Forbraíonn obair mar seo cumas délitearthachta na ndaltaí agus tugann sé deis iontach dóibh míthuiscintí a sheachaint.

3.7 Tábhacht an Chomhthéacs: Focal Faire don Ghaeilge agus an Fotheangú

I gcomhthéacs na Gaeilge sa Ghaelscoil nó sa bhunscoil Ghaeltachta, áfach, caithfear a bheith airdeallach maidir le hoideolaíocht an trasteangaithe a chur i bhfeidhm sa seomra ranga. Aithnítear go forleathan go gcaithfí an chumhacht atá ag teangacha a chur san áireamh i ndearadh aon chláir oideachais dhátheangaigh. Sa tumoideachas déthreoch i dTuaisceart Mheiriceá, mar shampla, ina bhfuil soláthar dátheangach á chur ar fáil do dhá phobal teangeolaíochta – pobal na Spáinnise agus pobal an Bhéarla go hiondúil – cinntítear go bhfuil cothromaíocht ann don dá phobal urlabhra san oideolaíocht, san am teagaisc agus sa churaclam (Howard & Christian, 2002). Scéal eile ar fad atá i gceist leis an nGaeilge in Éirinn, áfach, ina bhfuil mionteanga atá i mbaol in iomaíocht le teanga mhór idirnáisiúnta cosúil leis an mBéarla. Maítear anois, mar shampla, go bhfuil caighdeán na Gaeilge labhartha tite go suntasach i measc daltaí Gaeltachta (Harris *et al.*, 2006), go bhfuil an Béarla in uachtar mar ghnáth-theanga chumarsáide i bhformhór na mbunscoileanna Gaeltachta, fiú sna ceantair is láidre Gaeltachta (Mac Donnacha *et al.*, 2005), agus gur treise cumas an Bhéarla ná cumas na Gaeilge i measc páistí, fiú amháin sa chás gurb í an Ghaeilge a dteanga baile (Péterváry *et al.*, 2014). Sa ‘dátheangachas aontreoch’ seo, baintear úsáid as mórtheanga in áit na mionteanga (Matras, 2009: 193) agus aithnítear sa Ghaeltacht chomhaimseartha go gciallódh cur chuige níos scaoilte, cosúil leis an trasteangú, go ndéanfaí cinntí i dtreo an Bhéarla sa Ghaeltacht a dhéanfaidh dochar don Ghaeilge (Nic Phóidín, 2003; Ó Curnáin, 2009). Anuas ar na pátrúin sochttheangeolaíochta sin, aithnítear sa chóras oideachais go mbíonn constaic ar fhorhóir na ndaltaí Gaeltachta an Ghaeilge a shealbhú chomh maith agus a sealbhaíodh roimhe seo í (Ó Curnáin, 2012). Tá tuairimíocht ag teacht chun cinn i measc mhuintir na Gaeltachta iad féin go gcaithfear ‘dún daingean Gaeilge a dhéanamh de gach scoil Ghaeltachta’ agus gan ligean do sheomraí ranga sa Ghaeltacht a bheith ina seomraí dátheangacha (Ní Fheinneadh, 2012: 8). Mar fhorbairt ar an bpointe céanna, léiríonn cás-staidéir áirithe ón nGaeltacht go mbraitheann oideachasóirí ar leith gur cheart tearmann Ghaeilge a dhéanamh de scoileanna Gaeltachta mar chosaint ar an nGaeilge iontu (Ó Brolcháin, 2014). Aithnítear go bhfuil géarghá béim eisiach a leagan ar chur chun cinn na Gaeilge sna hidirghníomhaíochtaí sóisialta, proifisiúnta, teagaisc agus foghlama sna suíomhanna casta oideachais seo agus gan sairse an trasteangaithe a éascú iontu mar go bhféadfaí dochar a dhéanamh do líon agus do chaighdeán na gcainteoirí Gaeilge go fadtréimhseach. Tá mé ag maíomh anseo nach bhfeileann an idé-eolaíocht oideolaíochta

seo do bhunscoileanna Gaeltachta mar go ndéanfadh daltaí fo-theangú (*sublanguaging*) aonteangach trí Bhéarla, seachas trasteangú dátheangach, dá dtabharfaí cead dóibh a rogha teanga a úsáid ina n-idirghníomhaíochtaí sóisialta agus foghlama. Tarlóidh sé seo mar gheall ar uileláithreachta an Bhéarla in Éirinn agus an neamhchothromaíocht a fheictear idir é agus an Ghaeilge. Is cosúil go dtuigeann roinnt múinteoirí bunscoile sa Ghaeltacht an dinimic seo agus iad ag iarraidh bunphrionsabail chosanta na múnlaí saibhriúcháin (May, 2008) a chur i bhfeidhm ina seomraí ranga féin mar thacaíocht don mhionteanga (Ó Brolcháin, 2016).

4. Focal Scoir

Níl aon amhras ach go bhfuil fíis uasal agus uailmhianach á leagan amach ag a leithéid García (2009a), García & Wei (2014) agus Cummins (2005) ina gcuirtear ar chumas daltaí bunscoile a bheith ag gluaiseacht ó theanga amháin go teanga eile i mbun foghlama agus cumarsáide agus iad ag déanamh a mbealaigh i dtreo an dátheangachais chothroim. Aithníonn fealsúnacht an trasteangaithe gur gnáthfheiniméan normalta é an dátheangachas agus cuirtear dúshlán faoi mheon an aonteangachais a fhaightear i gcórais éagsúla oideachais (García, luaite in Celic & Seltzer, 2011: 1). Breathnaítear ar an dátheangachas agus ar chleachtais na ndátheangach mar acmhainn luachmhar teagaisc agus foghlama, atá inmhianaithe agus dearfach (2011: 1).

Mar atá luaite anseo cheana, áfach, tá an comhthéacs agus an suíomh oideachais an-tábhachtach in aon phlé ar an trasteangú in Éirinn. Mar shampla, luífeadh oideolaíocht an trasteangaithe go hiomlán taobh amuigh den tearmann Gaeilge a shamhlaíonn Ó Brolcháin (2014: 192 & 215) agus den ‘dún daingean’ a mholann Ní Fheinneadha (2012: 8) sa Ghaeltacht. Nuair a thógtar san áireamh cothromaíocht chumhachta idir na teangacha atá i gceist agus an baol a bheadh ann don mhionteanga i gcur chuige trasteangaithe, is cosúil go mbeadh fo-theangú seachas trasteangú ar siúl ag daltaí mar gheall ar an dóchúlacht go ndéanfadh siad cumarsáid trí Bhéarla dá dtabharfaí an rogha dóibh. Sa chur chuige seo, d’éireodh le daltaí sealbhú iomlán a dhéanamh ar an mórtheanga (an Béarla i gcás na Gaelscolaíochta agus na Gaeltachta) gan ach páirtsealbhú a bhaint amach sa mhionteanga (an Ghaeilge sa chás áirithe seo). Aithníonn roinnt taighdeoirí agus cleachtóirí i ngort an oideachais Ghaeilge sa tír an feiniméan seo agus tuiscint tagtha chun cinn nach bhfeilfeadh an trasteangú dá suíomhanna áirithe oideachais.

Comhthéacs amháin inar féidir buntáiste áirithe a shamhlú do dhaltaí Gaeilge, is ea dá mbogfadh siad go scoil lonnaithe lasmuigh den Ghaeltacht nó den tír fiú agus go gcuirfí deiseanna trasteangaithe ar fáil dóibh ina suíomh nua oideachais. Dá dtabharfaí cead do na daltaí sin a máthairtheanga a úsáid do ghníomhaíochtaí áirithe ranga agus don chumarsáid, shamhlófá go mbeadh buntáistí foghlama, féiniúlachta agus sóisialta le baint as. Beidh le feiceáil amach anseo an mbeidh oideachasóirí agus lucht léinn na Gaeilge in ann múnla a chur chun cinn taobh istigh d’fhealsúnacht an trasteangaithe, ina ndéantar cúram ar leith do leochaileacht na teanga sin, agus ina mbeadh daltaí in ann dátheangachas níos iomláine agus níos cothroime a bhaint amach.

Leabharliosta

Leabhair

Baker, C., (2011) *Foundations of bilingual education and bilingualism* (Sú heag). Bristol: Multilingual Matters.

Blackledge, A. & Creese, A., (2010) *Multilingualism*. Londain: Continuum.

García, O., (2009) *Bilingual education in the 21st century: A global perspective*. Malden, MA & Oxford: Blackwell-Wiley.

García, O. & Wei, L., (2014) *Translanguaging: Language, Bilingualism and Education*. UK: Palgrave Macmillan.

Matras, Y., (2009) *Language contact*. Cambridge University Press.

Péterváry, T. *et al.*, (2014). *Iníúchadh ar an gcumas dátheangach: An sealbhú teanga i measc ghlúin óg na Gaeltachta*. Baile Átha Cliath: An Chomhairle um Oideachas Gaeltachta & Gaelscolaíochta.

Williams, C., Lewis, G. & Baker, C., (1996) *The language policy: Taking stock*. CAI Language Studies Centre.

Ailt

- Canagarajah, S., (2011) 'Codemeshing in academic writing: Identifying teachable strategies of translanguaging'. *The Modern Language Journal*. 95(3). 401-17.
- Creese, A. & Blackledge, A., (2010) 'Translanguaging in the bilingual classroom: A pedagogy for learning and teaching?' *Modern Language Journal*. 94 (1). 103-15.
- Cummins, J., (2007) 'Rethinking monolingual instructional strategies in multilingual Classrooms', *Canadian Journal of Applied Linguistics*. 10 (2). 221-40.
- Cummins, J., (2005) 'Teaching for cross-language transfer in dual language education: Possibilities and pitfalls'. *TESOL Symposium on dual language education: Teaching and learning two languages in the EFL setting*. September. 1-18.
- Cummins, J., (2008) 'Teaching for transfer: Challenging the two solitudes assumption in bilingual education'. Hornberger, N. H. (eag.) *Encyclopedia of Language and Education*. Nua-Eabhrac: Springer. 5. 1528-38.
- García, O., (2011) 'From language garden to sustainable languaging: Bilingual education in a global world'. *Perspectives, A publication of the National Association for Bilingual Education*. Samhain-Nollaig. 5.
- Hickey, T., (2001) 'Mixing beginners and native speakers in minority language immersion: Who is immersing whom?' *The Canadian Modern Language Review/La Revue Canadienne Des Langues Vivantes*. University of Toronto Press, 57(3). 443-74.
- Hornberger, Nancy & H. Link., (2012) 'Translanguaging and transnational literacies in multilingual classrooms: A bilingual lens'. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism* 15(3). 261-78.
- Lewis, G., Jones, B. & Baker, C., (2012) 'Translanguaging: Origins and development from school to street and beyond'. *Educational Research and Evaluation*. 18(7). 641-54.
- Li Wei. (2010) 'Moment analyses and translanguaging space: Discursive construction of identities by multilingual Chinese youth in Britain'. *Journal of Pragmatics*. 43(5). 1222-35.
- May, S., (2008) 'Bilingual/immersion education: What the research tells us'. Hornberger, N.H. (eag.) *Encyclopedia of Language and Education*. Nua-Eabhrac: Springer. 5. 1483-98.

Nic Pháidín, C., (2003) “Cán fáth nach?” – ó chanúint go criól. Ní Mhianáin, R. (eag.) *Idir Lúibíní: Aistí ar an Léitheoireacht agus ar an Litearthacht*. Baile Átha Cliath: Cois Life. 113-30.

Ní Fhinneadha, M., (2012) ‘Conair na nDriseacha-Cruachás na gCainteoirí Dúchais.’ *Comhar*. 72(8). 8-10.

Ó Brolcháin, C., (2016) ‘Saintréithe an Luath-oideachais Ghaeltachta: Léargais Úra ó Chás-staidéar i nGaeltacht Chonamara,’ *Léann Teanga: An Reiviú Iml. 4*, Ollscoil na hÉireann, Gaillimh. 31-41.

Ó Curnáin, B., (2009) ‘Mionteangú na Gaeilge (Minoritizing Irish)’. Ó Catháin, B. (eag.) *Sochtheangeolaíocht na Gaeilge, Léachtaí Cholmcille 39*. 90-152 (*The sociolinguistics of Irish, Colmcille Lectures 39*). An Daingean: An Sagart.

Ó Curnáin, B., (2012) ‘An Ghaeilge iar-thraidisiúnta agus an phragmataic chódmeasctha thiar agus theas [Post-traditional Irish and the pragmatics of code-mixing in Western and Southern Irish]’. Lenoach, C., Ó Giollagáin, C. & Curnáin, B. (eag.) *An chonair chaoch: An mionteangachas sa dátheangachas*. Indreabhán: Leabhar Breac. 284-365.

Swain, M., (1993) ‘The output hypothesis: Just speaking and writing aren’t enough.’ *The Canadian Modern Language Review*. 50, 158-164.

Foinsí Ar Líne

Celic, C. & Seltzer, K., (2011) *Translanguaging: A CUNY-NYSIEB Guide for Educators*. Nua-Eabhrac: CUNY NYSIEB, The Graduate Center, The City University of New York. Le fáil ag <http://www.nysieb.ws.gc.cuny.edu/files/2012/06/FINAL-Translanguaging-Guide-With-Cover-1.pdf> (Léite 8 Feabhra 2017).

Tuairiscí agus Doiciméid Polasaí

Harris, J. et al., (2006). *Irish in primary schools: Long-term national trends in achievement*. Baile Átha Cliath: Department of Education and Science.

Howard, E.R., & Christian, D., (2002) *Two-Way Immersion 101: Designing and Implementing a Two-Way Immersion Education Program at the Elementary Level* (Educational Practice Report 9). Santa Cruz, CA & Washington, DC: Center for Research on Education, Diversity & Excellence.

Mac Donnacha, S. et al., (2005) *Staid reatha na scoileanna Gaeltachta: A study of Gaeltacht schools 2004*. Baile Átha Cliath: An Chomhairle um Oideachas Gaeltachta & Gaelscolaíochta.

Ó Duibhir, P. & Cummins, J., (2012) *Towards an integrated language curriculum in early childhood and primary education (3-12 years)*. Baile Átha Cliath: An Chomhairle Náisiúnta Curaclaim agus Measúnachta.

Ó Duibhir, P. et al., (2014) *Soláthar Oideachais trí Mhionteangacha: Athbhreithniú ar Thaighde Idirnáisiúnta*. Baile Átha Cliath: An Roinn Oideachais agus Scileanna. www.education.ie/en/Press-Events/Events/

Ó Giollagáin, C., Mac Donnacha, S., Chualáin, F. N., Shéaghdha, A. N., & O'Brien, M. (2007) *Comprehensive linguistic study of the use of irish in the gaeltacht: Principal findings and recommendations*. Baile Átha Cliath: DCRGA.

Tráchtas Neamhfhoilsithe

Ó Brolcháin, C. (2014). *Iniúchadh ar an Luath-oideachas Dátheangach i nBunscoileanna na Gaeltachta*. Tráchtas neamhfhoilsithe do PhD san Oideachas, Ollscoil Chathair Bhaile Átha Cliath.

An Scannán Aiste: teicníc eile inste scéil nó seánra ar leithligh? Léiriú an scannáin *Fís na Fuiseoige*

Aodh Ó Coileáin

<https://doi.org/10.13025/jdzd-4126>

Ó a shliabh san in airde, an cás leatsa anois mé?
Aon ainm amháin atá páirteach againne,
Thíos fé do scáth thugas deich mbliana fichead.

Ón dán, 'Mis, ag Caoineadh Dhubh Ruis' (Ní Shúilleabháin, 2000: 31)

(Ba í Mis iníon Dháire Donn, rí an Domhain, fear a thit faoi lámh Fhinn Mhic Cumhaill i gCeann Trá).

Réamhrá

San alt seo déantar iniúchadh intleachtúil ar an bpróiseas a bhain le giniúint agus léiriú scannán ealaíne faoi choincheapa ómós áite agus dinnseanchais agus an tionchar atá acu araon ar fhilí áirithe in Éirinn. Craoladh an scannán atá faoi chaibidil, *Fís na Fuiseoige*, ar choimisiún é de chuid TG4, comh-mhaoinithe ag Údarás Craolacháin na hÉireann, ar an 15 Samhain 2016. Facthas an scannán den chéad uair ag Féile Idirnáisiúnta Scannán Bhaile Átha Cliath sa bhliain 2016 (24 Feabhra 2016). Ag pleanáil an scannáin, bhí aird an údair ar an riachtanas atá ann saothrúilacht agus saíocht na hÉireann a léiriú ar na meáin dhigiteacha. Tugtar faoi deara go bhfuil fosc ar lucht acadúil áirithe a gcuid feasa agus a gcuid eolais a roinnt i mbealaí seachas na modhanna traidisiúnta, seanbhunaithe. Déantar cás don scannán aiste mar mhodh léirithe le haghaidh na n-ábhar ómós áite agus dinnseanchas.

Breathnaítear go sonrach ar ghnéithe den phróiseas faoinar thánghas ar aeistéitic don scannán go mór mór na smaointe a nocht Ó Ríordáin i réamhrá ar a chuid filíochta (1986). Tagraítear san alt do chuid den chaibidil atá déanta ag údair áirithe ar rangú an scannáin faisnéise agus ar na hiarrachtaí a dhéantar an scannán aiste a shainiú, go mór mór an plé a rinne Rascaroli (2008), Arthur (2003) agus Nichols (2001). Fiosraítear cuid de na ceisteanna modheolaíochta a bhaineann leis an scannán faisnéise agus pléitear cuid de thréithe an scannáin aiste. Tarraingítear ar an scannán, *Fís na Fuiseoige* féachaint le hanailís chriticiúil a dhéanamh ar an bpróiseas ealaíne a bhaineann le saothar faisnéise a cheapadh, a phleanáil agus a thabhairt go dtí an scáileán.

An Smaoineamh

I mí Iúil na bliana 2011, bhí an t-údar ag scannánaíocht in Inis Mór, Árann leis an aisteoir agus an craoltóir, Máirtín Jaimsie Ó Flaithearta. Scannán próifíle do TG4 a bhí idir lámha. D'inis Máirtín Jaimsie scéilín faoin scríbhneoir Liam Ó Flaithearta ó Ghort na gCapall, Inis Mór, baile tamall taobh thoir de bhaile dúchais Mháirtín féin, Fearann an Choirce. Nuair a d'fhill Liam Ó Flaithearta ar an áit seo tar éis a bheith ar deoraíocht ar feadh trí scór bliain, a d'inis Máirtín Jaimsie, bhuaíl sé a mhaide faoi charraig agus dúirt: 'aithním tusa.'

Ba é an t-ionannú seo idir an duine agus an dúthaigh sméaróid an smaoinimh as ar eascair *Fís na Fuiseoige*. Ómós áite a thug Seán Ó Tuama, Ollamh le Litríocht na hÉireann in Ollscoil Chorcaí ar an gcoincheap:

It is unlikely that feeling for place (including feeling for home-place) is found so deeply rooted, and so widely celebrated, in any western European culture as it is in Irish culture. It seems to have made its presence in Irish literature at every level and in every era from early historic times to the present day (Ó Tuama, 1995: 249).

Cuimsíonn an bunsmoineamh roinnt de thréithe mhuintir na hÉireann agus litríocht na tíre; an tionchar a bhíonn ag áit ar dhuine agus an inspioráid a bhaineann daoine as áiteanna ar leith. I ngeall gurb í an fhlíocht an seánra litríochta is ársa ar Oileán na hÉireann, traidisiún gan bhriseadh, roghnaíodh í mar ábhar leis an gcoincheap ómós áite a scrúdú.

Go deimhin bhí pearsantacht ag an tír i súile an fhile. Nuair a scríobhadh na filí sa seachtú agus san ochtú haois déag, is bean a d'fheicfidís in ionad na tíre, bhí lé ar leith ag Aogán Ó Rathaille (c.1675 – 1729) leis seo agus é ag cur síos ar Éirinn a bhí i seilbh meirleach:

an soilseach muirneach miochairgheal beoltais caoin

ag adharcach foireann dubh mioscaiseach coirneach buí (Ó Tuama agus Kinsella, 2002: 152).

Tá cuid mhaith d'fhlíocht Bhiddy Jenkinson, a fheictear sa scannán, fréamhaithe i gCo. Chill Mhantáin. Is mór i gceist aici Bé na flíochta, uaireanta a luaitear le háit ar leith:

Tá an creideamh fileata seo go mór i dtiúin le tuiscintí an traidisiúin liteartha a áiríonn an file mar mheán seachas mar fhoirse flíochta. Is é sin le rá, tuigtear do Jenkinson nach ag teacht uaithi atá a cuid flíochta ach ag teacht tríthi (Ní Fhrighil, 2010: 170).

Spreagann taobhanna tíre áirithe filí. Tá an ceangal seo le dúthaigh lárnach i saothar go leor d'fhilí na Gaeilge. Dúirt Seán Ó Ríordáin nach 'dual do neach a thigh ná a threibh a thréigean' (Ó Ríordáin, 1981: 96). Téama láidir i bhflíocht Mháirtín Uí Dhíreáin is ea an oidhreacht as ar fáisceadh an duine a bheith mar chrann taca: 'Luigh ar do chranna foirtíl i gcoinne mallmhuir is díthrá' (Ó Díréáin, 2010: 108).

Is gné lárnach de chultúr na nGael an dinnseanchas. Is féidir leis an dinnseanchas a bheith mar fhoirse inspioráide. Deireann an file Nuala Ní Dhomhnaill, mar shampla, gur féidir talamh na hÉireann a léamh mar a léifeá lámhscríbhinn. Nascann an file Eavan Boland coincheap an dinnseanchais leis an inspioráid:

*First the leaning down, the pen becoming
A staff to walk fields with as they vanished
Underfoot into memory. Then the letting up,*

*The lighter stroke, which brought back
Cranesbill and thistle, a bicycle wheel
Rusting: an iron circle hurting the grass (Boland, 2014: 11).*

Ina dhialanna, ina raibh cur síos cráite go minic ag Seán Ó Ríordáin ar a shaol, déanann an file cur síos ar an iomrascáil a bhíodh ar bun ina intinn aige chun tionchar áite air féin a thuiscint:

Baineann an bóthar seo ó Inis Cara go Carraig an Droichid le William O'Brien agus amhráin Tom Moore agus leis an Mardyke agus 'The Banks of my Own Lovely Lee'. Baineann an bóthar eile ó Mhaigh Chromtha siar go Baile Bhuirne leis an Ath. Peadar agus le Séadna agus le Daingean na Saileach, le Lá Bealtaine agus lucht na bpiseog, le Reilig sé natan agus Dámhscoil Mhúscaí, le hEibhlín Dubh Ní Chonaill agus le m'athair féin. Arraing trí mo chroí na bóithre seo agus mothaím ag comhrac iad i m'aigne. Tuigtear dom ar uairibh gur éirigh liom babhtáí iad a bhá i mbóthar eile – bóthar Cinn Sléibhe siar go Dún Chaoin (Ó Dúshláine, 2014:295).

Ar ndóigh tá óige an fhíle uileláithreach, athchruthaítear gnéithe den am atá thart d'fhonn brí agus ciall a bhaint as an am i láthair:

[T]he aim of the soul's development becomes conscious recovery of the unity and authenticity of imaginative being represented by childhood, one that includes in its dynamic compass those forces of destruction – death, illness, reflective consciousness itself – responsible for childhood's inevitable passing (Polikoff, 2011: xx).

Sampla de seo é an comhrac a bhí in intinn an Ríordánaigh agus é ag iarraidh brí nó ciall nó talamh slán a dhéanamh den chúlra as ar fáisceadh é. Ar ndóigh, chaithfí machnamh a dhéanamh faoin mbealach a d'fhéadfaí smaointe inmheánacha na bhfilí a léiriú ar an scáileán. Cén seánra scannán a d'fheileadh don chúram seo?

An féidir a rá gur scannán aiste é *Fís na Fuiseoige* nó seánra ar leithligh?

Níl sé chomh saoráideach sin rangú a dhéanamh ar *Fís na Fuiseoige* agus déantar cás anseo an saothar a mheas mar scannán aiste, seánra nach ndéantar rangú cúng air. Tá tréithe áirithe a luaitear le sé cinn de mhodheolaíochtaí éagsúla a shamhlaítear leis an scannán faisnéise le tabhairt faoi deara sa scannán seo *Fís na Fuiseoige*. Ach ní dóigh liom gur féidir an scannán a rangú go hiomlán in aon cheann de na modheolaíochtaí sin.

Leag Nichols croineolaíocht na héabhlóide i modheolaíocht an scannáin fhaisnéise amach san aois seo caite. Thagair sé don scannán faisnéise fileata ó na 1920í ina mbailítear blúiríní den saol le chéile i gcruth filíochta. Mhaígh Nichols go raibh easpa sainiúlachta ag roinnt leis an modh seo agus go raibh sé rótheibí. Chomh fada is a bhaineann sé le *Fís na Fuiseoige*, is féidir tréithe a luaitear leis an modh fileata seo a thabhairt faoi deara:

The poetic mode sacrifices the conventions of continuity editing and the sense of a very specific location in time and place that follows from it to explore associations and patterns that involve temporal rhythms and spatial juxtapositions (Nichols, 2001: 102).

Ó na 1920í ar aghaidh tháinig an modh léiritheach chun cinn ina ndírítear ar ábhar ón saol stairiúil. Áitíonn Nichols gur féidir leis an modh seo a bheith rótheagascach. Cloistear reacaireacht i nglór fir go minic agus an chuma air gur glór Dé atá ann. Glacann trí ghlór déag páirt i reacaireacht an scannáin *Fís na Fuiseoige* agus cé go bpléitear ábhar ón saol stairiúil is beag cosúlacht eile atá idir é agus an scannán faisnéise léiritheach.

Tugann an modh breathnaitheach, a tháinig chun cinn sna 1960í, droim láimhe d'aon chineál tráchtairachta nó reacaireachta. Ní athchruthaítear aon radharc ach breathnaítear ar chúrsaí os comhair an lionsa de réir mar a thiteann siad amach. Ceapaimse féin go bhfuil tairbhe áirithe ag baint leis an modh seo. Baineadh

úsáid as an modh seo i léiriú scannán faisnéise eile, *The Wren's Day*, a chraol RTÉ sa bhliain 1995. Ar ndóigh bhí dlúthbhaint le hábhar an scannáin úd le deasghnátha an dreoilín i nDaingean Uí Chúise, Lá 'le Stiofáin agus an saibhriú a dhéanann an fhéile seo i ndúluachair na bliana ar ómós áite na muintire. Deir Nichols gur féidir easpa comhthéacs agus staire a shonrú ar an modh seo áfach. Arís eile ní cur chuige den chineál seo a bhí sa scannán atá faoi chaibidil anseo.

Modh eile fós is ea an scannán faisnéise rannpháirtíochta. Tháinig an modh seo chun cinn sna 1960í freisin. Téitear i muinín agallaimh agus úsáidtear ábhar cartlainne, mar shampla, chun greim a fháil ar thréimhse staire. Deir Nichols go mbíonn an modh oibre seo ag brath an iomarca ar na finnéithe atá faoi agallamh, gur stair shaonta a bhíonn i gceist uaireanta agus go bhfuil an mhodheolaíocht ró-ionsáiteach. Is iondúil go léiríonn an scannánaí a theagmháil dhíreach féin leis an timpeallacht atá i gceist agus leis an saol thart air (Nichols, 2001: 138). I gcás *Fís na Fuiseoige*, bhí an bhéim is mó ar thimpeallacht na bhfilí a chuirtear in aithne an lucht féachana. Níor léirigh an scannánaí a thaithí dhíreach féin leis an dúthaigh ina raibh an ceamara, tréith a luaitear leis an scannán faisnéise rannpháirtíochta.

Sa scannán athfhillteach, ceistítear na modhanna atá leagtha amach thuas. Tá an bealach ina bhfuil an scannán curtha le chéile agus an léiriú a dhéantar ar ábhar an scannáin chomh tábhachtach leis an ábhar féin. Tá an modh seo a bhfuil a chuid fréamhacha sna 1980í rótheibí agus cailítear radharc ar ábhar an scannáin, dar le Nichols. Is iad an tírdhreach, an dinnseanchas agus mar a spreagtar an fhilíocht na gnéithe is tábhachtaí sa scannán *Fís na Fuiseoige*. Níl an modh scannánaíochta ná an bealach a chuirtear an scannán le chéile chomh tábhachtach céanna le hábhar an scannáin.

Ar deireadh, tá an scannán faisnéise taibhitheach, a tháinig chun cinn sna 1980í agus a leagann béim ar ghnéithe suibichtúla de dhioscúrsa oibiachtúil. Glactar leis go bhfuil nithe eile seachas eolas a thugann léargas agus tuiscint ar an saol dúinn. Is féidir, a mhaíonn Nichols, an laghdú ar oibiachtúlacht an mhodha thaibhithigh a chur i dtreo an *avant-garde*. Is féidir, dar leis, an iomarca stíle a bheith sa saghas seo scannán faisnéise (Nichols, 2001: 138).

Stíl shimplí a úsáidtear i *Fís na Fuiseoige*. Baintear leas as nithe eile seachas eolas chun léargas agus tuiscint a sholáthar don lucht féachana. Cabhraíonn an fuaimrian, an ceol an tost agus rithimí nádúrtha na radharc le léargas a thabhairt don lucht féachana. Ní féidir a rá gur laghdaíodh ar oibiachtúlacht an scannáin. Luaitear é seo uaireanta leis an modh taibhitheach, rud a chuireann an saothar i dtreo an *avant-garde*. Ach tugann glórtha acadúla comhthéacs sa scannán *Fís na Fuiseoige* síos tríd rud a choinníonn greim éigin ar an oibiachtúlacht.

Ní féidir *Fís na Fuiseoige* a rangú go hiomlán mar sin faoi aon cheann de na sé chinn de mhodheolaíochtaí atá luaite thuas. An féidir an saothar a shuíomh i dtéarmaí an scannáin aiste mar sin?

An Scannán Aiste

Is feithicil é an scannán aiste chun smaointe casta atá fréamhaithe i saol fantaiseach a léiriú, a mhaíonn Nora Alte:

Unlike the documentary film, which presents facts and information, the essay film produces complex thought that at times is not grounded in reality but can be contradictory, irrational, and fantastic. This new type of film, according to Richter, no longer binds the filmmaker to the rules and parameters of the traditional documentary practice, such as chronological sequencing or the depiction of external phenomena. Rather, it gives free reign to the imagination, with all its artistic potentiality. The term essay is used because it signifies a composition that is in between categories and as such is transgressive, digressive, playful, contradictory, and political (Rascaroli, 2008: 27).

Tá an tírdhreach féin mar phríomhcharachtar sa scannán *Fís na Fuiseoige* agus go leor den scannánaíocht déanta ón aer ag baint úsáide as ceamara atá á iompar ag drón. Tá ról lárnach ag an tírdhreach mar phríomhghlór an scannáin ach níl seánra ar leith a chuimsíonn an scannán tírdhreacha:

The uncertain basis of my thinking is the insight that there is no real genre of landscape film. This situation allows me the freedom to attempt my own – admittedly experimental – definition for this not yet existent film genre (Truniger, 2013: 15).

Breathnaítear ar an tírdhreach mar dhlúthchuid den scannán *Fís na Fuiseoige* agus baintear úsáid as chun an tionchar suibiachtúil a bhíonn ag talamh na hÉireann ar dhaoine a léiriú. Tá coincheap an scannáin tábhachtach don léiritheoir agus tagann an cur chuige a úsáidtear sa scannán le cuid de na tréithe a luaitear leis an scannán aiste:

Galvanized by the intersection of personal, subjective rumination and social history, the essay has emerged as the leading nonfiction form for both intellectual and artistic innovation (Arthur, 2003: 58).

Is í an tsaoirse phearsanta a sholáthraíonn an scannán aiste mar mhodheolaíocht an ghné is suimiúla domsa faoin gcur chuige seo agus tá seo le sonrú go soiléir sa scannán *Fís na Fuiseoige*:

Its positioning at the crossroads of “documentary, avant-garde, and art film impulses” suggests that we must resist the temptation of overtheorizing the form or, worse, crystallizing it into a genre. It being informal, sceptical, diverse, disjunctive, paradoxical, contradictory, heretical, open, free, and formless, the essay truly is the postmodern “matrix of all generic possibilities.” (Rascaroli, 2008:39).

Tugann Eades agus Papazian (2016) dúshlán faoin ngnáthrangú a dhéantar ar an scannán aiste a thugann le fios gur modh faisnéise féin-athfhillteach, suibiachtúil é a bhíonn go minic treascrach. Féachann siad ar an:

'essayistic' as a mode that can emerge from or form part of films that are otherwise categorized as various genres of fiction or non-fiction film, and propose new ways of looking at essay film in terms of dialogue/metadiscourse; experiment/experience; and utopia/impossibility (Eades & Papazian, 2016: 5).

Diúltaíonn Eades agus Papazian (2016) rangú cúng a dhéanamh ar an scannán aiste. Má bhreathnaítear ar an scannán aiste ar bhealach oscailte mar seo is léir go dtugann cur chuige an scannáin aiste deis don scannánaí rogha fhairsing teicnicí inste scéil a úsáid in éineacht.

An Scannán: An tIarratas Coimisiúnaithe

Cuireadh an smaoineamh faoi bhráid Rannóg Coimisiúnaithe TG4 den chéad uair i samhradh na bliana 2013. Bhí dúshlán go leor le sárú i dtaca le maoiniú a aimsiú don scannán áirithe seo. Ní bhreathnaítear ar fhilíocht na Gaeilge mar ábhar a d'fhéadadh lucht féachana suntasach a mhealladh. B'shin an inní ba mhó a bhí ar TG4, bealach a aimsiú chun an fhilíocht, na híomhánna agus ábhar an scannáin a fhuint agus a nascadh le chéile. Is mar seo a leanas a rinneadh cur síos ar an gcoincheap san iarratas coimisiúnaithe a leagadh os comhair TG4 agus arís a cuireadh faoi bhráid Údarás Craolacháin na hÉireann níos déanaí:

Is é grá an Éireannaigh don áit dhúchais fócas an scannáin, mar a léirítear i bhfilíocht agus i seanchas áitiúil é. Glactar leis nach tíreolaíocht amháin atá sa tírdhreach, ach rúnscríbhinn don litríocht is don fhilíocht. In Éirinn, ní féidir an tírdhreach agus na scéalta a scarúint ó chéile. Aithnítear go bhfuil ag an tír maoinchiste dochreidte áilleachta idir nádúrtha, fhileata, agus spioradálta ar ró-fhuirist neamhaird a dhéanamh air i ngnáthaimh ár saoil laethúil. Déanfar scannánú ar *Fís na Fuiseoige* thar achar bliana, le ceann de na chéad heileacaptar cianrialaithe go huathoibreach in Éirinn agus taiscéalaíocht thaibhsiúil fhísiúil, fhileata, a bheidh ann ar an mór-ilghnéitheacht atá ag roinnt le dúichí logánta in Éirinn agus iad á bhfeiscint mar a bheadh i súile éin, agus á bhfoilsíú ag léargas diamhair, fileata mórfhilí Gaeilge a bhfuil tábhacht áite mar bhunábhar dánta acu (Ó Coileáin, 2013: 2).

Míníodh go ríomhfadh an scannán an stair chroineolaíoch, ó iniúchadh ar fhréamhacha págánacha a bhaineann leis an dáimh le dúthaigh agus traidisiún an dinnseanchais, go dtí an t-iompú ar an gCríostaíocht, as sin go tonnbhriseadh na sochaí Gaelaí agus as sin go dtí an t-athrú ón nGaeilge go dtí an Béarla sa naoú haois déag. Agus an t-íosphointe seo sroichte, dhíreodh an insint ar an athnuachan a tháinig arís ar an dáimh le dúthaigh, mar a fheictear i saothar filí Gaeilge na nua-aimsire agus na linne, ina measc Bidy Jenkinson, Nuala Ní Dhomhnaill, Jackie Mac Donncha, Cathal Ó Searcaigh, Paddy Bushe agus Gearóid Mac Lochlainn.

Luadh go bhféachfaí le hagallaimh a thaifead le saineolaithe ar an litríocht agus ar an gcultúr, leithéidí Louis de Paor , (file is saineolaí ar an litríocht araon), Declan Kiberd agus Máirín Ní Dhonnchadha. Mar bhreis air sin dhéanfaí agallaimh le gnáthdhaoine as an dúthaigh, pearsana inspéise a bhfuil grá acu don tír agus eolas acu ar sheanchas a bhaineann le láithreacha ar leith:

Trí fhocail na bhfilí, na saineolaithe liteartha is staire, agus na bpearsana inspéise ó gach dúthaigh a thráchtann ar an dinnseanchas áitiúil, dhéanfaí iarracht an rud a cheanglaíonn an duine agus an dúthaigh ar shlí chomh huathúil sin in Éirinn a rianadh. Comóradh dearfach de cé sinn féin is cad a chruthaíonn ár bhféiniúlacht a bheadh sa scannán *Fís na Fuiseoige*. Seó físiúil a dhéanfaidh iniúchadh ar ár DNA cultúrtha, scannán a sheasfadh go fadaimseartha a bheadh ann (Ó Coileáin, 2013: 2).

Rinneadh iarracht a léiriú do lucht maoinithe an scannáin nach saothar acadúil a bheadh i gceist ach go léireofaí feabhas an choincheapa trí úsáid a bhaint as réimse tráchtairí agus as an iliomad láthair ar fud na tíre. Thar aon ní eile bheadh béim ar na híomhánna agus an fhilíocht a shnaidhmeadh ina chéile.

Bronnadh maoiniú ar *Fís na Fuiseoige* i samhradh na bliana 2014 agus tosnaíodh ar leagan amach sceideal léiriúcháin an scannáin láithreach. Tógadh cinneadh an scannánaíocht go léir nó an chuid ba mhó de a dhéanamh faoi sholas d'ardchaighdeán. D'fhág sé sin go raibh laethanta ann a cuireadh an obair ar fad ar athló.

Ba é leagan amach aeistéitice an scannáin an chuid ba thábhachtaí den obair.

An Nóisean Aeistéitice

Ba é mian an léiritheora go soláthródh *Fís na Fuiseoige* braithstint agus tuiscint ar dhiamhaireacht an chultúir Ghaelaigh, agus tuiscint níos doimhne ar fhéiniúlacht nó ar fhéinaitheantas na muintire. D'fhonn a leithéid a bhaint amach bhí tábhacht mhór ag roinnt le machnamh a dhéanamh faoi aeistéitice an tsaothair. Is i ngeall ar seo a lonnaitear an fhilíocht i gcroí an scannáin. Téitear go hiomlán i muinín na filíochta chun teachtaireacht an tsaothair a iompar. Ligtear do na filí a gcuid focal, a dtuin chainte, agus a gcuid rithimí a úsáid chun dul i bhfeidhm ar chroí an lucht féachana. Osclaíonn gach file fuinneog áirithe ar áit ar leith agus léiríonn na filí seo a n-ómós pearsanta féin don áit atá i gceist.

Ina réamhrá cáiliúil ar an gcnuasach ‘Eireaball Spideoige’, tarraingíonn Seán Ó Ríordáin cosúlacht idir an fhilíocht agus aigne linbh. Insíonn sé scéal faoi athair agus leanbh atá i seomra le chéile nuair a théann capall thar bráid ar an tsráid lasmuigh. Cuireann an t-athair ainm ar úinéir an chapail. Deir an Ríordánach go gcailleann an t-athair an capall mar go bhfanann sé lasmuigh de. Ní thugann sé leis ón eachtra ach aon fhíric lom amháin: cé leis an capall. I gcás an linbh, áfach:

Blaiseann sé fuaim an chapail ar son na fuaime féin. Agus éistean leis an bhfuaim ag dul i laghad agus i laghad agus ag titim siar isteach sa tost. Agus is ionadh leis an fhuaim agus is ionadh leis an tost. Agus breithníonn sé cosa deiridh an chapail agus déanann ionadh dá n-údarásacht agus dá seandacht. Agus líontar an saol de chapall-alltacht agus de shodardhraíocht. Sin bheith – bheith fé ghné eile. Agus sin, dar liom, filíocht. Maireann an leanbh fé ghné chapail (Ó Ríordáin, 1986: 9).

In iarracht dul i gcion ar mhothúcháin an lucht féachana, bunaítear úsáid sciliúil as eagarthóireacht fuaime agus as eagarthóireacht físe sa scannán *Fís na Fuisioige* chun an taithí speisialta seo a luaigh an Ríordánach, an ghné eile seo a bhaineann leis an bhfilíocht dar leis, a bhaint amach.

Féachtar ar líne de chuid an Ríordánaigh mar spreagadh ar leith aeistéitice, an líne thiar i ndeireadh an dáin, ‘Adhlacadh mo Mháthar’ nuair a deir sé: ‘Ba mhaith liom breith ar eireaball spideoige’. Coincheapa teibí iad ómós áite agus féinaitheantas. Comhrac intleachta é breith ar eireaball spideoige. Is dóichí ar fad gur claochlú de shaghas éigin atá i gceist ag an bhfile. D’fhonn cat an dá eireaball a sheachaint, agus tionchar a imirt ar an lucht féachana, leagtar aeistéitic shimplí an scannáin ar an fhilíocht agus cumas na filíochta cruth eile a chur ar rudaí nó claochlú a bhaint amach.

Agus é ag cur síos ar a sheanmháthair sa dán, *‘Death of an Irish Woman’*, úsáideann Michael Hartnett meafar a thugann éachtaint ar fhéinaitheantas a sheanmháthar: ‘She was a child’s purse, full of useless things’ (Hartnett, 1975: 76). Samhlaítear na nithe úd a bhaineann le féinaitheantas na mná a bheith thíos i sparán, coinnithe i dtaisce agus tábhachtach di féin; díreach ar nós na nithe a bheadh ag páiste agus a thabharfadh léargas ar phearsantacht an pháiste.

Labhraíonn Louis de Paor sa scannán faoin choincheap dúchas – an t-eolas sin atá i bpáirt ag pobal áirithe, na traidisiúin atá ag daoine a chónaíonn in áit ar leith ag am ar leith. Treisíonn na nithe seo féinaitheantas phobal ar bith. Ceann de na dúshláin atá le sárú ag an scannán ná léargas a thabhairt ar an gcoincheap casta, teibí, féinaitheantas agus mar a mhúnlaítear é.

Conclúid

Chuir léiritheoir *Fís na Fuiseoige* roimhe scannán d'ardchaighdeán a léiriú, saothar a bheadh ábhartha i bhfad na haimsire, scannán a thabharfadh léargas mothálach ar fhéinaitheantas an Éireannaigh. Chuir sé roimhe aiste a chur inár láthair a mbeadh cos aici i ngort na tíreolaíochta, na staire, na filíochta agus na scéalaíochta. Chuir sé roimhe an lucht féachana a chur ag siúl i móinéar mothúcháin an duine, sa pháirc úd ina gcoinnítear earraí agus airnéis luachmhara. Is féidir tréithe den scannán aiste a thabhairt faoi deara ar an saothar seo ach ní hionann é seo le rá gur féidir é a chúngú taobh istigh de na srianta de sheánra ar leith. Bhain lucht féachana ag féilte ar fud na hÉireann taitneamh as an scannán. Tugadh aiseolas dearfach nuair a taispeánadh *Fís na Fuiseoige* ag féilte idirnáisiúnta thar lear: San Francisco, Nua-Eabhrac, Chicago, Washington agus Londain.

Ní hí aidhm na healaíne sraith eachtraí a léiriú. Ní bheadh sa mhéid sin ach eolas. Is éard atá i gceist le healáin ná gach eachtra a nascadh le saol scéalaí, ionas gur féidir an eachtra a léiriú mar chuid de thaithí saoil daoine. Saothar scéalaí é *Ulysses*, ní obair úrscéalaí. Reacaireacht is ea é a bhaineann úsáid as sráideanna mar threoir chuig críonnacht agus saoihiúlacht phobal iomlán ar leith (Kiberd, 2009: 357). Ar an gcaoi chéanna, leag an léiritheoir áirithe seo roimhe saíocht agus litríocht Ghael a léiriú trí thalamh na hÉireann a úsáid mar threoraí. Téann *Fís na Fuiseoige* i muinín na bhfilí chun friotal a chur ar theanga na talún. Is iad na filí finnétithe na staire, an dream a chaomhnaigh an dinnseanchas leis na cianta. Trí thaithí saoil na bhfilí a nascadh le taobh tíre, tugtar léargas áirithe ar chríonnacht agus ar shaoihiúlacht phobal ar leith.

I litir a scríobh Samuel Beckett, ceithre bliana roimh a bhás, thagair sé do dhúthaigh a óige:

When I can't sleep I play a round at Carrickmines but seldom get beyond the then short fifth. I remember with affection the well nemesis of the topped hook. From its shallows when short of balls as a boy I retrieved many a Warwick and even Spalding (Craig, et al, 2016: 650).

Ball de Chumann Gailf Charraig Mhaighin, lámh le Cuan Bhaile Átha Cliath, ab ea Beckett sna blianta a d'fhreastal sé ar Choláiste na Tríonóide. Bhí radharc na súl go maith aige an tráth úd agus d'fheiceadh sé sléibhte na Breataine Bige i gcéin thar farráige soir. Díol spéise gurb iad seo na radhairc a bhí in intinn agus i mbrionglóidí an scríbhneora i ndeireadh a shaoil, drámadóir mór na haoise seo caite a chruthaigh tír agus tírdhreach dá chuid féin ina chuid drámaí, dúthaigh thearc, lom, sceirdiúil i bhfad ó thraidisiún an dinnseanchais. Tráchtann Declan Kiberd ar seo sa scannán, ag rá gur thuig Beckett nach raibh an comhthéacs deifnídeach aige. De bhrí go raibh na codanna caillte, ní raibh ar a chumas cúlra na háite inar lonnigh sé a chuid drámaí a thabhairt nó a mhíniú.

Athdhearbhaíonn Beckett an cás don dinnseanchas agus don ómós áite agus seo an aidhm a bhí ag *Fís na Fuiseoige* freisin, aidhm a bhain sé amach creidim, beag beann ar a rangú de réir cineáil.

Leabharliosta

Leabhair

Boland, E., (2014) *A Woman Without a Country*. Manchain: Carcanet Press.

Craig, G., Martha Dow Fehsenfeld, Dan Gunn & Lois More Overbeck, (Eag.) (2016) *The Letters of Samuel Beckett 1966 – 1989*. Iml. 4. Cambridge: Cambridge University Press.

Eades, C. agus Papazian, E., (Eag.) (2016) *The Essay Film: Dialogue, Politics, Utopia*. Nua-Eabhrac: Columbia University Press.

Hartnett, M., (1975) *A Farewell to English*. Oldcastle: The Gallery Press.

Kiberd, D., (2009) *Ulysses and Us*. Londain: Faber and Faber

McNiff, S., (1998) *Trust the Process*. Bostún: Shambhala Publications.

Nichols, B., (2001) *Introduction to Documentary*. Bloomington: Indiana University Press.

Ní Fhrighil, R., (Eag.) (2010) *Filíocht Chomhaimseartha na Gaeilge*. Baile Átha Cliath: Cois Life.

Ní Shúilleabháin, S., (2000) *Cnuasach Trá*. Baile Átha Cliath: Coiscéim.

Ó Dúshláine, T., (Eag.) (2014) *Anamlón Bliana*. Indreabhán: Cló Iar-Chonnachta.

Ó Direáin, M., (2010) *Máirtín Ó Direáin: Na Dánta*. Indreabhán: An Clóchomhar.

Ó Ríordáin, S., (1986) *Eireaball Spideoige*. Baile Átha Cliath: Sáirséal - Ó Marcaigh.

Ó Ríordáin, S., (1981) *Scáthán Véarsaí*. Baile Átha Cliath: Sáirséal - Ó Marcaigh.

Ó Ríordáin, S., (1971) *Línte Liombó*. Baile Átha Cliath: Sáirséal agus Dill.

Ó Tuama, S. agus Kinsella, T., (2002) *Poems of the Dispossessed*. Baile Átha Cliath: Foras na Gaeilge.

Ó Tuama, S., (1995) *Repossessions*. Corcaigh: Cork University Press.

Polikoff, D.J., (2011) *In the Image of Orpheus: Rilke, A Soul History*. Illinois: Chiron Publications.

Truniger, F., (2013) *Filmic Mapping*. Beirlín: Jovis.

Ailt

Arthur, P., (2003) 'Essay Questions: From Alain Resnais to Michael Moore,' *Film Comment*, 39 (1): 58

Denvir, G., (2005) 'From Inis Fraoigh to Innisfree... and Back Again? Sense of Place in Poetry in Irish since 1950.' *The Yearbook of English Studies*, 35(1): 107.

Rascaroli, L., (2008) 'The Essay Film: Problems, Definitions, Textual Commitments,' *Framework: The Journal of Cinema and Media*, 49 (2): 24-39.

Iarratas Coimisiúnaithe

Ó Coileáin, A., (2013), 'Iarratas ar Choimisiún', Baile na hAbhann: TG4 (neamhfhoilsithe).

Ag Saothrú Cartlann RTÉ Raidió na Gaeltachta mar acmhainn taighde

Seathrún Ó Tuairisg, Cormac Ó Comhraí & Bríd Nic Dhonncha

<https://doi.org/10.13025/hm1q-2f05>

1. Réamhrá

Sa pháipéar seo, déantar cur síos ar fhorbairt an taispeántais dhigitigh *Glórtha na Réabhlóide ar RTÉ Raidió na Gaeltachta* (www.reabhloid.ie). Is iarracht atá sa tionscadal seo ábhar staire ó chartlann RTÉ Raidió na Gaeltachta (RnaG) a chur ar fáil, ar bhealach struchtúrtha agus nuálach, do phobal taighde agus léinn, chomh maith leis an bpobal trí chéile.

1.1 RTÉ Raidió na Gaeltachta

Bunaíodh RTÉ Raidió na Gaeltachta i 1972, mar thoradh ar fheachtas na gluaiseachta ar son *Ceartha Sibhialta na Gaeltachta*, a bhí tar éis Saor-Raidió Chonamara a bhunú roimhe sin (Ó Glaisne, 1982; Watson, 2002). Is craoltóir uathúil é Raidió na Gaeltachta mar gur tugadh cúram dó seirbhís trí Ghaeilge a chur ar fáil do phobal na Gaeltachta. Rud nua a bhí anseo san earnáil chraoltóireachta ag an am, agus bhí aschur RnaG uathúil agus eisceachtúil dá bharr. Bhíodh ceoltóirí, filí agus lucht cultúir eile páirteach i gcláir Shaor-Raidió Chonamara (Browne, 1993), agus choinnigh Raidió na Gaeltachta leis an traidisiún craoltóireachta seo, go háirithe i luathbhlianta an stáisiúin. Cé nach raibh le craoladh acu ach cúpla uair an chloig in aghaidh an lae, is léir ó aschur na gcraoltaí sin go ndeachaigh foireann RnaG i mbun a gcuid oibre go díograiseach, agus is léir go raibh éiteas agus féiniúlacht láidir sa stáisiún ón tús. Bhí cur chuige craoltóireachta RnaG difriúil óna chuid piaraí in earnáil an Bhéarla. Cuireadh go leor béime ar chlár a chraoladh a bhain le stair, le cultúr agus le sochaí na Gaeltachta agus na Gaeilge. Bhí glórtha ón bpobal le cloisteáil go minic ar an aer, agus

roinn siad a gcuid saineolais ar chúrsaí staire agus cultúrtha leis na láithreoirí agus leis an bpobal i gcoitinne. Nuair a bhí cúrsaí staire á chraoladh, chuaigh RnaG i ngleic le ceisteanna casta an ama ar bhealaí difriúla ó chraoltóirí eile. Bhí sé seo amhlaidh go háirithe maidir leis an gcaoladh a rinne siad faoi chomóradh Éirí Amach 1916, agus faoin gclúdach a rinne siad ar an bplé faoi eachtraí an Chogaidh Chathartha. De réir mar a tháinig claochlú tapaidh ar an nGaeltacht agus ar an nGaeilge le himeacht na mblianta (Ó Giollagáin *et al.*, 2007), tháinig méadú ar luach cultúrtha agus sóisialta aschur an stáisiúin.

1.2 Cartlann RTÉ Raidió na Gaeltachta

Ó thosaigh RnaG ag craoladh, coinníodh taifead sa chartlann de gach clár a chuaigh amach ar an aer. Is stór eolais luachmhar atá sa chartlann seo ar chultúr, ar shochaí agus ar stair phobal na Gaeilge. Stóraladh an t-ábhar craolta ar théipeanna ¼ orlach (spól-go-spól) i gceanncheathrú an stáisiúin, i gCasla, Co. na Gaillimhe. I Samhain na bliana 1999 tosaíodh ar thionscnamh idir Ollscoil na hÉireann, Gaillimh, RTÉ Raidió na Gaeltachta agus Clár Fostaíochta Pobail de chuid FÁS (Foras Áiseanna Saothair), i gcomhar le hÚdarás na Gaeltachta, ina ndearnadh digitiú ar stór luachmhar fuaimne na cartlainne. Bhí trí mhóraidhm ag an tionscadal seo: an t-ábhar a chaomhnú, rochtain éasca ar an ábhar a chur ar fáil don RnaG, agus rochtain a chur ar fáil do phobal na hOllscoile chun críche taighde agus oideachais. Is in Ionad Acadamh na hOllscolaíochta Gaeilge, an Cheathrú Rua, a rinneadh formhór na hoibre, agus is in Ionad an Acadaimh, Carna, atá an leagan digiteach stóráilte anois. Le himeacht ama, d'fhorbair RnaG córas digitithe agus cartlannaíochta dá gcuid féin don ábhar reatha atá á chraoladh. De réir mar a bhaineann daoine úsáid as an gcartlann i gCarna, cuirtear leis na meiteashonraí (faisnéis faoin ábhar). Mar sin, ó cuireadh críoch le tionscadal digitithe Ollscoil na hÉireann, Gaillimh, tá an dá bhailiúchán, an leagan digitithe i gCarna agus an leagan atá ag Raidió na Gaeltachta i gCasla, ag forbairt agus ag fás go neamhspleách ar a chéile.

1.3 Úsáid na Cartlainne

Cé gur thug an comhoibriú idir Ollscoil na hÉireann, Gaillimh agus RnaG deis d'fhoireann na hOllscoile leas a bhaint as an gcartlann chun críche taighde agus oideachais, faoi láthair is é RnaG atá ag baint níos mó úsáide as an gcartlann dhigiteach i gCarna. Tá sé réasúnta éasca ag RnaG an t-ábhar agus na meiteashonraí a úsáid chun cur lena gcuid clár, nó chun sraith clár nua a réiteach. Ó thaobh na hOllscoile de, tá úsáid á baint as ábhar na cartlainne mar áiseanna teagaisc ag leibhéal fochéime, agus tá cuid den ábhar curtha in oiriúint don churaclam náisiúnta bunscoile, agus curtha ar fáil ar iTunes U. Tá úsáid threallach á baint as an mbailiúchán mar acmhainn do mhic léinn máistreachta, ach go dtí seo níl úsáid bheacht ná chórasach á baint as cartlann RnaG chun críche taighde (ach féach Coll & Ó Tuairisg, 2015). Tá cúpla cúis leis seo.

D'fhéadfadh sé nach bhfuil an pobal taighde trí chéile ar an eolas faoin mbailiúchán, ná faoi luach agus inrochtaineacht an bhailiúcháin. Anuas air seo, tá nádúr líneach, cróineolaíoch an bhailiúcháin in oiriúint do stáisiún raidió, ach ní gá go mbeadh sé seo amhlaidh do thaighdeoir atá ag obair de réir spriocanna agus modheolaíochtaí difriúla. Ar an lámh eile, d'fhéadfaí gur áibhéil atá sa luach thar cuimse a chuirtear ar an mbailiúchán mar acmhainn taighde, agus go bhfeictear nach bhfuil an t-ábhar a aimsítear feiliúnach nuair a dhéantar iniúchadh nó cuardach ar an gcartlann.

Táthar den tuairim go bhfuil luach fiúntach taighde leis an gcartlann. Tá seans ann gur chraol Raidió na Gaeltachta faisnéis go poiblí den chéad uair, agus mar sin d'fhéadfaí gur foinsí promhaidh taighde atá i gcuid de mhíreanna na cartlainne. Go deimhin, in agallaimh le seanfhondúirí (atá pléite thíos), bhí eolas áirithe á roinnt leis an bpobal den chéad uair. Fuarthas deis luach taighde na cartlainne—i réimse na staire—a mheas ar bhealach struchtúraithe nuair a socraíodh, le tacaíocht ón Roinn Ealaíon, Oidhreacht, Gnóthaí Réigiúnacha, Tuaithe agus Gaeltachta faoin scéim 'An Teanga Bheo'¹, taispeántas ar líne a fhorbairt bunaithe ar léargas RTÉ Raidió na Gaeltachta ar an am corraitheach idir na blianta 1913 agus 1923, agus ar oidhreacht na tréimhse úd. Tá os cionn 60,000 comhad fuaimne – taifid de chlár a craoladh ó 1972 – sa bhailiúchán, agus is obair dhúshlánach í gnéithe den bhailiúchán a léiriú do phobal níos leithne mar gheall ar mhéid agus ar dhoimhneacht an bhailiúcháin. Ach chuir teorannacha an tionscadail (na blianta roimh agus i ndiaidh Éirí Amach na Cásca), agus an téama beacht (stair na tíre mar a bhain sé le cúrsaí réabhlóide) ar ár gcumas sciar inlámhsithe den bhailiúchán a fhorbairt mar thaispeántas taighde. Is é seo an chéad uair a baineadh athearraíocht as ábhar ó chartlann RnaG agus an t-ábhar sin á chur ar fáil do thaighdeoirí agus an pobal trí chéile, ar bhealach atá oiriúnach dá saothrú.

2 Ag Ullmhú An Ábhair

2.1 Ag Roghnú na Míreanna

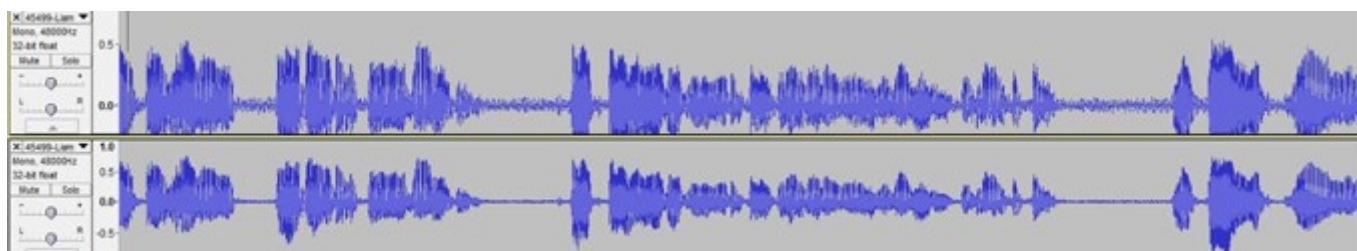
Tá raon leathan téamaí agus topaicí clúdaithe i gcartlann RnaG. Áirítear anseo cláir nuachta, cúrsaí reatha, cláir faisnéise, agallaimh, ceol agus amhráin, cláir litríochta agus drámaíochta agus cúrsaí creidimh. Tá roinnt mhaith ábhair ann, freisin, a bhaineann le cúrsaí staire. Cíoradh an chartlann chun na míreanna fuaimne is feiliúnaí don ábhar faoi chaibidil (stair na tréimhse 1913-1923) a aithint. Ós rud é nach raibh sé indéanta éisteacht le gach mír sa chartlann chun comhaid fuaimne ábhartha a aimsiú, baineadh úsáid as bunachar sonraí (ina raibh na meiteashonraí stóráilte) na cartlainne chun é seo a dhéanamh.

1 <http://www.ireland.ie/teanga-bheo>

Rinneadh cuardach sa chartlann ag úsáid eochairfhocail éagsúla (*de Valera, Éirí Amach, IRA srl.*) chun liosta tosaigh d'oibiachtaí digiteacha a chruthú. Úsáideadh teideal an chláir agus ábhar an chláir (ina raibh eolas leathan faoin gclár, ar nós théamaí an chláir, áionna an chláir srl.) chun na heochairfhocail a bhí uainn a aimsiú. Tar éis dúinn staidéar a dhéanamh ar na míreanna seo, úsáideadh eochairfhocail ón ábhar fuaimne sin chun athscagadh a dhéanamh ar an gcartlann agus níos mó clár ábhartha a aimsiú. Ag deireadh an phróisis atriailaigh seo bhí os cionn 100 comhad fuaimne aimsithe againn ina raibh ábhar staire ó 1913-1923 á phlé. Ós rud é go bhfuil os cionn 65,000 mír fuaimne sa chartlann, bhíothas ag súil go mbeadh líon níos mó ann a bhain leis an tréimhse faoi chaibidil.

2.2 Próiseáil Fuaimne

Mar atá luaite thuas, rinneadh cartlann RnaG a dhigitiú ó 1999 i leith, agus le linn an phróisis seo aistríodh an fhuaim (os cionn 22,000 uair an chloig d'fhuaim agus os cionn 60,000 mír) ó na téipeanna ¼ orlach agus DAT (*Digital Audio Tape*) go comhaid dhigiteacha ar dhlúthdhioscaí CD, agus ansin chuig freastalaithe stórála de chuid na hOllscoile. Chun spás a shábháil – ag am nuair a bhí spás stórála daor – rinneadh na comhaid a chomhbhrú. Cé gur laghdaigh sé seo caighdeán na fuaimne de bheagán, ní raibh tionchar ag an gcaighdeán laghdaithe ar an obair seo. Tar éis dúinn na míreanna fuaimne staire a úsáideadh don tionscadal seo a aimsiú, rinneadh níos mó próiseála orthu. Déanadh normalú ar leibhéil fuaimne na gcomhad, ionas go mbeidís ar fad ar aon leibhéal amháin don éisteoir. Ní bhíonn aon tionchar ag an bpróiseas seo ar an gcóimheas idir comhartha agus torann, agus ní athraíonn sé dinimic choibhneasta na fuaimne. Cé go bhfuil an caighdeán fuaimne go maith, tríd is tríd, sna cláir a léiríodh ón stiúideo, is minic go ndeachaigh craoltóirí isteach i dtithe na n-agallaithe, timpeallachtaí nach raibh comhoiriúnach do chaighdeán maith fuaimne. Anuas air seo, bhí glórtha na n-agallaithe lag le haois uaireanta, agus dá bharr bhí níos mó torainn le cloisteáil sna comhaid seo. Sna cásanna seo, cuireadh algartam laghdaithe torainn i bhfeidhm ar na comhaid ina raibh an cóimheas idir comhartha agus torann an-íseal. Léiríonn Figiúr 1 an difríocht a rinne sé seo don sruth fuaimne.

Figiúr 1: Sruth fuaimne ó mhír i gcartlann Raidió na Gaeltachta, ag léiriú an bhunchomhaid fuaimne (thuas) agus an fhuaimne tar éis dúinn normalú agus algartam laghdaithe torainn a chur i bhfeidhm air (thíos). Chuidigh sé seo le heispéireas éisteachta níos fearr a thabhairt don úsáideoir.

I gcásanna eisceachtúla, bhí orainn déantáin ón bpróiseas digitithe (m.sh., cainéal steirió folamh) a cheartú. Bhí próiseas suntasach eagarthóireachta le déanamh freisin. Bhí na comhaid le gearradh, ionas nach raibh iontu ach fuaim a bhí ábhartha don tionscadal taighde. Gearradh tús na gclár freisin (go hiondúil an ceol a bhí mar chuid den seoldadh isteach) ionas go gcloisfeadh an t-úsáideoir/éisteoir an t-ábhar díreach i ndiaidh dóibh cliceáil air. Rinneadh é seo ar fad chun eispéireas úsáide níos fearr a chur ar fáil don úsáideoir.

2.3 Meiteashonraí na Cartlainne

Tá struchtúr meiteashonraí ar leith ag cartlann Raidió na Gaeltachta, a léiríonn gur ó earnáil na craoltóireachta a tháinig an t-ábhar. Cuireadh na meiteashonraí le chéile le linn an phróisis digitithe thuasluaite, nuair a cruthaíodh bunachar sonraí ina raibh faisnéis faoi na cláir stóráilte. Bhíodh rannpháirtithe ó scéim oiliúna de chuid FÁS ag obair ar an tionscadal gach bliain, ag éisteacht leis na míreanna fuaime agus ag comhlánú an bhunachair sonraí. Áiríodh san fhaisnéis seo sonraí faoi na cláir féin (dáta craolta, léiritheoir, láithreoir, aíonna, agus ábhar na gclár ina measc) agus sonraí rochtana na míre (uimhir dhlúthdhiosca agus uimhir thraic, m.sh.). Mar nach raibh treoirlínte ná struchtúr córasaithe leagtha síos don obair seo, ní raibh cur síos na míreanna comhsheasmhach ó mhír go mír, go háirithe mar a bhain siad le hábhar an chlár, le hainmneacha daoine agus le logainmneacha.

Bhí struchtúr nua ag teastáil chun an t-ábhar a chur in oiriúint do thaispeántas ar líne, agus do riachtanais chomhaimseartha taighdeoirí agus an phobail trí chéile. Dá bhrí sin rinneadh ailíniú ar an mbunleagan de na meiteashonraí ionas go mbeadh sé ag teacht le treoirlínte Thaisclann Dhigiteach na hÉireann (DRI²) i leith meiteashonraí (Bustillo et al., 2015). Cuireadh scéimre meiteashonraí bunaithe ar an *Dublin Core Metadata Initiative* (nó DCMI) i bhfeidhm ar na sonraí (Hakala, 2000). Cuidíonn sé seo le heispéireas maith taiscéalaíochta agus fionnachtana a chur ar fáil don úsáideoir (McCarthy, 2015). Tá 55 téarma DCMI ann agus úsáideadh 16 acu chun cur síos a dhéanamh ar ábhar na cartlainne. Socraíodh go mbeadh comhéadan úsáideora an tsuímh i nGaeilge amháin (Coll & Ó Tuairisg, 2015) agus thug sé seo saoirse dúinn ár dteideal féin a thabhairt do chuid de na téarmaí ón DCMI. Mar shampla, úsáideadh an téarma *Creator* don *Léiritheoir*, úsáideadh an téarma *Mediator* chun cur síos a dhéanamh ar *Láithreoir* na míre, agus thug an téarma *Contributor* deis dúinn *Aíonna* an chlár a liostú. Úsáideadh caighdeáin ionchódaithe atá in úsáid go forleathan, m.sh. ISO 639 d'aitheantóirí teanga (m.sh. ga, en). Cloíodh le treoirlínte atá luaite in 'Irish Guidelines for Indexing Archives' (2013) agus ainmneacha pearsanta á bhformáidiú (m.sh. Láithreoirí, Léiritheoirí, Aíonna agus pearsana stairiúla). Tá mionchur síos ar an struchtúr nua seo ar fáil in Ó Tuairisg *et al* (2016).

Cuireadh próiseas saibhrithe i bhfeidhm ar mheiteashonraí an ábhair, ionas go mbeidís feiliúnach do thaispeántas cuimsitheach, idirghníomhach ar líne. Bhíothas ag iarraidh naisc a dhéanamh le bunachair sonraí eile ar líne, cosúil le ainm.ie, logainm.ie agus Biúró na Staire Míleata³. Éisteadh go grinn le gach mír fuaimne, agus rinneadh nóta d’ábhar na míre, na daoine, na háiteanna, na heachtraí agus na tréimhsí a bhí luaite iontu. Rinneadh nóta de na háiteanna a bhí luaite sna míreanna, agus úsáideadh an téarma DCMI *Spatial Coverage* chun naisc a dhéanamh chuig na háiteanna seo ar logainm.ie. Úsáideadh an téarma *Temporal Coverage* chun dátaí agus tréimhsí ama suntasacha a stóráil. Chun naisc a dhéanamh chuig suíomhanna eile ar líne úsáideadh an téarma *Is referenced by*. Tá na 16 téarma DCMI a úsáideadh, chomh maith leis na teidil a tugadh dóibh i nGaeilge, sampla ón taispeántas, agus cur síos ar an téarma liostáithe i bhFigiúr 2.

Éilimint DCMI	Teideal sa Taispeántas	Sampla	Cur Síos
Dublin Core:MediaFile	ATHREANTOIR	31535	Aitheascáil Uathdóil don eilimint dhéiteach
Dublin Core:Title	TEIDEAL	Seán Ó Conghaile ag teacht ar Chloí Fluainige agus an Cogadh Mór (29/07/1918)	Teideal gasta don mhír (ní gá gus teideal an chláir é seo)
Dublin Core:Date	DÁTA	28-07-1918	Dáta Creaithe an chláir
Dublin Core:Description	CUR SÍOS	Labbraíom Seán Ó Conghaile, as Indreabhán, Co. na Gaillimhe, fuair saol i gCeanannas le linn an Chogaidh Mhóir agus Chogadh na Saoirse. Rugadh é i 1903, agus sa seachtas eoin treislaigh chláir-seadh sé scríofa uirthi síod bhí i gCogadh na mílbrach. Ag an am, agus Seánas ag iarraidh fréamh a cur, bhí dhuine beag, agus tháinig claid áit ar bhli le seallag a shaothri. Bhí dhá mhéadar i nGailimhe, bhí ceann acu ag an droichead mór (The Shankles) agus ba é an Castle barrack an ceann eile. Tógadh beascá na Roinn Móra iár 1888-1885. Ba iad na Connacht Rangers ba mhó a raibh caint orthu sa eileantar {<i>We are the Connacht Rangers, the boys that felt no dangers...</i>}. Scottí d'fheicteá buain acu ag teacht, beir ar bhocht, fréamh, bh 20 bliain d'aois, agus iad d'fhéicteá agus eile. Déanann Seán cur síos ar leith ar na Arm na Breataine- Cineál:Índleáil- An Cogadh Mór- Cogadh na mílbrach- Cogadh na Saoirse- Na hOglaigh- Ceannairc: san India- Na <i>Connacht Rangers</i>- An Mianach ar an Lochán Beag- Sinn Féin- 	Cur síos cuimsitheach don mhír. Déantar é seo tar éis éisteach dhéamh a thabhairt don mhír. Tugtar an mír eolais agus is léir faoi ábhar na míre aosa.
Dublin Core:Subject	LOCHÁIN/HOICÁIL	Arm na Breataine- Cineál:Índleáil- An Cogadh Mór- Cogadh na mílbrach- Cogadh na Saoirse- Na hOglaigh- Ceannairc: san India- Na <i>Connacht Rangers</i>- An Mianach ar an Lochán Beag- Sinn Féin- 	Lochán/Hoicáil d'ágraíon chun cur síos a dhéanamh ar ábhar na míre.
Dublin Core:Mediator		Mae Giolla Chóille, Brendanín	Láithreoir an chláir as ar tógadh an mhír.
Dublin Core:Creator	LÉIRITHOIR	Feirtoir, Brendanín	Léirithoir an chláir as ar tógadh an mhír.
Dublin Core:Contributor	AIONNA	Ó Conghaile, Seán	Aoi (ní aionna) a ghlac páirt sa chláir.
Dublin Core:Temporal Coverage	CLUÁNACH AMA	28/07/1914-11/11/1918: An Cogadh Mór - 21/01/1919-11/07/1921: Cogadh na Saoirse - 18/07/1917: An Mianach ar an Lochán Beag - 06/1920: Ceannairc: san India - 	Tréimhí ama, ná dátaí suntasacha, a luadh sa mhír.
Dublin Core:Spatial Coverage	CLUÁNACH TÍREOLAÓCH	Na hUllo, Indreabhán, Co. na Gaillimhe- An Croc, Indreabhán, Co. na Gaillimhe- An India- An Einn Mhór, Cathair na Gaillimhe- An Lochán Beag, Indreabhán, Co. na Gaillimhe- 	Áiteanna luaithe sa mhír, agus naisc idirlín chuig an áit sin ar www.logainm.ie .
Dublin Core:Is Referenced by	NAISC ÁBHARTHA	Seán Ó Conghaile ar ainm.ie- Tuairisc faoi eileantach ar an Lochán Beag san <i>Morning Olympian</i>, Olympia, Washington, S.A.- 	Naisc idirlín chuig suíomh seachtach le mír nó eolais a tháir faoi dhuine ná faoi eachtraí suntasacha luaithe sa mhír.
Dublin Core:Extent	FAD	00:31	Fad na míre (sa bhfianáid uirthi)
Dublin Core:Type	CINEÁL	Fuaim	Cineál mír (fuaime, leabhrá, fis se.)
Dublin Core:Rights	CIARTA	© RTÉ Raidió na Gaeltachta. Gach Ceart Ar Coisne.	Ráiteas faoi chláir cóipchirt.
Dublin Core:Language	TIANGA	ga	An teanga labhartha atá le fáil sa mhír (i bhfianáid ISO 639-3)
Dublin Core:Source	FOINSE	Cathair RTÉ Raidió na Gaeltachta	Foinse as ar tógadh an mhír

Figiúr 2: Na 16 téarma DCMI (sa chéad cholún) a úsáideadh chun cur síos a dhéanamh ar na míreanna ó chartlann RTÉ Raidió na Gaeltachta. Tá an teideal Gaeilge a úsáideadh sa taispeántas sa dara colún, agus sampla tógtha ó mhír sa chartlann, agus cur síos mínithe sa tríú agus ceathrú colún faoi seach.

3 www.ainm.ie; www.logainm.ie; www.bureauofmilitaryhistory.ie

3 Ag Cruthú an Taispeántais

3.1 Ábhar an Taispeántais

Digital curation involves maintaining, preserving and adding value to digital research data throughout its lifecycle
(Digital Curation Centre, 2017: 1).

Tháinig Raidió na Gaeltachta ar an aer den chéad uair ag 3.00pm, Domhnach Cásca, 2 Aibreán 1972 (RTÉ, 2017). Mar sin, i measc na gcéad rudaí a craoladh, bhí na comorthaí a rinneadh an bhliain sin ar Éirí Amach 1916. Is sna ceantair Ghaeltachta is mó atá láithreach ag RnaG – tá stiúideonna i gConamara, i gCorca Dhuibhne agus i nGaoth Dobhair. Cé gur stáisiún náisiúnta atá in RnaG, cuireadh béim ar an gcrualtóireacht áitiúil sna luathbhlianta, agus mar sin baineann go leor den ábhar staire leis na ceantair seo.

Clúdaíonn na míreanna staire a aimsíodh raon leathan topaicí, téamaí agus tréimhsí. Tá idir léachtaí, agallaimh agus chlár faisnéise sa bhailiúchán seo. Tugann na míreanna fuaimne seo léargas ar chomhthéacs stairiúil, cultúrtha agus sóisialta an ama. Léiríonn siad freisin an tionchar a bhí ag eachtraí corraitheacha, cosúil leis an gCogadh Mór, an tÉirí Amach, Cogadh na Saoirse agus an Cogadh Cathartha, ar phobal na hÉireann. Chuir RnaG go leor béime ar chlár chomórtha a chraoladh ar dhátaí tábhachtacha, agus mar sin is minic gur tháinig an téama céanna (Éirí Amach na Cásca san Aibreán, mar shampla) aníos bliain i ndiaidh bliana. Sna clár chomórtha seo, cuireadh agallaimh orthu siúd a ghlac páirt i ngníomhaíochtaí éagsúla, agus b'fhoinsí suntasacha eolais a bhí iontu. Tugann na míreanna sin léargas dúinn ar a ndearcadh siúd – a chonaic, a ghlac páirt, a chuala faoi, agus a rinne staidéar – ar na heachtraí stairiúla sin a tharla sa tréimhse chinniúnach dhíreach roimh agus i ndiaidh bhunú an Stáit. Bhí cuid den ábhar a úsáideadh fite fuaite i gclár eile – giotáí beaga gearra a tháinig aníos i míreanna nuachta, i gclár staire agus mar sin de. Ach ar an lámh eile bhí clár iomlána eile a mhair idir 60 agus 120 nóiméad a phléigh le téama amháin. Bhí fúinn an t-ábhar seo go léir a chur i láthair an phobail sa taispeántas ar líne.

3.2 Comhéadan an Taispeántais

Is í an oibiacht dhigiteach (an comhad fuaimne agus na meiteashonraí a théann leis) an bunaonad, nó an bhunfhoinse, as ar cruthaíodh an taispeántas ar líne. Cuireadh na hoibiachtaí digiteacha seo ar fad ar fáil don úsáideoir, ar bhonn brabhsála nó cuardaigh. Léiríonn Kwasnik (1992) na buntáistí suntasacha atá le comhéadan éifeachtach a chuideoidh le heispéireas brabhsála fiúntach:

If a system provides a well-connected space and navigational aids, it is possible, by browsing, to explore the information in a system without prior knowledge of the content. In this way, browsable systems can be invaluable to users in crossing over into new and unfamiliar domains (Kwasnik, 1992: 198).

Ach deir Whitelaw (2015), mura gcuirtear comhéadan ceart ar fáil: *'...though in digital collections browse-based collection interfaces are typically impractical and uninspired: pages of alphabetised lists.'* Cé nár seachnaíodh 'liostaí in ord aibítire' san fhuinneog bhrabhsála, tugadh faoi theachtaireacht Kwasnik a chur i bhfeidhm sa taispeántas, agus 'well-connected space' a chur i bhfeidhm sa chomhéadan. Cruthaíodh naisc (hipearnaisc) idir míreanna gaolmhara, agus naisc eile amach chuig suíomhanna ábhartha eile ar an idirlíon (logainm.ie, ainm.ie, srl) chun é seo a dhéanamh. Is é an próiseas cuardaigh an rogha, is coitianta ag an úsáideoir chun dul i ngleic le comhéadan ar líne, agus mar sin is féidir cuardach (simplí nó casta) a dhéanamh sa bhosca cuardaigh ar gach téarma DCMI sna meiteashonraí. Chun an t-úsáideoir a spreagadh chun taiscéalaíochta, cuirtear 'Mír faoi Thrácht' agus 'Taispeántas faoi Thrácht' ar fáil ar an leathanach baile. Roghnaítear iad seo ar bhonn randamach ar gach cuairt chuig an suíomh idirlín.

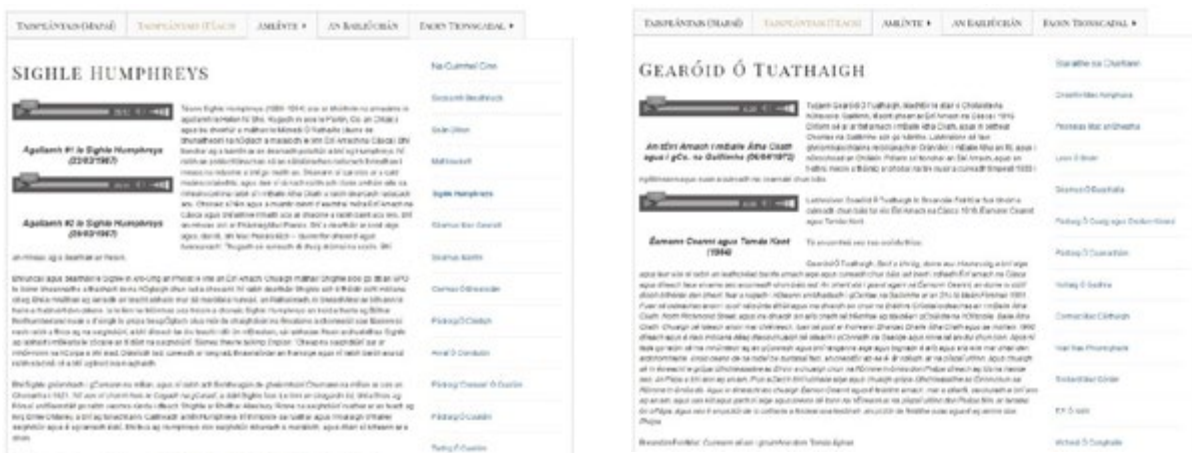
Agus an bhunfheidhmiúlacht seo curtha ar fáil, díríodh ar bhealaí chun na scéalta staire a bhí sna hoibiachtaí digiteacha a insint. Ní fhéadfaí é seo a dhéanamh gan próiseas taighde agus coimeádaíocht chúramach a leanacht. Ag úsáid na míreanna fuaimne mar bhunfhoinse, socraíodh na scéalta seo a chur i láthair an úsáideora i dtí bhealach éagsúla:

- coimeádaíocht ar leith a dhéanamh ar chláir na staraithe agus na seanfhondúirí;
- aistí, nó insint na staire, a chruthú bunaithe ar chuntais finné súl, mar aon le mapaí a úsáid;
- amlínte d'eachtraí suntasacha na tréimhse a chruthú.

3.3 Agallaithe agus Staraithe

Ba mhínic nach raibh seanfhondúirí a mhair sna blianta 1913-1923 ag iarraidh mórán cainte a dhéanamh faoin méid a chonaic siad agus na rudaí a rinne siad le linn na cogaoíochta. Ach de réir mar a chuaigh na blianta ar aghaidh, agus le hugach ó chraoltóirí RnaG, nocht na seanfhondúirí roinnt de na scéalta agus na rúin a bhí acu. Bhí suim ar leith againn na scéalta seo a léiriú sa taispeántas. Rinneadh go leor de na hagallaimh seo sna 1970í agus sna 1980í. Is foinní príomha, tábhachtacha staire iad. Tugann siad léargas ar an tionchar pearsanta a bhí ag an tréimhse seo orthu féin agus ar a muintir. Freisin, chraol RTÉ Raidió na Gaeltachta go leor clár ina ndearnadh iarracht comhthéacs na tréimhse 1913-1923 i stair na hÉireann a léiriú don phobal éisteachta. Is iomaí saineolaí agus staraí a roinn a gcuid eolais ar na cláir faisnéise agus na míreanna nuachta seo. Bhíothas ag iarraidh tús áite a thabhairt ar an suíomh don dá fho-thacar fuaimne seo – cuntais na bhfíneithe súl a ghlac páirt agus a chonaic na heachtraí stairiúla faoi chaibidil, agus cuntais na staraithe sin a rinne staidéar orthu.

Cruinníodh le chéile na comhaid fuaimne seo agus cuireadh i láthair ar leathanach amháin ar an suíomh iad. Tá an t-amharc seo éagsúil ón amharc atá ag na hoibiachtaí digiteacha aonair, mar nach bhfuil le feiceáil ach an seinnteoir fuaimne, teideal agus cur síos na míre. Nuair a bhí níos mó ná comhad fuaimne amháin luaite le finn é súl nó le staraí (glacann an staraí Gearóid Ó Tuathaigh páirt i 10 gclár, mar shampla), taispeánadh iad seo go léir ar aon leathanach amháin. Tá sampla de seo le feiceáil i bhFigiúr 3.

Figiúr 3: Sampla den choimeádaíocht a rinneadh chun amharc ar leith a thabhairt d’fhinné súl (Sighle Humphreys sa chás seo) agus do staraí (Gearóid Ó Tuathaigh).

3.4 Aistí Staire

Digital history allows the exploitation of kinds of evidence and data bases that would be too opaque or too unwieldy to use without computers. It is all the stuff that we cannot narrate, or at least narrate without losing our audience (White, 2010: 1).

Bhí uainn coimeádaíocht agus anailís dhomhain a dhéanamh ar ábhar na cartlainne agus an anailís seo a chur ar fáil don úsáideoir ar bhealach mealltach agus idirghníomhach. Cuireadh le chéile ocht n-aiste staire dírithe ar mhórthéamaí na tréimhse 1913-1923⁴, ag úsáid an eolais atá i míreanna fuaime an bhailiúcháin. Sna taispeántais seo, dírtear ar an bhfianaise uathu siúd a chonaic nó a ghlac páirt in eachtraí stairiúla na tréimhse. Glacadh leis na míreanna fuaime seo mar bhunfhoinc staire, agus go bhfuil ábhar iontu nach bhfuil eolas coiteann air. In áiteanna sna haistí seo, déantar tagairt do mhíreanna fuaime ina bhfuil stairithe ag caint. Déantar seo chun comhthéacs níos leithne a thabhairt don úsáideoir. I ngach aiste, tá naisc i dtéacs aibhsithe chuig na míreanna fuaime as ar tógadh an t-eolas. Déanann an téacs aibhsithe seo tagairt do cheantar tíreolaíoch atá luaite sa mhír. Osclaíonn an nasc seo an mhír fuaime san áit chuí ar an mapa. Is uirlis taiscéalaíochta í seo, ach is bealach freisin é seo chun comhthéacs níos leithne a thabhairt don úsáideoir faoi na foinsí as ar cruthaíodh an aiste. Tá dhá ghabháil scáileáin, tógtha ó na haistí faoi Chogadh na Saoirse agus faoin Éirí Amach, le feiceáil i bhFigiúr 4.

Figiúr 4: Gabháil scáileáin de na haistí staire, mar atá siad léirithe le mapai.

4 Is iad sin: An Ghaeilge sa Phobal (1913-1921); An Cogadh Mór (1914-1918); Éirí Amach na Cásca (1916); Éire in Aimsir na Réabhlóide (1917-1919); An Pobal agus na Réabhlóidithe (1916-1923); Cogadh na Saoirse (1919-1921); An Cogadh Cathartha (1922-1923); An Saol ina Dhiadh (1923-).

3.5 Amlínte

Is uirlisí iad amlínte a bhíonn in úsáid go forleathan i dtaispeántais fhisiciúla cartlainne, ach le déanaí tá níos mó úsáide á mbaint astu i dtaispeántais ar líne freisin. Is bealaí maithe iad chun úsáideoirí a thabhairt ar aistear teamparála tríd an ábhar, ach cuireann Lubar (2013) fainic orainn:

The timeline carries with it assumptions about the narrative structure of history, about the primacy of chronological understanding, and about progress. It makes it seem as though history is a path to the present (Lubar, 2013: 169).

I gcás an taispeántais seo, measadh go raibh cúpla sruth ama éagsúil i bhfeidhm san ábhar: an sruth teamparála ó 1913 go 1923 san ábhar féin, agus sruth croineolaíochta na craoltóireachta agus na cartlainne (ó 1972 ar aghaidh).⁵ Dá shimplí atá siad, is ea is fearr a oibríonn amlínte mar uirlisí taiscéalaíochta. Ar an mbunús seo, socraíodh ceithre amlíne éagsúla a chruthú. Díríonn trí cinn acu – An tÉirí Amach, Cogadh na Saoirse agus an Cogadh Cathartha—ar eachtraí staire éagsúla ó na tréimhsí sin atá pléite ar mhíreanna fuaimne ó chartlann Raidió na Gaeltachta. Tugtar nasc chuig an mír/na míreanna fuaimne ina bhfuil tagairt déanta don eachtra, chomh maith le heolas breise faoin eachtra, i bhfoirm nasc Vicipéide, mapa nó íomhá. Taispeántar sa cheathrú hamlíne na míreanna fuaimne go léir san ord inar craoladh iad ar RTÉ Raidió na Gaeltachta. Tugtar nasc chuig an mír fuaimne chomh maith le cur síos gonta faoi ábhar na míre.

Figiúr 5: Dhá chineál amlíne sa taispeántas. Ar chlé tá amlíne ina bhfuil na heachtraí éagsúla a bhaineann leis an Éirí Amach luaite (mar a thagann siad aníos sa chartlann). Ar dheis tá sampla de mhír fuaimne mar a bhreathnaíonn sé ar an amlíne craolta.

5 Ar leibhéal níos teibí, tá sruth ama ann atá ag dul an bealach eile, siar bóthar na smaointeoireachta. Tá sé seo le feiceáil sna míreanna fuaimne nuair atá na hagallaithe agus na staraithe ag smaoinemh siar agus iad ag roinnt a gcuid eolais leis na craoltóirí.

4 Conclúid

San alt seo, tugadh léargas ar na próisis, ar na cleachtais agus ar na cuir chuige a leanadh chun taispeántas ilmheánach, físiúil a chruthú as ábhar fuaimne lom, aonchineálach ó chartlann RTÉ Raidió na Gaeltachta. Pléadh na modhanna a úsáideadh chun doimhneacht agus saibhreas an ábhair fuaimne a léiriú. Tugadh faoi ábhar na cartlainne a léiriú ar bhonneagar teicneolaíochta atá in oiriúint do mhodheolaíochtaí lucht taighde nuair atá siad ag iarraidh staidéar a dhéanamh ar ábhar den sórt sin. Bhíothas ag iarraidh freisin go mbeadh fáil éasca ag an bpobal ar an ábhar. Le seo a dhéanamh, cuireadh próiseas coimeádaíochta agus comhthéacsaithe i bhfeidhm ar an ábhar fuaimne. Ar an mbealach seo saothraíodh an t-ábhar ionas go mbeadh saineolaithe an réimse in ann tuilleadh saothraithe a dhéanamh air.

Maidir le luach taighde an ábhair, is cinnte go bhfuil fiúntas le staidéar agus saothrú a dhéanamh ar chartlann RnaG. Ach tiocfaidh eilimintí casta chun solais – ina measc, an brú a bhí ar an léiritheoir cloí le cúrsaí ama, claonadh comhfhiosach nó neamh-chomhfhiosach an chláir, agus torthaí na heagarthóireachta nach bhfuil le feiceáil sa táirge deiridh. Caithfear na dúshláin seo ar fad a shárú, nó ar a laghad a aithint, sular féidir an leas is fearr a bhaint as an ábhar fuaimne atá sa bhailiúchán mar amháin taighde.

Is sampla an taispeántas seo ar athúsáid agus atheagar a dhéanamh ar ábhar craolta, chun é a chur in oiriúint do phobal nua ag úsáid teicneolaíochtaí comhaimseartha. Cé gur díriodh ar aschur staire an stáisiúin, tá na cleachtais seo bailí do réimsí eile. Go deimhin, tá na huirlisí mapála a úsáideadh thar a bheith ábhartha do chúrsaí tíreolaíochta agus logainmníochta. Amach anseo, tá sé ar intinn againn tuilleadh d'ábhar na cartlainne a chur ar fáil ar an mbealach seo.

Leabharliosta

Leabhair

McCarthy, K., (2015) *Metadata Quality Control*. Dublin: Royal Irish Academy.

Ó Giollagáin, C., Mac Donnacha, S., Ní Chualáin, F., Ní Shéaghdha, A., & O'Brien, M., (2007). *Staidéar Cuimsitheach Teangeolaíoch ar Úsáid na Gaeilge sa Ghaeltacht /Comprehensive Linguistic Study of the Use of Irish in the Gaeltacht*. An Roinn Gnóthaí Pobail, Tuaithe & Gaeltachta.

Ó Glaisne, R., (1982) *Raidió na Gaeltachta*. Indreabhán: Cló Chois Fharraige.

Ailt

Browne, D. R., (1992) 'Raidió na Gaeltachta: Reviver, Preserver or Swan Song of the Irish Language?' *European Journal of Communication*, 7 (3). 415-33.

Coll, R. & Ó Tuairisg, S., (2015) 'Preparing Bilingual Metadata for a Bilingual Repository'. *New Review of Information Networking*, 20 (1-2). 53-8.

Hakala, J., (2000) 'Dublin Core Metadata Initiative'. *CRIS 2000-Current Research Information Systems*.

Kwasnik, B. H., (1992) 'A descriptive study of the functional components of browsing' I: Larson, J. & Unger, C. (Eag.) *Proceedings of the IFIP TC2/WG2.7 working conference on engineering for human-computer interaction, Ellivuori, Finland, 10-14 August 1992*. *IFIP Transactions, A-18*, Amsterdam: Elsevier Science Publishers. 191-203.

Lubar, S., (2013) 'Timelines in exhibitions'. *Curator: The Museum Journal*, 56 (2). 169-88.

Ó Tuairisg, S. Ní Cholla, R. & Ó Droighneáin, P., (2016) 'Saothar Sheáin Mhic Giollarnáth ar Thaisclann Dhigiteach na hÉireann'. OÉ Gaillimh: *Léann Teanga: An Reiviú*, 4.

- Schüller, D., (2004) 'Sound recordings: problems of preservation.' Feather, J. (Eag.) *Managing Preservation for Libraries and Archives: Current Practices and Future Development*. Burlington, VT: Ashgate Publishing Ltd.
- Watson, I., (2002) 'Irish-language broadcasting: history, ideology and identity'. *Media, Culture & Society*, Dublin: University College Dublin Press, 24 (6). 739-57.
- Whitelaw, M., (2015) 'Generous interfaces for digital cultural collections'. *Digital Humanities Quarterly*, 9 (1). 38.

Foinsí leictreonacha

- Bustillo, M., Collins, S., Gallagher, D., Grant, R., Harrower, N., Kenny, S., Martínez García, A., Ní Cholla, R., O'Carroll, A., Redmond, S. & Webb, S. (2015) *Qualified Dublin Core and the Digital Repository of Ireland*. Grant, R., (Eag.) Maynooth: Maynooth University; Dublin: Trinity College Dublin; Dublin: Royal Irish Academy; Galway: National University of Ireland, Galway.
- Digital Curation Centre. (2017) *What is digital curation?* Le fáil ag: <http://www.dcc.ac.uk/digital-curation/what-digital-curation>. (Léite 28 Eanáir 2017).
- RTÉ, (2017) *Raidió na Gaeltachta – Eolas Fúinn*. Le fáil ag: <http://www.rte.ie/rnag/articles/eolas/2013/0418/382239-eolas-fuinn/>. (Léite 28 Eanáir 2017).
- White, R. (2010) 'What is Spatial History?' *Spatial History Project. Lab Working paper*. Le fáil ag: <http://www.stanford.edu/group/spatialhistory/cgi-bin/site/pub.php?id=29>. (Léite 28 Eanáir 2017).

Léirmheas ar an iris *Béaloideas*

Imleabhar 84, 2016, 261 lch., €30

Eagarthóir: Ríonach Uí Ógáin

Léirmheas le Dónal Ó Droighneáin

<https://doi.org/10.13025/enn0-3f23>

Is é *Béaloideas* iris an Chumainn le Béaloideas Éireann. Tá sí á foilsiú go rialta ó 1927, bliain bhunaithe an Chumainn, agus is é *Béaloideas 2016* an 84ú heagrán den iris seo a chlúdaíonn réimse leathan ábhar bainteach le béaloideas agus cultúr. Iris dhátheangach í a dhíríonn go speisialta dar ndóigh ar Éirinn, ach ní dhéantar neamhaird d'ábhar as tíortha eile mar atá le feiceáil san eagrán reatha seo. Tá stádas ard bainte amach aici mar acmhainn thábhachtach d'acadóirí agus d'fhoghlaimeoirí agus ní heisceacht ar bith é eagrán 2016. Naoi gcinn d'ailt acadúla atá san eagrán seo: cúig cinn i nGaeilge agus ceithre cinn i mBéarla. Sa léirmheas seo cuirfear béim ar na hailt Ghaeilge ach déanfar tagairt ghearr freisin do na hailt eile agus do na léirmheasanna leabhar.

'Listening to this rude and beautiful poetry: John Millington Synge mar Bhailitheoir Amhrán in Árann' le Deirdre Ní Chonghaile an chéad alt Gaeilge san iris. Mar a mhíníonn Ní Chonghaile san alt, ní mar bhailitheoir amhrán a shamhlaítear Synge, ach fós féin rinne sé obair den chineál seo le linn a chuartheanna ar oileáin Árann, mar a léirítear i gcuid a ceathair dá leabhar *The Aran Islands* agus i mbailiúchán Synge i gColáiste na Tríonóide. San alt spéisiúil seo fiosraítear an fáth ar bhailigh Synge amhráin in Árann, na hamhráin féin, an dream ar bhailigh sé amhráin uathu agus go leor eile. Cuireann an t-údar an t-eolas i láthair ar bhealach iomlánaíoch trí é a chur i gcomhthéacs shaothar Synge agus freisin i gcomhthéacs mheon athbheochana a linne, rud a thugann scóip bhreá fhairsing don alt. Tagann teideal an ailt ó chúpla líne a scríobh Synge i dtaobh a bheith ag éisteacht le hamhrán sean-nóis i dteach ceann tuí in Inis Meáin agus gála ag séideadh go tréan: *'It seemed like a dream that I should be sitting here among these men and women listening to this rude and beautiful poetry that is filled with the oldest passions in the world'*.

Féile Naomh Eoin nó Naomh Seáin a phléitear san alt ‘Oíche Fhéile Eoin i dToraigh 2015’ le Fiachra Mac Gabhann. Alt cuimsitheach é seo a thugann léargas ar bhunús na Féile sula ndírítear ar a tréithe logánta. Tosaítear le cur síos ar chúlra idirnáisiúnta na Féile: is cosúil go raibh féile réamh-Chríostaí i ndeisceart na hEorpa tráth, a bhí fréamhaithe i gceiliúradh ghrianstad an tsamhraidh, gur deineadh Críostú ar an bhféile sin agus gur scaip sí go tuaisceart na hEorpa faoi thionchar na Críostaíochta.

Díríonn an t-alt ansin ar ‘chomharthaí sóirt na Féile san Eoraip agus tuaisceart na hAfraice’ sula dtugtar aghaidh ar an traidisiún i nDún na nGall agus i dToraigh. Déantar iniúchadh ar cheistneoir faoin bhFéile a scaip Coimisiún Béaloideas Éireann sa mbliain 1943, agus cuireann an t-údar samplaí ar fáil de na freagraí spéisiúla a tugadh. Dírítear ansin ar an bhFéile mar a chleachtar í inniu, bunaithe ar obair pháirce an údair i dToraigh sa bhliain 2015. Déantar comparáid spéisiúil idir nádúr na Féile inniu agus a tréithe san am a caitheadh. Cé nach bhfuil nósmaireacht na Féile chomh hilghnéitheach agus a bhí fadó, is léir go bhfuil sí fós beo beathach sa lá atá inniu ann.

Déantar iniúchadh ar thraidisiún scéalaíochta na hÉireann in dhá alt in *Béaloideas 2016*: ‘Cinderella Chonnacht: An léargas a fhaightear ar bhanlaochra na sraithe ATU 510A i dtraidisiún scéalaíochta Chonnacht’ le hAilbhe Nic Giolla Chomhaill, agus ‘Céadach Mac Rí na dTulach: léargas ar sheanscéal i dtraidisiún béil Thír Chonaill’ le Seanán Mac Aoidh. Cuireann Nic Giolla Chomhaill tús lena halt le léargas ar stair idirnáisiúnta an scéil *Cinderella* agus an chaoi go bhfuil ár ndearcadh air múnlaíthe ag athinsintí liteartha agus ag scannáin de leithéid Disney ina gcuirtear i láthair Cinderella mar chailín fulangach géilliúil. Ní hionann atá i gcónaí i go leor insintí béil san Eoraip áfach, a chuireann i láthair í mar bhean óg mhisniúil a théann i ngleic go stuama le dúshláin mhóra.

Ansin díríonn an t-údar ar phríomhthéama an ailt, is é sin anailís ar leaganacha éagsúla den scéal a bailíodh sa traidisiún béil i gCúige Chonnacht. Déantar cíoradh an-spéisiúil ar théamaí agus eachtraí na scéalta seo trí iad a rangú agus a roinnt ina gcomhpháirteanna. Léirítear an chaoi ar féidir leis na scéalta tuiscint a thabhairt dúinn ar luachanna an phobail as ar eascair siad, go háirithe an meon i leith iompar agus ról na mban. Mar a scríobh an t-údar i ndeireadh an ailt:

Sa staidéar a dhéanfar ar thraidisiún seanscéalta na hÉireann amach anseo, ní foláir aird a dhíriú ar na teachtaireachtaí inscneacha a chuirtear chun cinn sna hinsintí seo agus an léargas a fhaightear iontu ar an fhearúlacht agus an bhanúlacht ‘idéalach’ a fhiosrú.

Tráthúil go leor leantar an chomhairle sin in alt Mhic Aoidh ar an scéal ‘Céadach Mac Rí na dTulach’. Ba mhór i gceist an scéal fiannaíochta seo tráth ní hamháin i mbéaloideas na hÉireann, ach in Albain freisin. Roghnaigh an t-údar trí leagan déag den scéal a bailíodh i gceantair Ghaeltachta i gCo. Dhún na nGall agus déanann sé anailís chumasach ar mhórhéamaí agus ar mhóitífeanna na scéalta ag tarraingt ar theoiricí agus ar thuairimí idirnáisiúnta faoi ghnéithe éagsúla den scéalaíocht agus den bhéaloideas. Ina dhiaidh sin pléitear cúrsaí inscne trí anailís a dhéanamh faoi dhá mhórtheideal: ‘léiriú na bhfear sa scéal’ agus ‘léiriú na

mhan sa scéal'. Is léir gurb é an phríomhphearsa fhireann laoch an scéil agus gur beag neamhspleáchais a bhíonn ag na mná, seachas i scéal eisceachtúil amháin ina nglacann bean Chéadaigh ról laoiach uirthi féin. Meabhraíonn an t-údar dúinn an chaoi a raibh saoirse áirithe ag an scéalaí a bheith cruthaitheach agus é nó í i mbun scéil, ach 'mar sin féin ba ar thobar an dúchais a bhíodh na scéalaithe ag tarraingt fá choinne móitífeanna agus téamaí úra.

Traidisiún an bhuailteachais nó na buailíochta atá faoi chaibidil ag Eugene Costello ina alt 'Feirmeoirí faoi Cheilt: Dul Chun Cinn agus Dúshláin sa Taighde faoi Ghnás an Bhuailteachais'. Tugann an t-údar léargas ar dtús ar nós an bhuailteachais fadó – an chaoi a gcuirte ba an bhaile amach ar féarach ar feadh an tSamhraidh, ar thalamh ard de ghnáth, agus daoine á bhfaire ar feadh na tréimhse sin. Míníonn sé go bhfuil fianaise i dtaobh an chleachtais le fáil i lámhscríbhinní na Sean-Ghaeilge agus na Meán-Ghaeilge, i gcuntais stairiúla agus freisin sna bailiúcháin eitneagrafaíochta/béaloidis a deineadh faoi scáth Choimisiún Béaloideas Éireann sna 1930í agus 1940í ach go háirithe. Foinse thábhachtach eolais iad na bailiúcháin seo. Is cosúil áfach gur beag taighde a deineadh ar an gcleachtas ó na 1950í ar aghaidh nó gur thosaigh seandálaithe ag déanamh obair pháirce le blianta beaga anuas, atá tar éis eolas spéisiúil nua a nochtadh. Is léir mar sin go bhfuil gá le cur chuige idirdhisciplíneach agus nós an bhuailteachais á fhiosrú, agus is cinnte go ndearna an t-údar é sin go paiteanta agus é i mbun oibre. Cuireann sé taighde a rinne sé féin ar an gcleachtas i gCúige Mumhan i láthair san alt seo agus léiríonn sé an chaoi ar féidir le fianaise ó logainmneacha, i gcomhar le fianaise sheandálaíochta agus stairiúil, eolas nua faoin nós a thabhairt chun solais.

Cé go bhfuil éagsúlacht mhór sna hailt thuasluaite ó thaobh ábhair de, tréith chomónta is ea an chaoi a dtugtar eolas cúlra faoi ábhar i gcomhthéacs níos leithne, mar a bheadh bunchloch á leagan, sula ndírítear ar an ngné de a bheidh á plé san alt. Is mór an chabhair é seo don léitheoir ó thaobh tuisceana agus mhúscailt spéise de. Is í an mhóorthréith chomónta atá acu, dar ndóigh, gur i nGaeilge a scríobhadh iad agus treisíonn a leithéid stádas na teanga sa saol acadúil. Meabhraíonn sé dúinn go mbeadh sé deacair ag duine gan Ghaeilge fíorshaineolas a bhaint amach ar mhórán gnéithe de chultúr agus de thraidisiúin na tíre seo.

Tá ceithre cinn d'ailt Bhéarla in *Béaloideas 2016* chomh maith agus feictear réimse leathan ábhar á bplé iontu sin freisin. Tugtar aghaidh ar an tSualainn san alt "“Big Raindrops”": On the Metamorphoses of a Swedish Folk Legend' le Bengt af Klintberg, ina ndéantar anailís spéisiúil ar mhionscéal traidisiúnta de chuid na Sualainne. Déantar anailís chomparáideach ar an gcaoi ar fhorbair an scéal agus an chaoi ar tháinig leaganacha éagsúla de chun cinn ar fud na tíre sin. Ar ais in Éirinn, tá alt breá le Tomás Ó h-Íde dar teideal 'Seáinín Tom Sheáin and "The Shepherd and the Mass"'. Is é Seáinín Tom Sheáin Ó Dioráin as Inis Mór in Árann, atá le feiceáil agus le cloisteáil sa scannán athaimsithe *Oidhche Sheanchais* (1934) le Robert Flaherty, atá faoi chaibidil san alt seo. Dirítear ar dtús ar chuntas ginearálta ar bheatha an scéalaí agus ar na scéalta uaidh a cuireadh i gcló. Ansin scrúdaítear scéal amháin dá chuid – *An Sípeár agus an t-Aifreann*.

Ar Oileán Mhanainn atá ár dtrialall don alt ‘Manx Traditional Ballads – the Broadside Connections Revealed’. San alt seo, cuireann Speers i láthair torthaí a thaighde ar 63 bailéad/port ó Oileán Mhanainn a bailíodh sa 19ú haois. Go minic ní thugtaí ach na liricí nó na foinn cheoil, ach léiríonn Speers gur féidir iad a mheaitseáil lena chéile trí iniúchadh cúramach a dhéanamh ar na foinsí clóite éagsúla atá fós ar fáil.

Is é an t-alt deiridh Béarla ‘The Making of a Tenement Museum: A report on 14 Henrietta Street, Dublin 1’ le Charles Duggan. Músaem atá á thógáil i mBaile Átha Cliath atá faoi chaibidil anseo agus léirítear an cur chuige idirdhisciplíneach atá ar siúl le cinntiú go mbeidh rath air. Tá tionscadal ‘eolas ó bhéal’ i gcroílár na n-iarrachtaí agus tá an t-eolas spéisiúil a tháinig chun cinn tar éis tionchar láidir a oibriú ar fhorbairt an mhúsaem.

Déantar léirmheas go rialta i m*Béaloideas* ar leabhair nuafhoilsithe ábhartha agus is mór an chabhair é seo ó thaobh daoine a choinneáil ar an eolas faoi thaighde úr. Mar chríoch, luafaidh mé na leabhair a bhfuil léirmheas déanta orthu in *Béaloideas 2016: Straw, Hay and Rushes in Irish Folk Tradition* (Anne O’Dowd); *Early Ballads in Ireland, 1968-1985* (in eagar ag Tom Munnely & Hugh Shields); *Music and Identity in Ireland and Beyond* (Mark Fitzgerald); *An Blascaod Trí Fhuinneog na Scoile* (Nóra Ní Shéaghdha, in eagar ag Pádraig Ó Héalaí); *The Wheels of the World – 300 Years of Irish Uilleann Pipers* (Colin Harper agus John McSherry); *Digital Samaritans: Rhetorical Delivery and Engagement in the Digital Humanities* (Jim Ridolfo); *Reeling Roosters and Dancing Ducks: Celtic Mouth Music* (Heather Sparling).

Léitheoireacht riachtanach mar sin é eagrán 2016 de *Béaloideas*, dóibh siúd a chuireann spéis i mbéaloideas, i gcultúr agus i dtraidisiún.

Léirmheas ar A History of the Irish Language from the Norman Invasion to Independence

le Aidan Doyle

Oxford University Press, 2015. 304 lch, €30.00

Léirmheastóirí: Helen Conlon, Dolores de Bhál, Daithí Ó Gallachóir, Deirdre Uí Liatháin

<https://doi.org/10.13025/t6bx-z923>

Is ó pheann an údair Aidan Doyle an leabhar *A History of the Irish Language from the Norman Invasion to Independence*. Tá céim mháistreachta ag Doyle sa Nua-Ghaeilge agus céim dhochtúireachta aige sa teangeolaíocht. Chaith sé roinnt ama ag múineadh thar lear agus in Éirinn. Is léachtóir é anois i gColáiste na hOllscoile, Corcaigh. Easpa acmhainní teagaisc agus foghlama a ghríosaigh é chun an leabhar seo a scríobh bunaithe ar ábhar a chuid léachtaí.

Tugann Doyle cuntas cuimsitheach ar stair na tíre agus ar an gcaoi a ndeachaigh na príomhtharlúintí stairiúla i gcion ar mheon mhuintir na hÉireann agus ar theanga na ndaoine. Roghnaíonn sé an tréimhse 1200 go 1922 chun scéal na Gaeilge a insint. Léiríonn sé ar bhealach cothrom, meáite conas mar a tharla go raibh Gaeilge á labhairt go forleathan sa tír i 1200 ach, faoin mbliain 1922, nach raibh Gaeilge ach ag an mionlach. Tugann sé chun solais go bhfuair an Béarla an lámh in uachtar ar an nGaeilge agus gur fágadh forbairt na Gaeilge sa deireadh faoi chúram foghlaimeoirí, gan ról lárnach ag cainteoirí dúchais. Léiríonn sé ag an am céanna faoi mar a d'athraigh an teanga sa tréimhse sin ó thaobh foclóra, comhréire, gramadaí, litrithe, fuaimnithe agus canúna de.

Cuireann Doyle fianaise os comhair an léitheora a léiríonn go soiléir go raibh scaipeadh an Bhéarla ar cheann de na hathruithe sóisialta is mó a chuaigh i gcion ar mhuintir na tíre ó 1200 ar aghaidh. Cruthaíonn sé dlúthbhaint idir stair na Gaeilge agus stair an Bhéarla. ‘The history of Irish is intimately bound up with the spread of English in Ireland. This in turn is the result of a complex array of political, cultural, religious,

educational and sociological factors.’ (2015: 3). Tá an ceangal idir stair an dá theanga chomh suntasach sin go ndearna Doyle machnamh ar theideal eile a chur ar an leabhar: *A history of the Irish and English languages in Ireland* (2015: 3).

Déanann Doyle iarracht choinsiasach an leabhar a chur in oiriúint don ghnáthléitheoir chomh maith leo siúd atá i mbun teagaisc, staidéir nó taighde. Tá an leabhar scríofa as Béarla agus soláthraíonn sé aistriúchán ar aon athfhriotail sa Ghaeilge. Cuidíonn a stíl scríbhneoireachta agus leagan amach an leabhair leis an léitheoir a mhealladh. Tá bua na scéalaíochta ag Doyle agus cuireann sé stair na Gaeilge os comhair an léitheora ar bhealach tarraingteach, comhráiteach, amhail is go bhfuil sé ag insint scéil. Ag seachaint béarlagair, éiríonn leis téarmaí teangeolaíochta a láimhseáil agus na hathruithe inmheánacha teanga a phlé ar dhóigh intuigthe. Cothaíonn sé leanúnachas sa scéal go han-éifeachtúil trí ghnéithe ar leith a shainnithint agus a dtionchar ar an teanga a phlé sna tréimhsí difriúla staire. Áirítear an fhilíocht, an litríocht, reiligiún, an eaglais, oideachas, an pholaitíocht agus an dlí i measc na ngnéithe sin. Briseann sé an insint le sleachta greannmhara agus scéalta faoi dhaoine mór le rá sa stair, a thacaíonn leis an anailís a dhéanamh ar dhóigh atá soléite.

Cabhraíonn leagan amach an leabhair leis an léitheoir dul i ngleic leis an ábhar. Sa réamhrá, caitheann Doyle dua le téarmaí a mhíniú; téarmaí atá in úsáid sa leabhar ach nach mbeadh tuiscint ag an ngnáthléitheoir orthu. Léiríonn sé, mar shampla, an t-idirdhealú idir ‘startha seachtracha teanga’ (na hathruithe i bpobail a labhraíonn teanga) agus ‘startha inmheánacha teanga’ (na hathruithe concrèdeacha sa teanga féin). Míníonn sé gur comhchumas sa dá theanga atá i gceist le ‘dátheangachas’ agus go bhfuil dhá réim teanga i gceist le ‘débhéascna’. Ar fhaitíos na míthuisceana soiléiríonn sé na tréimhsí difriúla a bhain leis an nGaeilge idir Ghaeilge Chianach, Sean-Ghaeilge, Meán-Ghaeilge, Nua-Ghaeilge Mhoch agus Nua-Ghaeilge.

Nochtann Doyle scóip agus struchtúr an leabhair sa réamhrá freisin. Tuigeann an léitheoir ón tús go mbaineann gach caibidil le tréimhse ama ar leith, go mbeidh plé ar stair sheachtrach na teanga sa chéad chuid de gach caibidil agus plé ar stair inmheánach na teanga sa dara cuid. Is féidir leis an léitheoir ansin a rogha bealach a dhéanamh tríd an leabhar agus díriú isteach go héasca ar cheachtar den dá chineál staire, más sin atá uaidh. Scríobhann Doyle conclúid ag deireadh gach caibidle chun na naisc le cúrsaí teanga an lae inniu a léiriú. Is leas leis an léitheoir na conclúidí seo mar soláthraíonn siad achoimre bheacht áisiúil ar mhórpoinntí na gcaibidlí, chomh maith le leideanna a thabhairt maidir le rudaí atá le titim amach.

Tá rian an oideachasóra agus an taighdeora go mór le sonrú ar an saothar seo. De réir mar a leanann Doyle leis an scéal, cuireann sé i gcuimhne don léitheoir téarmaí, téamaí agus bunphointí atá pléite cheana. Is seift éifeachtach í seo chun cabhrú leis an léitheoir an scéal a leanúint agus a thuiscint. Is seift í freisin a dhaingníonn an fhoghlaim don té atá ag déanamh dianstaidéir ar stair na teanga. Is léir go bhfuil Doyle ag iarraidh an léitheoir a spreagadh chun staidéar níos doimhne a dhéanamh ar an ábhar. I dteannta le liosta fada tagairtí a chur ar fáil ar chúl an leabhair, leagann sé amach treoir luachmhar ag deireadh gach caibidle maidir

le léitheoireacht bhreise. Is leas leis an mac léinn, ach go háirithe, na féidearthachtaí taighde a luann sé tríd síos an leabhar. Nochtann sé a thuairimí pearsanta féin agus, mar thoradh ar sin, sainíonn sé ceisteanna nua do thaighdeoirí, lena n-áirítear athbhreithniú agus athanailísiú ar sheantaighde i bhfianaise eolas an lae inniu.

Níl aon leabhar gan locht mar is iomaí léitheoir atá ann agus is iomaí rud a thaitníonn le duine amháin nach dtaitníonn le duine eile. An té a bhfuil an ghráin aige ar ghiorrúcháin, cuir i gcás. Soláthraíonn an t-údar liosta giorrúchán ag tosach an leabhair, idir ghiorrúcháin d'fhoilseacháin, do théarmaí, d'ainmneacha eagrais agus do lipéid teangeolaíochta. Baineann roinnt mhaith acu siúd le ré atá caite agus leis an sainábhar a bhaineann le stair na Gaeilge. Tá sé fíordheacair don té nach maith leis giorrúcháin agus nach bhfuil ar an eolas faoin sainábhar sin cuimhneamh siar ar an téarma, ar an teideal nó ar an ainm ina iomláine. Tá fad ag baint le caibidlí deireanacha an leabhair amhail is go bhfuil Doyle ag streachailt leis an suaitheadh polaitiúil agus le hachrann an tsaoil ag an am. Tá a rian sin le sonrú ar an insint. Tá ton na cainte sách trom agus éadóchasach, agus is doiligh don léitheoir uaireanta dul i ngleic leis an athrú sin. Is suarach na cáintí sin san iomlán nuair a smaoinítear ar an saothar atá curtha i gcrích ag an údar seo; saothar atá cuimsitheach, luachmhar agus gríosaitheach.

Tríd is tríd, éiríonn go geal leis an údar, Aidan Doyle, stair na Gaeilge ó 1200 go 1922, idir an stair sheachtrach agus an stair inmheánach, a chur faoi bhráid an phobail. Spreagann sé suim an léitheora ón gcéad chaibidil nuair a mhíníonn sé cúlra an tsaohair. Treoraíonn Doyle an léitheoir ar aistear fíorspeisialta tríd an stair. Tugann sé forbhreathnú croineolaíoch ar na heachtraí stairiúla mar aon le cur síos ar éabhlóid na teanga le linn do na Normannaigh, na Túdaraigh agus na Stíobhartaigh a bheith in Éirinn. Déanann sé scagadh ar thionchar na bPéindlíthe, Acht an Aontais, an Ghorta, Chogadh na Talún agus Chogadh na Saoirse. Ar deireadh, díríonn sé aird ar obair Chonradh na Gaeilge, ar eagrais thábhachtacha eile agus ar dhaoine a thacaigh le hathbheochan na Gaeilge.

Tá éacht curtha i gcrích ag Doyle chun leabhar chomh suimiúil agus chomh soléite a chur ar fáil. Roghnaíonn sé an bhliain 1922 mar chríoch dá scéal. Fágann sé sin go bhfuil ábhar leabhair eile ann chun stair na Gaeilge a thabhairt suas chun dáta. I bhfianaise na hoibre atá curtha i gcrích ag Doyle, bheadh sé deacair teacht ar údar ní b'fhéarr chun tabhairt faoin obair sin.

Nótaí Beathaisnéise

Nótaí Beathaisnéise na nÚdar

An Dr Cathal Billings

Is as Baile Átha Cliath ó dhúchas do Chathal. Fuair sé PhD sa Nua-Ghaeilge sa Choláiste Ollscoile, Baile Átha Cliath sa bhliain 2015. *Athbheochan na Gaeilge agus an Spóirt in Éirinn 1884-1934* an t-ábhar tráchtais a bhí aige. Is iad na réimsí taighde is mó spéis aige ná Athbheochan na Gaeilge, cúrsaí teanga agus féiniúlachta, stair an spóirt agus cúrsaí aistriúcháin. Tá sé ag obair mar léachtóir le Gaeilge i Scoil na Gaeilge, an Léinn Cheiltigh agus an Bhéaloidis, UCD agus tá sé ina stiúrthóir ar Lárionad de Bhaldraithe do Léann na Gaeilge.

Seán Breathnach

Is as Leitir Mealláin i gCeantar na nOileán do Sheán Breathnach. Is céimí de chuid Ollscoil na hÉireann, Gaillimh agus de chuid Ollscoil na Banríona, Béal Feirste é. Craoladh cláracha teilifíse Sheáin ar TG4 agus ar RTÉ agus taispeánadh a ghearrscannán *Maidhm*, atá maoinithe ag Bord Scannán na hÉireann, ag féilte scannáin idirnáisiúnta in Éirinn, san Eoraip agus san Áise i mbliana. Múineann sé modúil ar an scriptscríbhneoireacht, ar aeisteitici na físe, agus ar chúrsaí léiriúcháin físe in Acadamh na hOllscolaíochta Gaeilge.

Mícheál Mac Lochlainn

Feidhmeannach ríomhaireachta de chuid Acadamh na hOllscolaíochta Gaeilge, Ollscoil na hÉireann Gaillimh, is ea Mícheál. Tá sé lonnaithe in Áras Shorcha Ní Ghuairim i Roisín na Mainiach. Thug sé roinnt mhaith blianta ag obair sa ghort leis, mar innealtóir ríomhaireachta agus riarthóir córas. I measc na réimsí

go gcuireann sé suim iontu tá brí shéimeantach sa bhfearann leictreonach, imlonnú logánaithe chomhéadan ríomhaire (agus béim ar theangacha Ceilteacha Inseacha) agus an chartlannaíocht dhigiteach. Is é Mícheál teicneoir chartlanna Joe Éinniú (www.joeheaney.org) agus is é a shín amach an leagan reatha de láithreán gréasáin na gcartlann. D'fhorbair sé roinnt sainbhreiseán *WordPress* mar chuid den obair seo.

An Dr Niall Mac Uidhlin

Is feidhmeannach ríomhaireachta le hAcadamh na hOllscolaíochta Gaeilge é Niall Mac Uidhlin. Tá suim aige in idirghabhálacha oideachasúla praiticiúla a thacaíonn le gasúir i gceantair láidre Gaeltachta forbairt teanga a dhéanamh. Tá BSc agus MSc aige sa Ríomhaireacht agus i gCórais Idirlín agus Dioplóma sa Ghaeilge. Tá PhD san Oideachas aige ó Scoil an Oideachais in Ollscoil na hÉireann, Gaillimh.

Bríd Nic Dhonncha

Is as an gCeathrú Rua do Bhríd Nic Dhonncha. D'fhreastail sí ar Ollscoil na hÉireann, Gaillimh, áit ar bhain sí céim BA sa Ghaeilge agus Tíreolaíocht amach chomh maith le hArd-Dioplóma san Oideachas. Thosaigh sí ag obair in Acadamh na hOllscolaíochta Gaeilge mar riarthóir ar an gClár Fostaíochta Pobail i gcomhar le FÁS agus le hÚdarás na Gaeltachta. Rinne an Clár seo digitiú, clárú agus caomhnú ar Chartlann iomlán RTÉ Raidió na Gaeltachta le go mbeadh sé le fáil ag an bpobal. Tá sí ag digitiú Chartlann Éamoin de Buitléar in Ionad an Acadaimh i gCarna faoi láthair.

An Dr Dorothy Ní Uigín

Is í Riarthóir Theagasc na Gaeilge in Acadamh na hOllscolaíochta Gaeilge í an Dr Dorothy Ní Uigín. Tá suim aici i dteagasc agus i sealbhú teangacha agus sa litearthacht acadúil. Tá suim ar leith aici i stair na hiriseoireachta agus na meán Gaeilge. Is í comheagarthóir an leabhair *Translation, Technology and Autonomy in Language Teaching and Learning* (Oxford: Peter Lang, 2012) í, agus tá roinnt mhaith alt foilsithe aici faoin iriseoireacht Ghaeilge agus faoi theagasc teangacha go háirithe.

An Dr Conchúr Ó Brolcháin

Is léachtóir san oideachas é an Dr Conchúr Ó Brolcháin leis an Roinn Teanga, Litearthachta agus Matoideachais i gColáiste Mhuire gan Smál (Ollscoil Luimnigh). Rugadh agus tógadh é i mBerna, Co. na Gaillimhe agus tá an-spéis aige i réimsí éagsúla luathoideachais agus sochtheangeolaíochta lena n-áirítear: an ghaelscolaíocht, an

tumoideachas, múnlaí oideachais dhátheangaigh, an dátheangachas agus an t-ilteangachas i gcomhthéacsanna éagsúla, múineadh na Gaeilge agus múineadh teangacha go ginearálta. Múineann sé ar mhodúil éagsúla de Mhúineadh na Gaeilge agus den Ghaeilge ar an gclár BOid, tá sé freagrach as cúrsa roghnach dar teideal ‘An tOideachas Dátheangach agus Ilteangach i Suímh Éagsúla’. Tugann sé léachtaí ar an MOid san Oideachas Lán-Ghaeilge agus ar an MA sa Teangeolaíocht Fheidhmeach chomh maith. Ba é teideal a thráchtais PhD ná *Iniúchadh ar an Oideachas Dátheangach i mBunscoileanna na Gaeltachta* a rinneadh in Ollscoil Chathair Bhaile Átha Cliath.

An Dr Caoimhín Ó Dónaill

Is as Béal Feirste do Chaoimhín Ó Dónaill. Rinne sé céim sa Luath agus Nua-Ghaeilge i gColáiste na Tríonóide, Baile Átha Cliath agus is ansin a bhain sé Dioplóma Iarchéime san Oideachas agus PhD amach as an eagrán a rinne sé ar an scéal Rúraíochta Talland Étair. Ceapadh mar léachtóir in Institiúid Taighde na Gaeilge agus an Léinn Cheiltigh in Ollscoil Uladh é sa bhliain 2007 i ndiaidh dó rólanna a bheith aige mar theicneolaí teanga san Ionad um Fheabhas i bhFoghlaim Ilmhéan Teangacha agus mar chomhalta taighde ar an dá thionscadal eDIL agus Nascadh Foclóirí agus Téacsanna san institiúid chéanna. Tá baint aige le dhá thogra Eorpach faoi láthair a fhéachann le háiseanna nuálacha a fhorbairt d’fhoghlaim agus teagasc teangacha, an Ghaeilge ina measc.

Aodh Ó Coileáin

Múineann Aodh Ó Coileáin dlí na meán, iriseoireacht agus machnamh criticiúil ar an gcéim GY122 BA (Cumarsáid agus Gaeilge) in Acadamh na hOllscolaíochta Gaeilge, Ollscoil na hÉireann, Gaillimh. Bhain sé BA sa pholaitíocht agus socheolaíocht agus sa dlí amach ó Ollscoil na hÉireann chomh maith le LLB agus LLM Rinne sé scrúduithe an dlíodóra i gCumann Dlí na hÉireann. Tá gradaim idirnáisiúnta bainte amach aige dá chuid obair scannánaíochta. Chaith sé tréimhsí ag obair mar iriseoir agus san amharclann. Thug sé beagnach deich mbliana ina eagarthóir nuachta in RTÉ. Bhunaigh Ó Coileáin an grúpa amharclainne ‘Na Fánaithe’ (1987 – 1993) i bpáirt le daoine eile a bhí i gCumann Drámaíochta Ollscoil na hÉireann, Gaillimh. Tá sé ar bhord stiúrtha Amharclann Náisiúnta na Gaeilge, An Taibhdhearc agus ina bhall de Raidió na dTreabh i gcathair na Gaillimhe. Ó Dhaingean Uí Chúise ó dhúchas, tá spéis aige sa cheol domhanda agus i dtraidisiún na n-amhrán.

Cormac Ó Comhraí

Is staraí, taighdeoir agus múinteoir é Cormac Ó Comhraí. Tá *Sa Bhearna Bhaoil* (Cló Iar-Chonnacht) agus *Revolution in Connacht: A Photographic History 1913-1923* (Mercier Press) i measc na leabhar atá scríofa aige. Múineann sé Gaeilge agus stair i Scoil Chuimsitheach Chiaráin ar an gCeathrú Rua, Co. na Gaillimhe.

Dónal Ó Droighneáin

Is as Cois Fharraige i gContae na Gaillimhe do Dhónal Ó Droighneáin. Rinne sé a Mháistreacht in Ollscoil na hÉireann, Gaillimh agus ba ar bhéaloideas Chonamara a bhí ábhar a thráchtais dírithe. D'oibrigh sé mar aistritheoir ar feadh roinnt blianta sular ceapadh é mar Fheidhmeannach Teanga in Ionad Acadamh na hOllscolaíochta Gaeilge i gCarna sa bhliain 2004. Is é Dónal stiúrthóir an Diplóma sa Chultúr Dúchais, cúrsa foghlama cumaisc a mhúintear den chuid is mó ar an Idirlíon. Tá Deasghnátha agus Nósmhaireacht Thraidisiúnta agus an Cultúr Ábhartha i measc na réimsí sainspéise a shaothraíonn sé ar an gcúrsa sin, agus múineann sé an modúl 'Na hEalaíona Traidisiúnta' ar an gcúrsa BA sa Ghaeilge Fheidhmeach, arís tríd an bhfoghlaim chumaisc. Bíonn Dónal ag stiúradh agus ag teagasc freisin ar ghearrchúrsaí éagsúla Ionad an Acadaimh i gCarna, a mheallann grúpaí foghlaimoirí ó Éirinn agus ó thar lear. Tá eispéireas an chultúir dhúchasaigh ina chuid lárnach den timpeallacht léinn a chothaítear do mhic léinn na ngearrchúrsaí seo. Tá obair chomhthéacsaithe déanta ag Dónal chomh maith ar chartlanna éagsúla atá á saothrú in Ionad an Acadaimh, Carna.

An Dr Seathrún Ó Tuairisg

Tá Seathrún Ó Tuairisg (seathrun.otuairisg@oegaillimh.ie) ag obair mar Riarthóir ar Aonaid na Teicneolaíochta Faisnéise in Acadamh na hOllscolaíochta Gaeilge, Ollscoil na hÉireann, Gaillimh. Bhain sé PhD amach i réimse na réalteolaíochta in 2002 i Roinn na Fisice i nGaillimh, agus chaith sé trí bliana ag obair mar thaighdeoir iardhochtúireachta i Roinn na Teicneolaíochta Faisnéise. Bhí a chuid taighde dírithe ar ríomhaireacht ardfheidhmíochta agus na nuatheicneolaíochta, le béim faoi leith ar chúrsaí cartlainne. Faoi láthair, tá sé gníomhach i bhforbairtí úra an Acadaimh i réimse an chartlannaithe dhigitigh. I measc na rudaí atá faoi staidéar tá an poitéinseal oideachasúil atá ag ábhar cartlainne, modhanna nua digitithe d'ábhar teangalárnaithe, agus forbairt ar ardáin ionas gur féidir leis an bpobal trí chéile dul i ngleic le hábhar cartlainne. Is príomhthaighdeoir OÉ Gaillimh é sa tionscadal Taisclann Dhigiteach na hÉireann.

Nótaí Beathaisnéise na nEagarthóirí

Helen Conlon

Is as Contae Shligigh ó dhúchas í Helen. Tá céim aici sa cheol ó Ollscoil Mhá Nuad agus Diplóma Iarchéime san Oideachas ón ollscoil chéanna. Bhain sí céim amach sa Ghaeilge Fheidhmeach ó Ollscoil na hÉireann, Gaillimh in 2015. Tá sí i mbun staidéir ar an gcúrsa MA sa Léann Teanga faoi láthair.

Dolores de Bhál

Is as an Uaimh ó dhúchas í Dolores ach cónaíonn sí anois i gCathair na Gaillimhe. Ag tús a saoil oibre chaith Dolores seal i mBaile Átha Cliath ag obair mar oifigeach feidhmiúcháin sa Roinn Sláinte agus mar dhearthóir sóisearach córas leis an mBord Seirbhísí Ríomhaire Rialtais Áitiúil. D'oibrigh sí ansin mar mhúinteoir bunscoile san Uaimh agus i gCathair na Gaillimhe. Chríochnaigh sí a saol oibre mar chigire scoileanna sa Roinn Oideachais agus Scileanna. Tá sí i mbun staidéir ar an MA sa Léann Teanga in Ollscoil na hÉireann, Gaillimh faoi láthair.

Deirdre Ní Ghallchóir

Is as Contae Luimnigh í Deirdre, ach tá sí ina cónaí le fada i gContae Lú. Bhain sí Diplóma sa Ghaeilge amach in Ollscoil na hÉireann, Gaillimh in 2009 agus tá sí i mbun an MA sa Léann Teanga san ollscoil chéanna faoi láthair. Tá sí ag obair mar phríomhoide ar Ghaelcholáiste ó 2011.

Daithí Ó Gallachóir

Is as Co. Mhaigh Eo do Dhaithí. Bhain sé céim amach sa Ghaeilge, Stair agus an Léann Éireannach ó Ollscoil na hÉireann, Gaillimh in 2012. Chomh maith leis sin, tá Diplóma Iarchéime sa Ghnó agus Teicneolaíocht an Eolais aige. Tá sé ag obair le Gnó Mhaigh Eo i gCaisleán an Bharraigh mar Oifigeach Forbartha agus tá sé i mbun an MA sa Léann Teanga faoi láthair.

